

LSÄ
90

LÄROPLAN FÖR DEN OBLIGATORISKA SÄRSKOLAN

ALLMÄN DEL

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

100159 1320

MÅL OCH RIKTLINJER

TIMPLANER

KURSPLANER

TILLHÖR REFERENSBIBLIOTEKET
UTLÅNAS EJ

n

er

Pedagogiska biblioteket

Handwritten text:
Lundgren
E 2

LÄROPLAN FÖR DEN OBLIGATORISKA SÄRSKOLAN

ALLMÄN DEL

Mål och riktlinjer

Kursplaner

Timplaner

SKOLÖVERSTYRELSEN

Utbildningsförlaget Stockholm

SÖ:s publikation Läroplaner (1990:21)
Lsä90 — Läroplan för den obligatoriska särskolan, allmän del
© 1990 Skolöverstyrelsen och Utbildningsförlaget

Redaktör Kerstin Thorsén
Omslag Paul Hilber
Ateljé Stig Kesselmark

Utbildningsförlaget, Box 3071, 103 61 Stockholm
tfn 08-739 90 00
Upplaga 1:1
ISBN 91-47-03312-6
ISSN 0283-491X

Beställningsadress: Liber, Kundtjänst Utbildningsförlaget, 162 89 Stockholm
tfn 08-739 96 60

Schmidts Boktryckeri AB, Helsingborg 1990

Förord

Med stöd av 17 § Särskoleförordningen (1986:573) fastställer skolöverstyrelsen en ny läroplan för den obligatoriska särskolan (Lsä 90).

Läroplanen för grundskolan (Lgr 80) utgör grunden. Vissa tillägg och kompletteringar med hänsyn till särskolans verksamhet ingår. Läroplanen skall gälla från läsåret 1991/92 med möjlighet att tillämpa den från läsåret 1990/91.

Stockholm i april 1990

LENNART TEVEBORG

Ingrid Lundborg

INNEHÅLL

BESTÄMMELSER OM SKOLVERKSAMHETEN. LÄROPLANENS UTFORMNING 8

MÅL OCH RIKTLINJER 13

SKOLANS MÅL 15

- Likvärdig utbildning 16
- Kunskaper och färdigheter 16
- Fostran och utveckling 19
- Pedagogisk grundsyn 21

RIKTLINJER FÖR ARBETET 24

Innehåll och samverkan 24

- Skolan — ett centrum för samarbete 24
  - Skoldagen 24
  - Samverkan mellan skola och förskola 27
  - Samverkan vid övergången mellan grundskola och sarskola 28
  - Samverkan mellan grundskola och sarskola 29
  - Integrerad elev 29
  - Samverkan mellan skola och hem 29
  - Samverkan mellan skola och förningar 31
  - Skolan och kulturlivet 32
  - Skolan och arbetslivet 33
- Urval av stoff 35
  - Planering av studierna 35
  - Urvalsprinciper 36
  - Saklighet och allsidighet 38
  - Konflikter och konfliktlösningar 39
- Det fria studievalet 40
  - Omfattning 40
  - Tillval 40
  - Tema 41
  - Fria aktiviteter 42
- Studie- och yrkesorientering 42
  - Syfte 42
  - Arbetsätt 43
  - Kontakt och samverkan 45
  - Vidare studier och betyg 45
  - Skolans uppföljningsansvar 46

- Metoder** 48
- Lärostoffets gruppering 48
- Arbetsformer och arbetsätt 49
  - Arbetsenheter 49
  - Samråd 51
  - Elevernas ansvar 51
  - Arbetsformer 53
  - Arbetsätt 54
  - Elevassistans 57
  - Läromedel 57

- Elever med särskilda behov** 59
- Svårigheter i skolan 59
  - Förebyggande åtgärder 59
  - Individinriktat arbete 61
  - Specialpedagogiska metoder och samarbete 63
- Hemspråk och svenska som främmande språk 64

- Planering och utvärdering** 66
- Planering 66
- Arbetsplan 67
- Utvärdering 68

KURSPLANER 71

KURSPLANERNA — ETT STYRINSTRUMENT OCH ETT PLANERINGSUNDERLAG 73

KURSPLANER FÖR DEN OBLIGATORISKA SÄRSKOLAN 75

KURSPLAN FÖR TRÄNINGSSKOLAN 83

- Kommunikation och socialt samspel** 83
- Verklighetsuppfattning och omvärldskunskap** 89
- Motorik** 97
- Skapande aktiviteter** 102
- Vardagsaktiviteter** 107

KURSPLANER FÖR GRUNDSÄRSKOLAN 111

Barnkunskap 111

- Bild** 113
  - Bildframställning 114
  - Bildanalys 115

- Bildkommunikation 117
 Estetisk orientering 117
 Bild och miljö 118
- Engelska och Franska/Tyska** 120
 Engelska 121
 Höra — Tala 121
 Läsa 123
 Skriva 124
 Använda hjälpmedel 124
 Samhälls- och kulturorientering 125
 Franska/Tyska 126
 Höra — Tala 126
 Läsa 127
 Skriva 127
 Samhälls- och kulturorientering 128
- Hemkunskap** 129
 Kost 130
 Hygien 131
 Miljö 132
 Konsumentekonomi 133
 Samlevnad 133
- Idrott** 134
 Gymnastik 135
 Hälsa, hygien och ergonomi 135
 Bollspel och lekar 136
 Dans 137
 Fri idrott 137
 Orientering och friluftsliv 138
 Lek 139
 Simning och livräddning 139
 Skidåkning 140
 Skridskoåkning, iskunskap och livräddning 140
- Matematik** 142
 Problemlösning 143
 Grundläggande aritmetik 144
 Reella tal 145
 Procent 146
 Mätningar och enheter 147
 Geometri 148
 Algebra och funktionslära 149
 Beskrivande statistik och sannolikhetslära 150
 Datalära 151
- Musik** 152
 Att musicera tillsammans 153
 Att skapa musik 154
 Musiken i samhället och världen 155
- Orienteringsämnen** 156
 Naturorienterande ämnen 158
 Människan 160
 Naturen och människan 161
 Människans verksamhet 162
 Samhällsorienterande ämnen 163
 Människan 166
 Människans omgivning 167
 Människans verksamhet — tidsperspektivet 168
 Människans verksamhet — samhällsperspektivet 169
 Människans frågor inför livet och tillvaron; Religionskunskap 171
- Slöjd** 173
 Skapande verksamhet 174
 Produktion och konsumtion 174
 Miljö och kultur 175
- Svenska** 177
 Språkutveckling 178
 Tala och lyssna 179
 Läsa 181
 Skriva 185
 Litteratur 188
 Språkorientering 191
 Språken i de nordiska länderna 193
- Svenska som främmande språk** 194
 Lyssna och tala 195
 Läsa 195
 Skriva 195
 Språklära 196
 Samhälls- och kulturorientering 196
- Hemspråk** 197
 Lyssna och tala 198
 Läsa och skriva 199
- Maskinskrivning** 202
 Förutsättningar och syfte 202
 Innehåll i och uppläggning av undervisningen 202
- TIMPLANER** 205
 TIMPLANER FÖR TRÄNINGSSKOLAN 208
 Föreskrifter för timplaner 208
 TIMPLANER FÖR GRUNDSÄRSKOLAN 211
 Föreskrifter för timplaner 212

BESTÄMMELSER OM SKOLVERKSAMHETEN

LÄROPLANENS UTFORMNING

Verksamheten i grundskolan utformas efter föreskrifter och riktlinjer, som fastställs av riksdag och regering. Många förhållanden regleras dessutom genom avtal, som sluts mellan statens arbetsgivarverk och olika personalorganisationer eller mellan kommunerna och personalorganisationerna.

Grundläggande bestämmelser om skolverksamheten ingår i en särskild lag, *skollagen*. Denna innehåller bl a föreskrifter om primärkommunens skyldighet att anordna grundskola och om skolpliktens längd.

I skollagen regleras också skyldigheten att anordna särskola.

Lagar som rör förhållanden på arbetsmarknaden och i arbetslivet gäller också i skolan. Arbetsmiljölagen, lagen om anställningsskydd, lagen om offentlig anställning och lagen om facklig förtroendemans ställning på arbetsplatsen innehåller föreskrifter om bl a skyddsombud och personalens anställningsförhållanden. Genom lagen om medbestämmande i arbetslivet (MBL) garanteras de anställda bl a rätt till information och förhandlingar före beslut om viktigare förändringar i skolans verksamhet. Olika lagar om arbetstagares rätt till ledighet, exempelvis för vård av barn och för studier, gäller också skolans personal liksom lagen om jämställdhet mellan kvinnor och män i arbetslivet. Genom lag om rätt till ledighet för vissa föreningsuppdrag inom skolan ges arbetstagare, som är medlem i förening, rätt till ledighet för att för föreningens räkning arbeta i skolan, exempelvis inom tid för icke timplanebunden verksamhet (fria aktiviteter).

Lagbestämmelser kompletteras av förordningar, som regeringen

utfärdar. Den viktigaste förordningen på skolområdet är *skolförordningen*. I denna regleras mera detaljerat bl a undervisningens organisation, sammansättning av olika konferenser, skolledningens och lärarnas arbetskyldighet, behörighet till och organisation av tjänster som skolledare och lärare, beslutsrätt i olika frågor och möjligheter att överklaga skilda beslut.

För särskolan gäller särskoleförordningen.

Läroplanens utformning

I skolförordningen ingår en bestämmelse om att regeringen utfärdar *läroplan* för grundskolan.

Enligt särskoleförordningen fastställer skolöverstyrelsen läroplan för särskolan.

Läroplanen är samhällets styrinstrument för skolan och dess personal. Den består av två delar, en allmän del och ett kommentarmaterial som ansluter till denna. I läroplanens allmänna del anges mål och riktlinjer för skolans verksamhet. Där ingår också timplaner, föreskrifter för timplaner samt kursplaner.

Mål och riktlinjer utgår från skollagens målformulering, utvecklar innebörden i målen och anger de riktlinjer som skall ligga till grund för den lokala planeringen i skolstyrelser, rektorsområden, skolenheter, arbetsenheter och klassråd. Skolförordningen ger i vissa fall mer detaljerade bestämmelser än riktlinjerna vad gäller främst beslutsrätt och organisation. Riktlinjer och förordning måste därför i dessa fall läsas parallellt.

Särskoleförordningen ger på samma sätt detaljbestämmelser för särskolan.

I *timplaner* och föreskrifter till timplanerna anges den tid olika ämnen eller ämnesgrupper på olika stadier normalt skall omfatta för varje elev.

Kursplanerna beskriver i mål och huvudmoment undervisningens inriktning och innehåll i olika ämnen. Läroplanens allmänna del innehåller kursplaner för de ämnen som är gemensamma för alla. Där ingår också kursplaner för tyska och franska (B-språk), hemspråk och svenska som främmande språk samt riktlinjer för den maskinskrivning som obligatoriskt ingår i elevernas färdighetsträning.

För särskolan kräver elevernas särskilda förutsättningar dock att mål, huvudmoment och delområden anpassas. De kompletteringar som görs är avsedda att förtydliga Lgr 80 med hänsyn till särskolans elever.

För träningskolan finns särskild kursplan där lärostoffet är indelat i fem undervisningsområden nämligen:

- Kommunikation och socialt samspel
- Verklighetsuppfattning och omvärldskunskap
- Motorik
- Skapande aktiviteter
- Vardagsaktiviteter

För att undervisningen skall kunna anpassas till träningskolans elevgrupp är kursplanen inte stadiindelad.

Som stöd för det lokala utvecklingsarbetet ingår i läroplanen också ett omfattande *kommentarmaterial*. Detta utges, förnyas och aktualiseras fortlöpande. Det innehåller inga föreskrifter. Avsikten är i stället att materialet skall beskriva aktuella problem och svårigheter — sådana de upplevs av dem som arbetar ute i skolan — och från den utgångspunkten diskutera *alternativa* metoder att söka bemästra svårigheterna och arbeta i den riktning som målen för skolan anger. Erfarenheter och forskningsresultat inarbetas successivt i förnyade versioner av kommentarerna. Olika målkonflikter belyses.

Redovisningen av forskning, försöksverksamhet, erfarenheter från skolans dagliga arbete och av aktuella problem kan bilda utgångspunkt för diskussion och beslut om olika arbetssätt, stoffurval och organisationsformer. Tillsammans med information, fortbildning, lokalt utvecklingsarbete och läromedelsutveckling bör kommentarmaterialet kunna bidra aktivt till en förnyelse av innehåll, arbetssätt och organisation.

Kommentarmaterialet bör därigenom kunna ge inspiration till de arbetsplaner och det utvecklingsprogram som skall utformas lokalt inom varje rektorsområde.

Kommentarmaterialet behandlar ämnesspecifika problem och alternativa arbetssätt. Det skall dessutom belysa olika centrala frågor i skolans inre arbete. I första hand skall materialet därvid ge information och uppslag inom följande områden:

- arbetsplaner
- träning av grundläggande färdigheter
- resursfördelning i kommun och rektorsområde
- utvärdering i klass, arbetsenhet, rektorsområde och kommun
- hjälp till elever med svårigheter

- det fria studievalet
- elevernas eget ansvar för arbetet i skolan
- föräldramedverkan i skolan
- föreningsmedverkan i skolan
- kulturlivet och skolan
- skola och arbetsliv
- skoldagens utformning
- nationella minoriteter, bl a invandrarfrågor

För verksamheten inom specialskolan och sameundervisningen utger skolöverstyrelsen (SÖ) kompletterande anvisningar.

SKOLANS MÅL

Genom grundskolan, gymnasieskolan och andra motsvarande skolformer anordnar samhället utbildning för barn och ungdomar.

Utbildningens allmänna mål är att ge eleverna kunskaper, utveckla deras färdigheter och i samarbete med hemmen främja deras utveckling till harmoniska människor och till dugliga och ansvarsställande samhällsmedlemmar.

(SKOLLAGEN 1 §)

Skolan omfattar alla barn och skall tillgodose deras rätt till utveckling och utbildning. Principen om alla människors lika värde och varje individs betydelse i vårt gemensamma sociala liv är allmänt vedertagen i vårt samhälle.

Ett demokratiskt samhälle förutsätter att alla är respekterade samhällsmedlemmar, även om förmågan att prestera och ta ansvar kan vara olika från individ till individ.

Grundskolan är en del av samhället. Läroplanen speglar demokratins samhällssyn och människosyn: människan är aktiv, skapande, kan och måste ta ansvar och söka kunskap för att i samverkan med andra förstå och förbättra sina egna och sina medmänniskors livsvillkor. Skolans innehåll och arbetsätt måste vara så utformat att det befrämjar denna samhälls- och människosyn. Skolan har skyldighet att ge eleverna ökat ansvar och medinflytande i takt med deras stigande ålder och mognad.

Det är en huvuduppgift för skolan att eleverna får goda kunskaper och färdigheter. Skolan skall genom skolarbetet och i samarbete med hemmen stimulera elevernas verksamhetslust och fostra dem till ansvar, till goda arbets- och fritidsvanor och till ett demokratiskt handlingsätt. Kunskaper, färdigheter, normer och värderingar skall genom skolans försorg inte endast föras vidare från en generation till nästa utan även aktivt bearbetas och vidareutvecklas.

Likvärdig utbildning

Alla skall, oberoende av kön, geografisk hemvist och sociala och ekonomiska förhållanden, ha lika tillgång till utbildning i grundskolan. Skolstyrelsen bör verka för att eleverna grupperas så att en så allsidig social sammansättning som möjligt uppnås i klasser och arbetsenheter. Oavsett val av kurser, ämnen och fria aktiviteter i grundskolan skall alla elever ha samma möjligheter att fortsätta studier inom gymnasieskolan. Under den praktiska arbetslivsorienteringen skall alla elever få ökad kännedom om arbetets värde och om arbetslivets villkor. Genom tonvikt på grundläggande kunskaper och färdigheter skall skolan ge alla elever en god start.

Barn är olika då de kommer till skolan. Skolan bör heller inte sträva efter att göra dem lika. När de lämnar skolan bör de göra det med bibehållen individualitet och särprägel och med en uppövad förmåga att respektera individualiteten hos andra människor.

Skolans insatser skall planeras och krav ställas utifrån varje barns aktuella förutsättningar. Skolan har skyldighet att ta väl hand om alla elever och att stödja och uppmuntra envar att utveckla sin förmåga och sina intressen. Ett särskilt ansvar har skolan för elever med svårigheter och för barn och ungdom som tillhör olika minoriteter. Skolan kan därför inte ge alla lika mycket hjälp. Den måste speciellt och i samverkan med andra stödja dem som av olika anledningar har särskilda svårigheter.

Elev med annat hemspråk än svenska har rätt att få en med andra elever likvärdig utbildning. Skolan måste — samtidigt som den stärker dessa elevers språkutveckling — aktivt ta till vara deras kulturarv.

Kunskaper och färdigheter

Regering och riksdag har beslutat om skolans innehåll. Urvalet av kunskapsområden har skett med hänsyn till vårt nutida och framtida samhälle och till den kulturkrets vi tillhör.

Eleverna tillägnar sig kunskaper och färdigheter även utanför skolan. Redan då de kommer till skolan har de kunskaper och erfarenheter men också vetgirighet och nyfikenhet. Skolan måste i sitt arbete knyta an till detta. Det är dess uppgift att från denna utgångspunkt leda elevernas kunskapssökande in på väsentliga områden och successivt under nio¹ år vidga deras perspektiv och fördjupa deras kunskaper.

¹ I särskolan tio år.

per. Eleverna skall därför få insikt i centrala begrepp och sammanhang som kan bilda grunden för deras kunskapsutveckling.

Kunskapsinhämtandet är en aktiv och skapande process och innebär ett tråget arbete som syftar till ett bestämt mål. En undervisning i grundskolan, som mekaniskt leder barnen genom stoff och problem utan att de lär sig att behärska grundläggande begrepp och förstå övergripande sammanhang, kan ha negativa följder för deras självtillit och motivation och därmed för hela deras arbets- och livssituation.

Genom en obligatorisk kurs, som omfattar samma ämnen och stoffområden i alla landets skolor, vill samhället ge en gemensam referensram och en likvärdig grundutbildning till alla medborgare. Därutöver skall skolan ge eleverna sådana kunskaper som har sin utgångspunkt i ett personligt intresse- och studieval.

Inom grundskolan ges ingen utbildning som syftar till speciella yrken. De kunskapsområden som skall behandlas skall vara av grundläggande betydelse för alla, oavsett kommande verksamhet. Skolan skall därför bl a ge eleverna insikter i livsåskådningsfrågor, de stora samlevnads- och överlevnadsfrågorna, internationella frågor, naturvetenskap och teknik, hushållning med resurser, miljöfrågor, ekonomiska frågor, arbetslivs- och arbetsmarknadsfrågor, kulturfrågor, familjefrågor, sexualfrågor, invandrarfrågor, lag och rätt, trafikfrågor samt farorna med alkohol, narkotika och tobak. Alla elever skall få kunskaper i minst ett främmande språk. Kunskaper som är av betydelse för vardagslivet skall spela en stor roll.

Innehållet i skolans verksamhet anges i kursplaner för olika ämnen eller ämnesgrupper och i riktlinjer för studie- och yrkesorientering (sy) och fria aktiviteter. Kursplanerna består av mål och huvudmoment. I målen anges ämnets inriktning och de centrala begrepp inom olika stoffområden, som eleverna skall få insikt i, och de färdigheter de skall öva. I olika huvudmoment anges stoff, som belyser dessa centrala begrepp och som eleverna skall arbeta med, liksom olika vägar att öva färdigheter. Inom ett huvudmoment har lärare och elever i olika klasser och arbetsenheter möjlighet och skyldighet att välja de arbetsområden som engagerar och intresserar dem. Det kan innebära individuella arbetsuppgifter eller skilda uppgifter för olika grupper. Med utgångspunkt i ett historiskt perspektiv måste arbetet ha en konkretisering i nutiden och en inriktning mot framtiden för att ge eleven god beredskap att möta ändrade förutsättningar och nya krav. I valet av innehåll finns därför alltid en spänning mellan elevernas omedelbart upplevda behov och intressen och de kunskaper de behöver på sikt för att kunna fungera i samhället i övrigt. Det är skolans uppgift att söka brygga över denna motsättning och utnyttja drivkraften i elevernas spontant upplevda kunskapsbehov för orientering inom vidare områden.

Tala, läsa, skriva och räkna utgör grunden för det mesta av det arbete som utförs i skolan och i vuxenlivet. Förmågan att bilda begrepp, tänka och tillägna sig kunskaper liksom tilliten och den inre tryggheten hos ett barn är i hög grad beroende av barnets förmåga att använda de olika medlen för att kommunicera med andra. De grundläggande färdigheterna har avgörande betydelse för övriga studier, för yrkesverksamhet, för återkommande utbildning och inte minst för att ge människor möjligheter att hävda sina rättigheter i samhället. Att elever tränar och systematiskt får utveckla de grundläggande kommunikationsfärdigheterna, tala, läsa, skriva och räkna, måste därför vara centralt i skolarbetet.

Förutsättningarna för en allsidig färdighetsutveckling varierar mellan olika barn. Skolan kan framför allt bidra till att eleverna utvecklas positivt genom att de systematiskt får träna och utveckla sina färdigheter i sin egen takt. Skolan måste anslå tillräckligt med tid för detta. Det är viktigt att kommunikationsfärdigheterna grundläggs så tidigt som möjligt och befästs genom hela skolgången.

Träningen får inte ensidigt koncentreras till ämnena svenska och matematik. Den måste naturligt ingå också i andra ämnen och aktiviteter, inte tränas isolerat och utanför motiverande sammanhang under lektionerna. Eleverna bör här, som i annat skolarbete, ställa upp näraliggande, individuella mål och tillsammans med föräldrarna och lärarna följa och utvärdera sina framsteg.

Skolan måste lägga stor vikt vid en allsidig utveckling av elevernas färdigheter. Grund för en utveckling som individ och medborgare i vidare mening utgör också andra färdigheter, exempelvis att kunna uttrycka sig med hjälp av bild, att kunna organisera sina studier och att fungera i samarbete med andra i arbetslag och grupper.

Likaså skall skolan betona de tekniskt-praktiska vardagsfärdigheterna. Varje människa behöver dessa för att klara boende, arbete och fritid. Människan omger sig med allt fler tekniska hjälpmedel. Genom att föra in vardagskunskaper och vardagsfärdigheter i många olika ämnen är det möjligt att ge barnen respekt för att hushålla med resurser och bruksföremål och för möjligheterna att återanvända vardagstingen.

Med utgångspunkt i barnens vardagliga erfarenheter måste skolan ge eleverna insikt i de stora överlevnadsproblem som världen står inför. Alla måste bli medvetna om vikten av att hushålla med jordens resurser av energi, vatten, skog och odlingsbar mark liksom om de kriser som kan hota världssamhället genom överbefolkning, arbetslöshet och vidgade klyftor mellan rika och fattiga länder. Genom ett historiskt perspektiv bör eleverna få kunskap om naturvetenskapens roll för utveckling av vårt nuvarande samhälle och vår levnadsstandard liksom om de faror som är förknippade med användningen av tekniken.

Kunskaper och färdigheter krävs för förståelse av omvärlden. Dessa är grunden för en verklighetsuppfattning som påverkar förmågan att samspela med omvärlden. En psykisk utvecklingsstörning innebär bland annat svårigheter att strukturera sinnesintryck. Undervisningen måste därför genomgående utformas med utgångspunkt i elevernas utvecklingsnivå och grundas på deras upplevelser, erfarenheter och förståelse av sammanhang.

Fostran och utveckling

Skolan skall fostra. Det innebär att skolan aktivt och medvetet skall påverka och stimulera barn och ungdomar att vilja omfatta vår demokratis grundläggande värderingar och låta dessa komma till uttryck i praktisk, vardaglig handling.

Skolan skall därför utveckla sådana egenskaper hos eleverna som kan bära upp och förstärka demokratins principer om tolerans, samverkan och likaberättigande mellan människorna. Att väcka respekt för sanning och rätt, för människans egenvärde, för människolivets okränkbarhet och därmed för rätten till personlig integritet är en huvuduppgift för skolan.

Detta innebär bl a att skolan skall fostra eleverna till insikt om att ingen människa får utsättas för förtryck och att ingen med problem och svårigheter får lämnas åt sitt öde. Var och en har ett ansvar för att försöka minska andra människors smärta, lidande och förnedring.

Samlivet i det demokratiska samhället måste utformas av fria och självständiga människor. Skolan skall därför verka för jämställdhet mellan kvinnor och män.

Skolan skall söka grundlägga solidaritet med eftersatta grupper inom och utom landet. Den skall aktivt verka för att invandrarna i vårt land innefattas i samhällsgemenskapen. Den skall också grundlägga en vilja att söka fredliga lösningar av konflikter. Det betyder att skolan skall sträva efter att ge eleverna en förmåga att leva sig in i och förstå hur andra människor har det och en vilja att handla med också deras bästa för ögonen.

Skolan kompletterar hemmets påverkan och fostran. Huvudansvaret vilar alltid på hemmet. I samarbete med hemmen har skolan ett medansvar för att barnen utvecklas till demokratiska och ansvarstagande människor. De vuxna i skolan skall stödja föräldrarna i deras uppgift att fostra. Skolan har å sin sida rätt att förvänta att föräldrarna stöder dess arbete. Det har stor betydelse att även föräldrarna accepterar och söker främja demokratins principer och regelsystem. Därigenom kan barn och ungdomar få uppleva att hemmet och skolan är delar av samma omvärld.

Barns fostran och personliga utveckling är oupplösligt förenad med deras arbete att inhämta och utveckla kunskaper och färdigheter. De omständigheter under vilka barn och ungdomar tillägnar sig kunskaper

per och färdigheter är därför viktiga för deras fostran. Det handlar om hela den anda som präglar en skolenhet. De vuxnas förväntningar och krav och den roll de spelar som barns och ungdomars förebilder i ord och handling påverkar den bild de unga får av sig själva liksom deras attityder till kunskap, arbete och etiska frågor.

Verksamheten i skolan likaväl som i samhället i övrigt bygger på politiska beslut som har tillkommit i demokratisk ordning. Dessa beslut kommer till uttryck i lagar och föreskrifter. Eleverna måste liksom de vuxna efterleva dessa regler. Samtidigt som skolan håller fast vid detta skall den klargöra att man aldrig med hjälp av samhällets lagar får undertrycka grundläggande mänskliga fri- och rättigheter.

Den gemensamma, demokratiska livshållning, som skolan i nära samarbete med hemmen skall föra vidare till barnen, innebär att de vuxna bör sträva efter att fostra barnen med minsta möjliga tvång.

De skall söka förankra de etiska normerna i barnets egen personlighet och konkreta omvärld. Människans etiska utveckling främjas aldrig av blind lydnad, men ej heller av vuxnas likgiltighet. Ett barns moral formas genom kontakt och gemenskap med människor som barnet har tillit till och vill likna.

Barn måste få bearbeta moraliska problem och normkonflikter och även ta ansvar för att lösa sådana problem i konkreta vardagsituationer. I våra gemensamma, grundläggande värderingar ryms många problem och konflikter. Kollisioner mellan mål och verklighet bör inte döljas bakom utslätade formuleringar. Frågor om konflikter, deras orsaker och lösningar skall lyftas fram i samtal och diskussioner i många sammanhang. Skolan skall aktivt påverka barnen att ta ställning i dessa frågor.

Med utgångspunkt i de grundläggande värderingarna måste varje klass och varje skola utforma de regler som barn, skolpersonal och föräldrar tillsammans kommer överens om är nödvändiga för att arbetet och samvaron skall fungera i klassen och i skolan. Dessa regler för vardagslivet skall kännas angelägna just i den situation som råder och upprätthållas konsekvent. Det gäller också att gemensamt bestämma vilka följder olika överträdelser av reglerna skall ha.

Reglerna skall fortlöpande utvärderas av elever, lärare och föräldrar tillsammans. Varje barn och vuxen måste själv ta ansvar för att överenskommelser följs. Samtidigt behöver var och en de andras stöd. Den starkares ansvar för och omsorg om den svagare måste klart betonas.

Att vara till nytta, att erkännas för sin egen skull, att få ta ansvar är påtagliga och grundläggande behov för alla barn. Detta måste varje skolenhets vuxna och barn dra de praktiska konsekvenserna av utifrån de förutsättningar som finns just på deras skola.

Respekten för människans egenvärde och aktningen för andra skall

likaså vara den etiska grunden för skolans arbete med frågor i vilka människor i vårt land har *skiljaktiga värderingar*.

I skolarbetet ställs man dagligen inför frågor där det föreligger olika uppfattningar. Det kan gälla livsåskådning, politik, sociala värderingar eller moral, det kan gälla människosyn och historieuppfattning, det kan gälla stilriktningar och smak. Skolan tar emot barn ur alla grupper och åsiktsläger i samhället. Alla föräldrar skall med samma förtroende kunna skicka sina barn till skolan, förvissade om att dessa inte blir påverkade från skolans sida till förmån för den ena eller den andra av inbördes kämpande åskådningar och uppfattningar. I frågor, där det föreligger olika uppfattningar, skall skolans undervisning därför vara saklig och allsidig.

Skolan skall vara öppen för att skiljaktiga värderingar och åsikter framförs och hävda betydelsen av ett personligt engagemang. Samtidigt skall skolan hävda vår demokratis väsentliga värden och klart ta avstånd från allt som strider mot dessa. Skolan får alltså inte ställa sig neutral eller passiv i fråga om det demokratiska samhällets grundläggande värderingar. Skolan måste i stället medvetet verka för dessa värderingar och fostra eleverna till att respektera dem.

Pedagogisk grundsyn

Eleven samspelar ständigt med sin skolmiljö, såväl den sociala som den fysiska. Genom detta samspel utvecklar eleven kunskaper och färdigheter. Med pedagogik avses här att miljön, såväl vad gäller innehåll som form, struktureras utifrån en medveten avsikt att påverka samspelet så att eleven utvecklar vissa speciella kunskaper och färdigheter. En av särskolans viktigaste uppgifter är att ge eleverna sådana kunskaper och färdigheter att de kan påverka sin egen situation och sina relationer till andra.

Varje elev är en enskild individ med egen personlighet och egna förutsättningar. En och samma situation kan upplevas olika av olika elever och ge olika erfarenheter. Pedagogiken måste därför anpassas utifrån varje elevs personlighet och förutsättningar. Det går inte att särskilja kunskaps- och färdighetsutveckling från känslomässig, social utveckling och begåvningsutveckling. Den pedagogiska grundsyn som präglar särskolans innehåll och arbetssätt måste främja elevernas utveckling inom alla dessa områden. Avgörande är samspelet mellan individen och omvärlden. Utvecklingens riktning styrs av vilket utbyte individen får på sitt agerande, det vill säga hur omgivningen svarar mot individens förutsättningar och behov. Därför är det nödvändigt att ha kunskap om hur utveckling sker och vilket förhållningssätt hos omgivningen som, med bibehållen respekt för eleven och dennes integritet, ger utveckling i den riktning som läroplanen avser.

För att förklara denna helhetssyn på utveckling behöver följande tre utvecklingsområden bearbetas.

Känslomässig utveckling förutsätter att skolsituationen tillgodoser vissa grundläggande känslomässiga behov hos eleven, som att känna sig trygg, känna tillit och att få vara aktiv. Av stor betydelse för elevens känslomässiga utveckling är vidare kontinuiteten i nära relationer. Hur eleven mår känslomässigt är av stor betydelse för såväl kunskaps- och färdighetsutvecklingen som begåvningsutvecklingen och den sociala utvecklingen.

Social utveckling förutsätter att eleven får agera i olika situationer så att denne får möjlighet att tillgodogöra sig seder, levnadsvanor och beteendenormer som råder i samhället. Den sociala utvecklingen förutsätter vidare att omgivningens attityder till och förväntningar på särskoleleven inte leder till en särbehandling av sådan art att den hämmar elevens sociala utveckling. Hur eleven fungerar socialt är av stor betydelse för såväl den känslomässiga utvecklingen och begåvningsutvecklingen som för kunskaps- och färdighetsutvecklingen.

Begåvningsutveckling förutsätter att undervisningen ger eleven meningsfulla erfarenheter som ökar förståelsen för sambanden mellan de egna aktiviteterna och förhållandena i omgivningen. Detta i sin tur förutsätter att undervisningssituationen är strukturerad på ett sådant sätt och har ett sådant innehåll att den motsvarar elevens abstraktionsnivå i tänkandet. Elevens möjligheter att använda och utveckla sin begåvning är av stor betydelse för den känslomässiga och sociala utvecklingen samt för kunskaps- och färdighetsutvecklingen.

Kunskaps- och färdighetsutveckling förutsätter att samspelet med omgivningen stimulerar elevens nyfikenhet och vilja att lära sig. Skolsituationen måste utformas så att varje enskild elev får känna att ansträngningar ger användbara och intressanta kunskaper och färdigheter. Inläring förutsätter vidare alltid aktivitet från elevens sida. Eleven måste själv bearbeta informationen från omgivningen så att den omvandlas till en integrerad del av tidigare kunskaper och färdigheter. Först då kan eleven använda sig av de nya kunskaperna och färdigheterna och först då kan man tala om att inläring har ägt rum. Att eleven får möjlighet att utnyttja sina resurser till inläring av olika kunskaper och färdigheter är av stor betydelse för såväl den känslomässiga som den sociala utvecklingen och begåvningsutvecklingen.

Denna grundsyn på samspelet mellan skolans miljö och elevernas utveckling bör resultera i ett förhållningssätt som ger eleverna en positiv självuppfattning och en god utveckling genom:

att med beaktande av den enskilde elevens integritet lära känna eleverna och deras föräldrar, elevernas hela situation och tidigare upplevelser. Detta ökar förståelsen för deras handlingar, uttryck och önskningsar samt ger tillsammans med föräldrasamverkan förutsättningar för en undervisning som utgår från elevernas erfarenheter och som ställer

krav som leder till att eleven utvecklar en realistisk uppfattning av sin förmåga

att ge eleverna möjlighet att uppleva trygghet i den miljö de befinner sig och att de accepteras och respekteras som de är

att bemöta eleven som någon som har resurser till utveckling, har värdefulla erfarenheter och en vilja att lära

att utgå från elevernas starka sidor och vad de redan kan samt ge dem många tillfällen att använda sina kunskaper och färdigheter

att eleverna får utforska och upptäcka omvärlden samt bygga inläringen på ett aktivt handlande

att utgångspunkten i undervisningen är att alla har möjlighet till inläring samt rätt att bli bemötta av positiva förväntningar

att samordna undervisningen med elevernas önskemål och initiativ

att uppmärksamma elevernas reaktioner och utgå ifrån att dessa har en orsak, att eleverna meddelar något till omgivningen. Reaktionerna kan vara otydliga och motsägelsefulla. Det krävs fantasi, lyhörddhet och insikt för att tolka elevernas uttryckssätt och förstå deras handlingar

att använda gruppens dynamik så att såväl känslomässig och social utveckling som kunskaps- och färdighetsutveckling stimuleras. I situationer där uttrycksförmågan inte räcker till eller omgivningen inte är tillräckligt uppmärksam finns risk att konflikter uppstår. Det är viktigt att eleverna själva får vara med och reda upp sådana situationer och uppmärksammas på konsekvenserna av olika handlingssätt.

RIKTLINJER FÖR ARBETET

INNEHÅLL OCH SAMVERKAN

Skolan — ett centrum för samarbete

Grundskolan är samhällets största insats för barn och ungdom. I den vistas alla i nio¹ år. Den utgör därför ett naturligt centrum för en bred samverkan mellan föräldrar, elever och skolans personal, med förskola och fritidsverksamhet, med sociala myndigheter och yrkeslivet med föreningar, organisationer, kulturinstitutioner och kulturarbetare.

Till skolstyrelsens uppgift hör att i samarbete med andra kommunala nämnder ta initiativ till och verka för gemensam planering i syfte att utnyttja befintliga resurser på bästa sätt.

Omtanke om elevernas psykiska och fysiska hälsa skall prägla skolans arbete och miljö. Såväl lärare som skolläda, elevvårdspersonal och annan personal skall i samverkan med elever och föräldrar verka för en god arbetsmiljö.

Skoldagen

All verksamhet under skoldagen skall präglas av skolans mål och har därför ett pedagogiskt syfte. Ett framgångsrikt arbete fordrar i skolan — liksom på andra arbetsplatser — en helhetssyn på all verksamhet. Denna kommer till uttryck bland annat i den samlade skoldagen.

Det ankommer på skolstyrelsen att besluta när samlad skoldag skall införas. Vid ett successivt genomförande beslutar skolstyrelsen också om vilka klasser som skall omfattas av samlad skoldag. Den beslutar dessutom om skoldagens längd inom de ramar skolförordningen anger. För verksamhet under skoldagen är skolstyrelsen huvudman. Så långt det är möjligt bör ansvaret dock vara decentraliserat till rektorsområde och arbetsenhet.

På mellanstadiet och högstadiet skall eleverna delta i fria aktiviteter i den utsträckning som anges i föreskrifter för timplanerna, även om samlad skoldag inte har införts. Beslut om samlad skoldag medför att kommunen *därutöver* skall svara för omsorg och aktiviteter även under den återstående del av skoldagen, som inte upptas av lektioner.

Skolarbetets inriktning och innehåll under lektionerna anges i kurs-

¹ I särskolan 10 år.

planer för olika ämnen och ämnesgrupper. Inom ramen för läroplanens riktlinjer och bestämmelser är det en uppgift för skolans personal och elever att med hjälp av de resurser som står till buds utforma den egna arbetsdagen. Skoldagens utformning ger också goda förutsättningar för information och diskussion om hur barn- och ungdomsfrågor kan lösas inom olika delar av kommunen.

Olika elevgrupper bör själva få svara för vissa program under skoldagen. Skolan bör dessutom engagera föräldrar, föreningar och representanter för t ex sociala organ, kultur- och fritidsförvaltning. Det är väsentligt att fritidshemmens lokaler och verksamhet naturligt kopplas till skoldagen. Fritidsgårdar, bibliotek och föreningslivets lokaler bör om möjligt utnyttjas så att ett rikt utbud och en god samverkan kan uppnås.

Skoldagen skall innehålla tid för avkoppling och vila. Alla har behov av att under fria former tala med varandra om upplevelser och händelser liksom av att tänka och bearbeta upplevelser i lugn och ro.

Som *riktlinjer för planeringen av fria aktiviteter* under skoldagen bör gälla:

- att tillgodose och stimulera elevernas verksamhetsbehov, sociala kontaktbehov och behov av kulturell stimulans,
- att stimulera elevernas egen föreningsverksamhet och därvid se till att den betraktas och behandlas som elevernas egen angelägenhet, organiserad och ledd av dem själva,
- att stimulera till deltagande i skolans beslutsprocesser och gå eleverna tillhanda med hjälp och stöd i elevrådsarbetet,
- att bredda kontakterna med vuxna, verksamma utanför skolan,
- att bredda kännedomen om ortens förenings-, kultur- och fritidsliv och stimulera till engagemang och aktivt deltagande i detta,
- att engagera elever i skilda åldrar och av olika kön i samma grupper,
- att erbjuda en trygg omsorg om barnen i de lägre åldrarna,
- att speciellt söka engagera svagmotiverade elever och hos dem skapa en positiv attityd till skolan,
- att utveckla ett naturligt och otvunget umgänge mellan elever och vuxna.

Fria aktiviteter som en naturlig del av skolans verksamhet kan bli ett led, inte bara i utökad och förbättrad omsorg om eleverna, utan också i en förbättring av individualiserings- och stödmöjligheterna inom skolan. För att lyckas måste skolan både anknyta till existerande intressen och skapa nya, utvecklande intressen. Skolans personal och ledare i ungdomsföreningar och studieförbund måste på ett aktivt sätt medverka och informera eleverna om olika möjligheter. Många aktivi-

teter kan eleverna själva organisera och leda. Undersökningar har visat att eleverna ofta väljer slentrianmässigt och att valen styrs av tradition, kön och nöjesindustrins utbud. Skolan bör stimulera till nya grepp för att få variation och förnyelse. Idéburna, hobbybetonade, idrottsliga och estetiska verksamheter bör befrämjas liksom en inriktning på natur- och miljövårdsfrågor. Skolan skall förmedla känedom om och kontakt med fritidsgrupper och organisationer utanför skolan. Därigenom kan den ge eleverna bestående intressen som kan leda till en meningsfull fritid. Ensidighet i urvalet bör skolan undvika genom att tillse att fria aktiviteter innehåller ett variationsrikt program under läsåret.

Verksamheten kan organiseras i många former. I det följande anges några av dem.

Tid bör anslås för gemensamma samlingar. Dessa kan innehålla information och diskussion, program med kulturella och sociala inslag, presentation av organisationer, föreningar och olika yrkesgrupper. Så långt möjligt bör de bygga på elevernas egna aktiviteter. De kan ordnas för en eller ett par arbetsenheter, för hela årskurser eller stadier och, där så är lämpligt och möjligt, för en hel skolenhet.

Inom varje klass bildar klassföreståndare och elever tillsammans ett klassråd. Klassrådets verksamhet är en viktig del av skolans reguljära arbete. Det kan — utom under lektioner — sammanträda under tid för morgonsamling och tid för fria aktiviteter. Till denna kan också förläggas elevernas egen föreningsverksamhet, t ex sammankomster med elevrådet.

Skolbiblioteket bör om möjligt vara tillgängligt under hela skoldagen. Där kan eleverna utveckla sina intressen genom att läsa böcker, tidningar och tidskrifter. Det är ofta skolans bästa utrymme för självständiga studier, för arbete i grupp eller studiecirkel. Kulturnämnd och kulturorganisationer bör kunna utnyttja skolan som forum för kulturaktiviteter, utställningar, sagostunder m m.

Fria aktiviteter måste ge utrymme för elevernas eget ansvar för delar av arbetet inom skolan. Detta kan ske på många olika sätt och bör ges så stor omfattning som möjligt med hänsyn till elevernas förutsättningar och mognad. Elever och elevgrupper bör hjälpa till med dagliga göromål i skolan. De bör medverka i lokalvård, i biblioteks- och reproduktionsarbete och utföra enklare reparationer. De bör kunna svara för servering och dukning i samband med skolluncher. De kan — t ex samordnat med temaarbeten — arbeta med utformning av skolgården. Aktivitet och ansvar, inte en passiv serviceinställning, måste präga elevernas roll i skolan.

Ett annat medel att utveckla en social ansvarskänsla och stärka sammanhållningen i skolan är fadderverksamhet. Äldre elever kan hjälpa yngre barn i förskolan, i undervisningen, i skolbiblioteket eller hjälpa

nyinflyttade elever till rätta. Äldre elever bör få leda olika gruppaktiviteter. Klasser i högre årskurser kan ta hand om nya klasser i skolan, t ex i samband med skolstart och studieövergångar. Elever bör kunna delta i planeringen och genomförandet av friluftsdagar och lägerskolor.

Under arbete i grupper, ledda av föreningar, lärare, fritidspersonal, kulturarbetare, föräldrar, elever och andra bör eleverna få möjligheter att utveckla olika intressen.

På lågstadiet kan man anknyta till vad eleverna är vana vid från tiden i förskolan. Gränserna mellan lektioner och fria aktiviteter kan bli flytande. Det kan upplevas positivt att under fria aktiviteter få tid att göra färdig en arbetsuppgift som påbörjats under lektionerna. Fri och skapande verksamhet, sång, musik, dramatik, arbete med bild, sagor och korta samlingsstunder stimulerar fantasi och känsla.

På mellanstadiet och högstadiet — och i många fall redan på lågstadiet — kan man samlas kring olika frågor som har sitt ursprung i lektionernas arbetsområden eller i teman och tillvalskurser. Det är också viktigt att man inom olika ämnen fortlöpande söker nya vägar och genom diskussioner, medverkan av kulturarbetare och föreningsföreträdare och läsning av litteratur ger eleverna stimulans till en berikande fritid utanför skoldagen.

Andra aktiviteter kan ha anknytning till allmänt idrottsliga, hobbybetonade, estetiska och idéburna intressen. Hit hör exempelvis lagidrotter, folkdans, bild- och formarbete, djurvård, orkesterspel, motorkunskap, modellbygge och maskinskrivning.

En tredje grupp av aktiviteter är de som organiseras av ledare för olika organisationer. Denna verksamhet är ofta medvetet profilerad. Den kan till en väsentlig del vara identisk med övriga aktiviteter men också vara en del av organisationernas ungdomsarbete. Till sitt innehåll måste den anpassas efter elevernas ålder och mognad. (Om samverkan skola — föreningar se s 31 f.)

Ett omfattande inslag kan bli elevernas musikaliska sysselsättningar. För att möjliggöra elevdeltagande i ännu större omfattning än de fria aktiviteterna medger får rektor befria elever från lektioner under sammanlagt 20 undervisningstimmar per år för att de skall kunna delta i musikverksamhet.

Samverkan mellan skola och förskola

Skolledningen liksom personalen i förskolan har ett ansvar för att alla barn och föräldrar får kontakt med den skola där barnet skall börja. Vid skolstarten bör kontakten mellan hem och skola ske i samverkan med förskolan. Målet bör vara att övergången från förskola till skola blir så mjuk att barnen upplever verksamheten i de båda skolformerna som kontinuerlig.

De som arbetar i förskola och grundskola bör ta del av innehåll och arbetssätt i varandras skolformer. Genom studiebesök, gemensamma

konferenser och/eller arbete inom den andra skolformen bör man främja en samstämmighet i synen på arbetssätt och barns utveckling. För barn med annat hemspråk än svenska är detta speciellt viktigt, eftersom språkutvecklingen är beroende av att förskolans och skolans insatser för dessa barn är konsekventa och väl genomtänkta. De barn som skall börja skolan men inte går i förskola bör ägnas särskild uppmärksamhet.

I samverkan med föräldrar och förskola skall skolan söka förhindra att enskilda elever får problem vid skolstarten. Grupper av olika storlek och varierande arbetssätt ger möjlighet att anpassa skolan till elevernas skiftande mognad. Möjlighet för vissa barn att få börja skolan före sju års ålder regleras i skolförordningen. Uppskov med skolstarten får ske, om barnet inte har nått den mognad som fordras för att delta i undervisningen. Avgörande skall här vara föräldrarnas inställning och deras uppfattning om barnets behov. Om skolstarten skjuts upp ett år, skall barnet beredas plats i förskolan. Deltagande i förskolans verksamhet är då obligatoriskt.

Skolstarten kan för barn med psykisk utvecklingsstörning innebära en större förändring än för andra barn. Många har tillhört en barngrupp i den kommunala förskolan. Särskolklasser finns inte inom alla grundskolor. Barnen med psykisk utvecklingsstörning börjar därför ofta i en annan skola än kamraterna i förskolan och skolstarten kan för dem innebära att de för första gången möter andra barn med psykisk utvecklingsstörning. Nybörjarnas föräldrar behöver särskilt stöd. Vid skolstarten blir påminnelsen om barnets handikapp tydlig. Det är viktigt att barnets närmaste — föräldrar, syskon och kanske också andra närstående anhöriga — får kännedom om särskolan och vad den kan ge. Detta för att kunna utveckla en egen inre säkerhet och trygghet inför det nya som barnet skall ta del av.

Många barn med psykisk utvecklingsstörning har under sin förskoletid haft särskilt stöd genom en förskolekonsulent som också kan utgöra en viktig resurs under inskolningstiden.

Också för barn med psykisk utvecklingsstörning finns möjlighet till uppskov med skolstarten. Ett grundläggande mål inom särskolan är dock att stimulera barnets mognadsprocess oavsett den utvecklingsnivå som barnet uppnått. Skoluppskov bör därför tillämpas mycket restriktivt.

Samverkan vid övergången mellan grundskola och särskola

Det kan vara svårt att inför skolstarten avgöra om en elev behöver undervisning i särskolan. Även om en adekvat skolplacering alltid skall eftersträvas väljer man därför ibland att först pröva undervisning i grundskolan. Många elever kommer därmed att börja i särskolan efter en tid i grundskolan. Vid en sådan förändring behöver både eleven och

föräldrarna en allsidig information om särskolan. Det är angeläget att både grundskolan och särskolan ger denna information och medverkar till en bra inskolning. Motsvarande information om grundskolan skall föregå en övergång från särskola till grundskola.

Samverkan mellan grundskola och särskola

Grundskola och särskola arbetar ofta i samma skolenhet. Ansvaret för information om skolformerna till elever, personal och föräldrar är därför gemensamt. Informationen skall, med naturlig tonvikt på det som förenar, tydligt förklara elevers skilda behov och förutsättningar inom respektive skolform.

Samvaron på arbetsplatsen ger förutsättningar för en levande gemenskap mellan såväl skolformernas elever som dessas personal. I samarbetet kan arbetsformer som leder till ömsesidig förståelse och respekt utvecklas.

Skoltiden rymmer mycket samspel mellan elever och vuxna. Detta stimulerar elevernas personlighetsutveckling och ger en förberedelse för vuxenlivet samtidigt som den sociala gemenskapen bidrar till förståelse för andra människors situation.

Integrerad elev

Särskolans lägre elevunderlag och elevernas olika förutsättningar ger anledning till olika klass- och gruppammansättningar. Ibland finns anledning att låta eleven få sin undervisning inom grundskolan — eleven integreras. Särskoleleven skiljer sig från övriga elever i inlärningsförmåga och skolprestationer. Därför skall läroplanen för den obligatoriska särskolan vara vägledande. Ur kursplanerna hämtas de moment som svarar mot elevens förutsättningar. Det skall vara naturligt för alla att undervisningen bedrivs på olika nivåer och att de som kräver speciellt stöd eller på annat sätt tillrättalagd skolsituation också får detta.

Om det under högstadietiden blir nödvändigt att göra avvikelser från angiven omfattning av den praktiska arbetslivsorienteringen, skall hänsyn till detta tas vid planeringen av det tionde skolåret. Detta kan fullgöras antingen inom den obligatoriska skolan eller inom yrkes-särskolan alternativt gymnasieskolan.

Vid all integrering av särskolelever i annan skolform skall personalen vara uppmärksam på attityder till särskoleleverna och aktivt verka för goda relationer.

Samverkan mellan skola och hem

Hemmet har det primära och huvudsakliga ansvaret för elevernas fostran och vård. Skolans verksamhet skall vara ett stöd för hemmet i en fostran utformad efter de grundläggande demokratiska värderingarna i vårt samhälle. Det kan vara av stor betydelse att skillnader i normer och uppfattningar i olika frågor blir diskuterade mellan skola och föräldrar så att man kan överbrygga eventuella motsättningar.

Det råder närvaroplikt i skolan. Föräldrar är skyldiga att övervaka att barnet fullgör sin skolgång. Om en elev måste var frånvarande, t ex på grund av sjukdom, skall föräldrarna, eller den hos vilken eleven vistas, snarast anmäla hindret till skolan. Frånvaro skall såvitt möjligt förhandsanmälas. I skolan fordras närvarokontroll och registrering för att föräldrarna skall kunna vara säkra på att eleven är i skolan under skoldagen. Ett sådant system skall ge möjlighet till snabb kontakt med hemmen. Skolan har ansvar för att hemmen underrättas, om förhandsanmälan inte skett, och för att frånvaro i mer betydande grad följs upp.

Om skolan skall kunna bidra till varje elevs positiva utveckling behöver den känna till elevens hela situation. Skolan bör därför hålla sig orienterad om elevens hemmiljö. Föräldrarna skall ges tillfälle att följa skolans arbete och bör få medverka i detta. Kontakten mellan skola och hem gynnas av att båda parter lär känna varandra. Ansvaret för att kontakter kommer till stånd vilar på skolan.

Skolan skall understödja också samverkan mellan olika barns föräldrar så att de tillsammans kan diskutera bl a skoldagens utformning, ordningsregler och insatser för elevernas fritid.

Skolan är skyldig att ta kontakt med föräldrarna till samtliga barn två gånger varje läsår. Klassföreståndaren har ansvar för dessa kontakter. De personliga samtalen och direktkontakten med föräldrarna är värdefulla. Kontakterna kan därför ske i form av enskilda samtal. Eleverna bör om möjligt få delta i dessa. Det är angeläget att hemspråklärarna deltar i samtalen med invandrabarn och deras föräldrar liksom att speciallärarna medverkar vid samtal om barn med särskilda svårigheter. Men också klassmöten kan vara betydelsefulla. Flera kontaktformer bör utvecklas och utnyttjas.

De enskilda samtalen har bl a till uppgift att i årskurserna 1—7 ersätta och i årskurserna 8 och 9 komplettera den information till föräldrarna som förr gavs huvudsakligen i form av betyg. Föräldrarna måste kunna följa sina barns studier och få veta hur barnen utvecklas. Lärarna skall vid dessa samtal söka ge en nyanserad bild av eleverna och inte begränsa samtalen enbart till elevernas studieresultat. De bör också utnyttja möjligheterna att få del av föräldrarnas kunskaper om och syn på sina barn så att skolans bild av eleverna kan bli så allsidig som möjligt.

Erfarenheten visar att det är svårt att få kontakt med alla föräldrar. Skolan måste då själv aktivt söka upp föräldrarna för att nå det nödvändiga samarbetet. Förstärkningsresursens icke undervisningsbundna del kan utnyttjas för att möjliggöra behövliga insatser.

Föräldrarnas kontakt med skolan bör inte inskränkas till ett par kontakttillfällen per år. Skolan har också en förpliktelse att regelbundet under elevernas studietid informera hemmen om grundskolans ut-

formning, om läroplan och arbetssätt, om vilka möjligheter till fortsatt utbildning eller uppgifter inom arbetslivet som står till buds. Åhörardagar och gemensamma utflykter kan ge föräldrarna ytterligare inblick i skolans arbete.

Föräldrar är en tillgång i skolans arbete genom att de representerar en stor fond av erfarenhet och kunskap om olika yrken och verksamheter i samhället. De kan därmed aktivt bidra till elevernas utbildning genom att berätta om olika verksamheter, informera om sitt arbete, om hobbies och föreningar, underlätta studiebesök, ställa sig till förfogande för intervjuer eller organisera grupper under fria aktiviteter. De kan aktivt stödja lärarnas och elevernas arbete på att förbättra skolans miljö.

Genom att särskoleleverna många gånger inte själva kan förmedla information får skolan ett speciellt informationsansvar gentemot elevernas närmaste omgivning. En tät kontakt mellan skolan och hemmet är därför nödvändig. Detta är särskilt viktigt då en elev till exempel använder ett annat kommunikationssätt än tal eller behöver träna en viss teknik på grund av tillägghandikapp.

I de fall särskolelever bor i elevhem skall motsvarande kontakt förutom med föräldrar också omfatta personalen vid elevhem. Kontakten med föräldrar som är bosatta utanför barnets skolort och som därför har sina barn boende på elevhem är också viktig.

Genom att skolan på så sätt samverkar med föräldrar och personalen vid elevhem och fritidshem kan undervisningen få en direkt tillämpning som befäster den och gör den meningsfull. Det är skolans uppgift att informera om dess mål och i samråd med dem som står eleverna nära diskutera vilket innehåll undervisningen skall ha.

Samverkan mellan skola och föreningar

I svensk demokrati spelar frivilliga organisationer och föreningar en stor roll. Skolan bör stödja de organisationer och folkrörelser och det fritidsliv som ungdomen själv organiserar, lika väl som skolan i sin tur får stöd från dem. Arbetet inom organisationer och föreningar kan ge skolan stimulans att pröva olika arbetsformer. Genom att eleverna under skoldagen får kontakt med närsamhällets föreningar kan de få impulser till meningsfyllda fritidsaktiviteter. Föreningarna kan i skolan möta elevernas behov av engagemang.

Skolstyrelsen, eller på skolstyrelsens uppdrag skolläroverstyrelsen, skall efter samråd med berörda lärare ta initiativ till samverkan genom att bjuda in företrädare för föreningar. Föreningarna kan göra sina insatser under lektioner men främst under tiden för fria aktiviteter och på tid före eller efter skoldagen. Skolläroverstyrelsen och berörda lärare måste ha möjlighet att väl planera verksamheten både vad gäller tid och lokaler. Föreningarnas medverkan måste ske inom de ramar som skoldag, resurser och tillgängliga lokaler erbjuder.

För all verksamhet under skoldagen gäller de allmänna målen för skolan. Inom denna ram bör föreningarna själva få svara för verksamhetens utformning under fria aktiviteter. Föreningar med bestämda program, exempelvis religiösa samfund och politiska föreningar, skall ha rätt att verka för sin uppfattning. Det åligger skolstyrelsen och skolledningen att svara för balans och allsidighet genom urvalet av föreningsaktiviteter.

Det kan ibland inträffa att endast vissa politiska föreningar eller vissa trossamfund har möjlighet eller intresse att medverka i skolan. Detta får då inte hindra all verksamhet. I stället bör skolans lärare i tillräcklig omfattning på lektioner orientera om och belysa andra idéer, så att eleverna kan få en helhetsuppfattning baserad på en så allsidig information som möjligt. Strävan bör dock vara att föreningar med olika åskådningar själva medverkar i skolan.

Skolan och kulturlivet

Skolan kan göra många viktiga insatser på det kulturella området. Ansvar för att förverkliga de kulturpolitiska uppgifterna vilar på skolans alla ämnen. Ett speciellt ansvar har dock de ämnen som har till uppgift att utveckla elevernas uttrycks- och kommunikationsförmåga i en strävan att skapa en god barn- och ungdomskultur. Genom undervisningen i t ex svenska, bild, musik, slöjd och idrott får alla elever grundläggande insikter i olika uttryck för mänskliga känslor, stämningar och erfarenheter. De får också en träning i eget skapande som är ett led i personlighetsutvecklingen. De konstnärliga uttrycksmedlen, i form av t ex teater och bild, utgör viktiga medel för att göra stoffet levande i olika ämnen och för att redovisa arbetsresultat och uttrycka opinioner. Temastudier underlättar verksamheter som drama och film. I arbetet med tema är biblioteken en viktig resurs.

Skolans roll som kulturcentrum bör emellertid inte begränsas till den obligatoriska undervisningen. Genom skolan skall eleverna också komma i kontakt med olika kulturyttringar såsom konserter, teaterföreställningar, filmförevisningar och konstutställningar. Eftersom skolan omfattar alla barn och ungdomar motverkar man att många kulturevenemang annars bara når vissa grupper.

Inom ramen för tillval eller olika fria aktiviteter kan eleverna mer ingående få utveckla sina intressen inom olika kulturområden. Medel för viss frivillig musikundervisning bedriven av grundskolans musiklärare ingår i förstärkningsresursen. Samverkan med det fria organisationslivet och den kommunala musikskolan kan också betyda mycket. Under fria aktiviteter finns, liksom under lektioner, möjligheter för kulturarbetare av skilda slag att medverka i skolan. Grupper kring teater, film, bild och dans kan anordnas av skolan. Olika elevgrupper på skolan bör få möjlighet att gå ut med egna program till andra klasser, stadier eller skolor. Detta kan ofta vara ett bra sätt att medverka till att

bearbeta olika problem i skolan, t ex kring mobbning och kring frågor om alkohol och narkotika.

Skolan och arbetslivet

Skolan måste arbeta i samverkan med näringslivet och med arbetslivet i övrigt. Det innebär att skolan bedriver en del av sin verksamhet utanför skolbyggnaderna i form av studiebesök och exkursioner och som praktisk arbetslivsorientering. Skolan arbetar vidare med material och exempel från arbetslivet. De förhållanden som råder där skall så långt möjligt konkretiseras i undervisningen. Detta betyder att också andra än de som är anställda i skolan skall kunna medverka i arbetet både under lektioner och i fria aktiviteter.

Skolledningen skall ta initiativ för att söka få till stånd en så bred samverkan som möjligt. Många med specialkompetens och yrkeserfarenhet av olika arbetsmiljöer kan därigenom medverka i undervisningen i skolan. Lärarnas arbete kan kompletteras genom medverkan av t ex arbetare och tjänstemän, företrädare för arbetsgivare och arbetstagare, skyddsombud och skyddsingenjörer. En aktiv medverkan från arbetsförmedlingarna är naturlig. Föräldrar kan vara en stor tillgång för skolan om de kan komma och berätta om olika verksamheter. Äldre människor kan genom att skildra arbetsliv förr i tiden ge eleverna perspektiv på dagens situation. Den icke lärarbundna delen av förstärkningsresursen möjliggör sådana insatser.

Under tiden i grundskolan skall eleverna genom skolans försorg få en *praktisk arbetslivsorientering*. Till den skall anslås upp till tio veckor. Den omfattningen kan emellertid inte uppnås omedelbart i varje kommun, bl a av det skälet att det kan vara svårt att få fram tillräckligt antal platser för verksamheten. Den praktiska arbetslivsorienteringen skall dock omfatta minst sex veckor för varje elev under hela grundskoletiden.

Genom arbetslivsorienteringen och genom skolans studie- och yrkesorientering skall eleverna tillägna sig kunskap om olika verksamhetsområden, arbetsmiljöer, arbetsuppgifter och yrken och om arbetsbetydelse för människorna och samhället. De skall skaffa sig insikt i partsförhållandena i arbetslivet, i de olika synsätt och intressen, som parterna företräder, och kunskaper om lagar och avtal, om arbetsgivares och arbetstagares rättigheter och skyldigheter, om sambanden mellan dessa faktorer och om företagsamhetens förutsättningar. De skall få kunskap om arbetsförmedlingarnas uppgifter och service till arbets sökande och arbetsgivare. I skolan skall eleverna i olika ämnen få möjligheter att bearbeta sina erfarenheter, så att dessa kan bidra till ett väl övervägt studie- och yrkesval.

Arbetslivsorienteringen skall liksom skolans övriga verksamhet motverka sådana begränsningar i studie- och yrkesvalet, som beror på traditionellt könsrolls- och statustänkande eller social och kulturell

bakgrund. Den skall inriktas mot jämställdhet mellan könen i familj, arbetsliv och samhälle i övrigt.

Arbetslivsorienteringen är liksom övrig studie- och yrkesorientering i vid mening en angelägenhet för alla i skolan. Den skall i olika former ingå i skolans verksamhet från första till sista årskursen och i övergången från skola till arbetsliv. Kunskaper om arbetslivet och arbetsmarknaden kan förvärfvas både genom praktisk verksamhet inom och utom skolan och genom undervisningen i skolans olika ämnen. All arbetslivserfarenhet — också elevernas egen från fritid och ferier — bör tillvaratas i skolarbetet. Även skolans eget arbetsliv och de olika personalgruppernas uppgifter och situation bör således uppmärksammas.

I årskurs 9 skall studie- och yrkesorienteringen intensifieras, bl a genom elevernas direkta kontakter med olika utbildningsvägar. I samband med intagningen till gymnasieskolan och den uppsökande studie- och yrkesorienteringen måste skolan tillgodose vissa elevers särskilda behov av vägledning inför val av utbildning och av kontakt med arbetslivet.

De direkta arbetslivskontakterna skall ske i form av studiebesök och längre perioder under vilka eleverna aktivt deltar i verksamheten på arbetsplatserna. Skolstyrelsen skall besluta om arbetslivskontakternas sammanlagda längd inom ramen sex till tio veckor och om deras förläggning inom stadier och årskurser. Besluten skall förberedas i det lokala planeringsrådet (SSA-rådet).

Genom arbetslivsorienteringen skall elever under högstadietiden genom minst veckolånga perioder skaffa sig erfarenheter från var och en av följande tre arbetslivssektorer:

- Teknik och tillverkning
- Handel, kommunikation, service, jord- och skogsbruk
- Kontor och förvaltning, vård och undervisning

Skolan skall därvid verka för att eleverna kombinerar valen inom de tre sektorerna på ett sådant sätt, att de ger pojkar inblick i kvinnodominerade yrken och flickor i mansdominerade.

För särskolans elever utgör praktisk arbetslivsorientering en del i utvecklingen av såväl omvärldsuppfattning som självuppfattning. Höga krav måste därför ställas på planering och urval av arbetsmiljöer för varje elev. En strävan skall vara att ge en omfattande orientering från olika yrkes- eller verksamhetsområden såväl på den öppna arbetsmarknaden som inom skyddad verksamhet.

Särskolans elever bör också få möjlighet till praktisk arbetslivsorientering (PRAO) inom det verksamhetsområde som de söker ytterligare utbildning i, antingen de kommer att fortsätta i yrkesutbildning, yrkesträning eller verksamhetsträning.

I samband med planering av den praktiska arbetslivsorienteringen och av den enskilda studie- och yrkesvägledningen är kontakten med föräldrar/vårdnadshavare en naturlig och nödvändig del.

Praktisk arbetslivsorientering i den obligatoriska särskolan omfattar sammanlagt 36 veckor fördelade på högstadiets olika årskurser. Vissa undantag från den omfattningen kan behöva göras för elever där utvecklingsstörningen eller annat funktionshinder ger anledning till detta. Periodernas längd kan variera men bör ej understiga tre veckor.

Åtgärder för att anpassa arbetsuppgifter och arbetsförhållanden på arbetsplatsen bör återkommande diskuteras med arbetsgivare och organisationer på arbetsmarknaden. Eleverna bör genom kontakter med arbetslivet och samhället i övrigt få insikt om sina möjligheter och förutsättningar i relation till de krav och förväntningar som ställs.

Urval av stoff

Planering av studierna

Målen för olika ämnen eller ämnesgrupper anger studiernas inriktning och de begrepp, som varje elev skall få insikt i, liksom de väsentliga färdigheter eleven skall få lära sig tillämpa.

I olika huvudmoment anges stoff, som belyser begreppen och som eleverna skall arbeta med, liksom olika vägar att öva färdigheter. Lärare och elever kan därutöver också välja att arbeta med andra stoffområden, som gör eleverna förtrogna med de begrepp som anges i målen.

Planeringen i klasserna — eller i arbetsenheterna eller i andra former som skolan själv väljer — innebär att lärare och elever avgör hur lång tid de vill ägna åt olika moment, i vilken ordning de skall ta upp olika frågor, med vilka metoder frågorna skall bearbetas och vilka läromedel man kan använda.

Men dessutom måste lärarna i planeringen tillsammans med eleverna ange vilka insikter i en fråga eller vilka färdigheter som man vill ha uppnått efter en viss tid. För elevernas motivation är det centralt att de har näraliggande, klara etappmål att sträva emot. De måste kunna uppleva att de lyckas, lär sig något och gör framsteg. Det är också viktigt att motivet för att lära sig en viss bestämd kunskap klargörs. Diffus orientering är förödande för motivationen. Eftersom planeringen görs gemensamt av lärare och elever, kan läraren ta hänsyn till elevernas olika förutsättningar. Vid planeringen måste man utgå från de centrala begreppen i målen och från kursplanernas huvudmoment. Först därefter bör valet av lämpliga läromedel — studiebesök, lärobok, tidningar, experiment — komma in.

Vid den konkreta planeringen i skolan skall man utgå från den tid som står till förfogande. Har man kommit överens om att en del av ti-

den i ett ämne skall anslås till temaarbeten, måste stoffmängden i övrigt anpassas därefter. Tillräcklig tid måste avsättas för praktisk tillämpning, för att bearbeta aktuellt stoff och för ett undersökande arbetssätt. Att skaffa sig kunskaper genom att läsa är både nödvändigt och önskvärt, men skolarbetet får inte begränsas till enbart bokliga studier för att möjliggöra presentation av mer stoff. Utgångspunkten bör så långt möjligt vara iakttagelser och experiment.

Urvalsprinciper

Mängden av fakta är oändlig. Fonden av kunskaper — insikter i samband mellan olika fakta — är överväldigande och ökas genom forskningens framsteg för varje dag. De färdigheter vi behöver behärska är också av många slag och ställer stora krav på övning. Inom skolan måste därför göras ett strängt begränsat urval av lärostoff.

Ett sådant urval är redan gjort i de olika ämnenas och ämnesgruppernas mål. Huvudmomenten innebär ytterligare en begränsning genom att de anvisar väsentliga områden som belyser målen.

Men även inom ett huvudmoment måste lärare och elever göra ett urval av stoff. Följande principer bör vara till ledning.

- Lärare och elever måste söka komma överens om den kärna av kunskaper som är nödvändig för alla att känna till i dagens samhälle och som behövs för fortsatta studier. Arbetet bör inriktas på att alla elever säkert behärskar denna grundkurs. Därigenom får de en fond av fasta kunskaper som gör det lättare för dem att arbeta på egen hand inom tillvalskurser, teman och fria aktiviteter och senare i arbete och fortsatta studier.
- Läromedel innehåller därutöver också mängder av i övrigt önskvärda kunskaper för fördjupningsuppgifter i olika sammanhang. Dessa får inte förväxlas med de nödvändiga baskunskaperna.
- Tillfällen till övning av grundläggande färdigheter att tala, läsa, skriva och räkna skall ges eleverna i många ämnen. Träningen får inte ensidigt koncentreras till svenska och matematik. Sakprosa sysslar eleverna främst med i andra ämnen än svenska. Skriv- och räkneuppgifter hör hemma inom en grupp av ämnen. Att kunna uttrycka sig med hjälp av bild är på samma sätt en färdighet som berör många ämnen. Detsamma gäller de grundläggande studietekniska färdigheterna.

Att kommunikationsfärdigheterna ges en central plats innebär på intet sätt att de skall tränas isolerat och utanför motiverande sammanhang under lektionerna. Skrivträning bör självklart inte gälla stoff utan intresse för eleverna. Uttrycksförmåga är beroende av vetande. Eleverna lär sig använda ord samtidigt som de lär sig begrepp och ställer frågor. Språket utformas i ett samspel med andra människor. Barns arbete med bilder, med litteratur och drama,

med konstnärliga uttrycksmedel över huvud taget främjar deras språkutveckling. Betoningen av färdigheter får således inte leda till en ensidig metodik med isolerade, formella övningar.

- Vardagskunskaper och vardagsfärdigheter skall spela en stor roll i skolan. Dit hör kunskaper som berör hushåll, familj, samlevnadsfrågor och teknik liksom exempelvis förmågan att kunna skriva maskin. Eleverna måste som konsumenter kunna kritiskt värdera de varor och budskap de utsätts för. Mer traditionellt stoff kan behöva vika för att skolan tillräckligt skall kunna anknyta till den verklighet, som dagligen omger eleverna.
- Eleverna bör inom ramen för olika ämnen få rikliga tillfällen att bearbeta etiska frågeställningar och konflikter. Exempel bör därvid ges på positiva insatser och möjligheter.
- Internationella förbindelser spelar en allt större roll. Det är nödvändigt att i skolan välja stoff som låter eleverna inse vårt samhälles internationella beroende och därmed vikten av internationella kontakter och internationellt samarbete. Samhällsorienterande ämnen, bild och musik spelar liksom litteraturläsning stor roll. Invandrarelever och deras föräldrar kan vara en stor tillgång för att förmedla kännedom om andra länders kultur. Det är skolans uppgift att fostra eleverna så att de känner solidaritet med andra länder, folkslag och kulturer. Det är också skolans uppgift att fostra eleverna att förstå och känna samhörighet med minoritetsgrupper inom vårt eget land. Skolan måste göra aktiva insatser för att eleverna skall förstå utvecklingsländernas problem och vårt beroende av dessa länder.

Den information eleven ger genom sitt samspel med kamrater, skolpersonal, föräldrar och andra personer i sin närhet utgör grunden för en bedömning av elevens känslomässiga, sociala och kunskapsmässiga utveckling. Detta kompletterar bilden av elevens totala situation. Eleverna i särskolan har mycket olika förutsättningar för inläring. Kursplanerna ger inriktning och innehåll i undervisningen. Centralt stoff och behov av viktiga färdigheter är olika för olika elever. Stoffmängden inom kursplanerna kräver därför ett genomtänkt urval för varje elev.

Den lärare som har huvudansvaret för respektive klass/grupp samordnar den pedagogiska verksamheten och ansvarar för att alla berörda gemensamt utarbetar en övergripande plan för varje elevs undervisning. För att kunna välja rätt stoff och arbetssätt samt för bedömning av resursbehov måste lärarna följa varje elevs utveckling och fortlöpande föra anteckningar. Med utgångspunkt i dessa iakttagelser pla-

neras undervisningen. De anteckningar som läraren för om varje elev skall ligga till grund för samtal med eleven, föräldrar och övriga i elevens omgivning samt tjäna som utvärderingsgrund för fortsatt planering. Elevens rätt till integritet skall vägleda innehåll i och hantering av sådana uppgifter. De skall förstöras så fort de tjänat ut sin roll.

Saklighet och allsidighet

Urvalet och behandlingen av stoff i alla ämnen skall präglas av saklighet och allsidighet.

Genom att göra undervisningen saklig och allsidig uppfyller skolan på bästa sätt kravet på objektivitet. Därigenom fostras eleverna till att utveckla ett självständigt och kritiskt betraktelsesätt och en vilja till saklig bedömning. De stimuleras till ett personligt engagemang och ett fördjupat intresse.

Kravet på saklighet och allsidighet måste beaktas jämsides med andra krav som kan och bör ställas på både lärare, undervisning och läromedel. Ett pedagogiskt krav är exempelvis att tryckta läromedel skall vara skrivna på ett medryckande och livfullt sätt och stimulera till kritisk debatt. Ett annat krav, som alltid är aktuellt i forskning, undervisning och nyhetsförmedling, är att stoffet skall vara väsentligt och relevant.

Det är viktigt att skolan skiljer på innebörden i begreppen saklighet och allsidighet och på deras tillämpningsområden.

Saklighet innebär bl a följande:

Läraren skall undvika tendentiös framställning. Innebörden i mångtydiga och vaga begrepp skall klargöras. Läraren måste avhålla sig från att använda tendentiösa beskrivningar och att själv dra förhastade slutsatser. En beskrivning bryter mot denna norm om vissa saker utelämnas och andra framhävs och om framställningen därigenom ger eleverna en skev eller direkt felaktig bild av det som framställs. En färgad beskrivning tjänar "sändarens" intresse (t ex propaganda, indoktrinering, viss typ av reklam).

Allsidighet innebär bl a följande:

Stoffurvalet skall vara sådant att centrala problem för ämnet, arbetsområdet eller projektet lyfts fram. Undervisningen skall återspegla den dynamik som utmärker olika skeenden. Det är således inte till fyllest att undervisningen tar upp yttre förhållanden och formella ting och tekniker. Den måste dessutom sträva efter att nå "insidan" i varje skeende. Det kan ske bl a genom att skolan låter representanter för samfund, partier, organisationer, författare, konstnärer osv själva presentera sina åskådningar och uppfattningar.

Skiljaktiga uppfattningar liksom problem och svårigheter skall öppet redovisas och bearbetas. Värderingar får förekomma. Samhällsfrågor är t ex aldrig värderingsfria. Men det skall alltid klart framgå vem det är som står för dem. Så har t ex läraren rätt att uttrycka egna värderingar om det klart framgår att de är personliga. Eleverna får inte vilseledas genom uttryck som "man", "torde", "anses ofta", osv.

Också våra gemensamma, grundläggande värderingar måste diskuteras. Konflikter mellan mål och verklighet skall belysas med material av olika slag och frågeställningar kring detta skall bearbetas.

Det är en viktig uppgift för läraren att klargöra för eleverna vad som är kontroversiellt respektive okontroversiellt i sakfrågor liksom i värderings- och normfrågor och redovisa de argument som kan finnas för att inta en viss ståndpunkt.

Inom alla ämnen i skolan måste lärare och elever göra klart för sig vad som är värderingsfrågor i den meningen att man bara kan besvara dem genom att inta en värderande ståndpunkt.

Den som skall ta ställning till värderingsfrågor behöver goda kunskaper. Genom tillämpningsövningar bör skolan hjälpa eleverna att inse detta. Kravet på saklighet och allsidighet innebär att eleverna även får veta och får insikt i hur man rationellt argumenterar för olika värdeståndpunkter. Det gör man, när man använder argument som hör till saken och är hållbara. Målet bör vara att eleverna blir motiverade att självständigt ta ställning med respekt för fakta och med öppenhet för sakliga argument.

Personligt ställningstagande är elevens eget ansvar. Skolans ansvar är att det underlag som detta ställningstagande grundas på skall vara sakligt och opartiskt.

I skolan skall människor med personligt engagemang kunna stimulera barn och ungdomar till personligt ställningstagande. Företrädare för olika föreningar och trossamfund kan medverka i skolans arbete. Kravet på saklighet och allsidighet gäller då det samlade utbudet, för vilket skolstyrelse och skolledning har ansvaret (se s 31).

Skolan är alltid skyldig att klargöra och hålla fast vid de grundläggande demokratiska värderingar som skolan skall söka förmå alla barn och ungdomar att omfatta (se s 19). Skolan skall ta klart avstånd från allt som strider mot dessa värderingar.

Konflikter och konfliktlösningar

Saklighet och allsidighet fordrar att samhället inte framställs som konfliktlöst och harmoniskt. I stället är det viktigt att barn får klart för sig sambandet mellan å ena sidan mänskliga, sociala och nationella konflikter och å andra sidan aggression, våld och krig. Skolan måste göra eleverna medvetna om att människor lever under olika ekonomiska, sociala och kulturella förhållanden och att motsättningar därigenom kan uppkomma mellan olika grupper.

Diskussion om konflikter och konfliktlösningar skall utgöra ett naturligt inslag i många sammanhang i skolans undervisning. Detta gäller inte enbart när skolan tar upp frågor om totalförsvar och fred, om lag och rätt och när man behandlar livsåskådningsfrågor. Det är aktuellt i alla ämnen, i klassråd och i andra sammanhang, när man diskuterar och bearbetar relationer mellan människor och de regelsystem människor tillsammans skapar.

Det fria studievalet

Omfattning

För att kunna skapa och vidmakthålla motivation är det nödvändigt att skolan i betydande utsträckning går elevernas intressen till mötes liksom att skolan stimulerar eleverna att utveckla olika intressen. Den enskilda skolan och arbetet i de enskilda klasserna måste därför så långt möjligt kunna anpassas efter de intressen som eleverna har eller som lärarna förmår ge dem. Det är därför från denna synpunkt viktigt att det finns betydande möjligheter inom skolan att lokalt utforma program och kurser.

Detta kan ske i fördjupningsstudier på alla stadier, individuellt eller i grupp. Men inom skolan finns dessutom en betydande sektor avsedd enbart för elevernas fria studieval.

På både *låg- och mellanstadierna* kan lärarna och eleverna komma överens om att avsätta tid för temaarbeten. På *mellanstadiet* skall dessutom förekomma tid motsvarande två stadieweckotimmar¹ för fria aktiviteter.

På *högstadiet* skall fria aktiviteter omfatta tid motsvarande fem stadieweckotimmar. Temastudier är på högstadiet obligatoriska och skall som riktvärde omfatta tolv stadieweckotimmar. Dessutom finns på högstadiet elva stadieweckotimmar avsatta för tillval.

Tillval

På förslag av rektor beslutar skolstyrelsen i varje kommun vilka kurser som skall kunna väljas inom tillvalsblocket. Rektor skall avge sitt förslag efter samråd med personal, föräldrar och elever. Arbetet inom dessa kurser skall präglas av samma målmedvetenhet som skolans övriga verksamhet.

Treåriga kurser i tyska och franska skall alltid erbjudas. Kurserna skall anordnas om antalet elever, som väljer respektive språk, är lägst fem. För övriga kurser finns ingen gräns för lägsta elevantal. Tillgängliga resurser måste här som inom andra områden avgöra hur stort utbud av kurser som är möjligt.

¹ Med stadieweckotimme menas summan av de veckotimmar som kan förekomma i ett stadiums tre årskurser.

Kursernas längd kan variera från en termin till tre år. Inom det erbjudna utbudet av kurser har föräldrar och elever fritt val. Inför varje nytt läsår skall finnas möjlighet till omval. Den elev som väljer terminskurser måste således välja för både höst- och vårtermin samtidigt, såvida skolans behov av planering fordrar detta.

Även språkkursernas längd kan variera. Utöver de treåriga kurserna i tyska och franska kan man således erbjuda kurser i dessa — eller andra språk — som också är kortare än tre år.

Vad som skall studeras i de olika tillvalskurserna skall anges i en kursplan. För den lokala skolenheten avger rektor förslag till kursplan efter samråd med berörda lärare och elever. Kursplanen kan ha utarbetats på den lokala skolan av skolstyrelsen eller av länskolnämnden. SÖ har som hjälp för det lokala arbetet tagit fram modeller för vissa kursplaner.

Länskolnämnden fastställer kursplan, som är utarbetad av rektor eller skolstyrelse.

Kurserna — med undantag av kurser i språk — skall utgöra en fördjupning av eller intresseprofilering inom några moment i två eller flera ämnen. De kan ges en starkt praktisk anknytning genom att bygga på moment ur exempelvis slöjd, teknik och hemkunskap. De kan belysa miljövarsfrågor (teknik, biologi, geografi, samhällskunskap), eller friskvård (hemkunskap, idrott, biologi, kemi). Maskinskrivning kan ingå i kombination med andra tekniskt-praktiska vardagsfärdigheter. Bostads- och miljökunskap (hemkunskap, historia, teknik, slöjd) fritt skapande (svenska, bild, musik) är exempel på andra möjliga kombinationer.

Kurserna skall vara så inriktade att de inte kan förutses få en mycket sned könsfördelning. Skulle detta ändå bli fallet och utökad information inte ger resultat skall kursplanen omarbetas. Kurserna får inte heller utformas så att de utgör parallell- eller överkurser till de obligatoriska ämnena, exempelvis matematik, vilket snabbt skulle kunna leda till en nivågruppering på de vanliga lektionerna i ämnet.

Tema

Temastudier är fördjupningsuppgifter som lärare och elever väljer att utföra inom de obligatoriska ämnenas ram. Tid skall stå till förfogande för detta. På högstadiet gäller tolv stadieveckotimmar som ett riktvärde.

Arbetsenhetskonferensen skall föreslå hur tiden för temastudier bör läggas ut på skilda ämnen eller ämnesgrupper. Förslagen bör avges i så god tid att skolledningen kan utgå från dem vid schemaläggningen. Om man redan på våren före det aktuella läsåret beslutar hur tiden för temastudier skall disponeras, bör schemaläggningen kunna anpassas efter temaplaneringen. Det bör då utan större svårighet vara möjligt att ägna långa, sammanhängande pass åt temastudierna. Om man un-

der tiden för temastudier periodläser och koncentrerar arbetet till vissa veckor under läsåret får eleverna ytterligare möjligheter att ägna sig åt mer omfattande arbetsuppgifter.

Vanan att arbeta med sådana större uppgifter bör successivt byggas upp hos eleverna under skollåren.

Innehållet i ett tema skall hålla sig inom ramen för huvudmomenten i det eller de berörda ämnena. Men arbetet skall syfta till fördjupning inom ett begränsat område, ge eleverna möjlighet att tillämpa också tidskrävande arbetsmetoder och planera och ta ansvar för en större arbetsuppgift.

Det tematiska arbetet kan vara gemensamt för flera årskurser, för en arbetsenhet, för en klass eller bestå av olika studier utförda av skilda elevgrupper. Antalet samtidigt studerade teman i en arbetsenhet eller klass blir beroende av hur många skilda arbeten som ett arbetslag eller en lärare anser sig kunna handleda samtidigt.

Om elever och lärare så önskar kan arbetet ha en ämnesövergripande uppläggning. Det är betydelsefullt att man genom fortbildning och lokal planering underlättar för de lärare och elever som väljer en sådan samlad undervisning.

Flera olika teman bör behandlas under ett läsår. Inget hindrar att eleverna väljer att fortsätta arbetet med temauppgifter under den icke timplanebundna delen av skoldagen. Tvärtom är det angeläget att knyta ihop temastudier och fria aktiviteter och därmed också befrämja ett samarbete mellan lärare och ledare från föreningar eller organisationer.

Fria aktiviteter

Skolstyrelsen ansvarar för de fria aktiviteterna under skoldagen. För dessa avsätts på mellanstadiet tid som motsvarar två stadieveckotimmar, på högstadiet tid motsvarande fem stadieveckotimmar. Om kommunen infört samlad skoldag avsätts för fria aktiviteter dessutom övrig icke timplanebunden tid under skoldagen.

Skoldagens utformning och de fria aktiviteterna har behandlats på s 24 ff.

Studie- och yrkesorientering

Syfte

Studie- och yrkesorientering (syo) är det sammanfattande begreppet för inslag i undervisningen som särskilt syftar till att ge eleverna förberedelse för framtida yrkesval och kunskaper om arbetslivet. Syo är en del av skolans undervisningsprogram. I skolans arbetsplan (se s 67) skall finnas en planering av hur orienteringen skall genomföras i skolans ämnen och dess övriga verksamhet. Syons målsättning kan uppnås först när syostoffet blir ett naturligt inslag i alla ämnen och därmed

allas gemensamma ansvar. Skolan bör också ta till vara de kunskaper om arbetslivet som finns hos elevernas föräldrar.

De för skolan gemensamma målen och riktlinjerna för arbetssätt och arbetsformer gäller också för syo. Syo kan därför inte inskränkas till information som ges vid vissa valtillfällen. Attityder och föreställningar formas under en lång utvecklingsprocess, och skolan påverkar eleverna redan från första årskursen. Självkännedom, intressen, värderingar av olika arbeten och roller, föreställningar om utbildningsväsendet och arbetsmarknaden, kunskaper om hur man kan skaffa och utvärdera informationer och om hur man klargör för sig valalternativ och motivet för olika val har avgörande betydelse, när eleven tar ställning till studieväg eller arbete.

Skolan skall verka för jämställdhet mellan kvinnor och män. Skolledningen har ett speciellt ansvar för att material om könsrollsfrågor tillförs skolan och för att läroplanens syfte i detta avseende förverkligas. Skolan bör på olika sätt stimulera eleverna att välja yrke och vuxenroll oberoende av traditionella könsrollsföreställningar och den bild av könsrollerna som massmedia ofta förser oss med. Skolan bör därvid också uppmärksamma de faktiska skillnader i löne- och arbetsvillkor som ännu bidrar till att konservera könsbundna val.

Skolan skall utveckla elevernas förmåga att pröva kritiskt och självständigt och motstå tendentiös påverkan. Detta mål bör ständigt aktualiseras i syo, inte minst i syo som riktar sig till klasser eller grupper och i praktisk arbetslivsorientering. Den kritiska inställningen innebär bl a att eleverna lär sig ifrågasätta det teoretiska underlaget för och urvalet av fakta i informationen. De måste t ex bli medvetna om osäkerheten i prognoser och kritiska mot kategoriska uttalanden om utvecklingen på arbetsmarknaden. Skolan bör alltid redovisa källan för informationen och diskutera, hur syftet medvetet eller omedvetet färgar urvalet eller framställningen. Den kritiskt analyserande inställningen innebär också att eleverna i samband med studiebesök, hemuppgifter och praktisk arbetslivsorientering ställer frågor och skaffar fram fakta, som belyser sociala relationer på arbetsplatser, värderingar bland olika grupper, problem såsom målsättning för verksamheten, lönerelationer, yrkens status, förhållandet överordnad—underordnad, könsroller etc och sedan diskuterar dessa frågor och relaterar dem till det egna yrkesvalet.

Skolan har ett speciellt ansvar för dem som av fysiska, psykiska och andra skäl har svårigheter i skolarbetet. Skolans personal måste därför ägna speciell omsorg åt dem också i syo-arbetet. Även invandrabarn liksom deras föräldrar har ofta särskilt behov av syo.

Arbetssätt

Syo skall i princip bedrivas i samma arbetsformer och med samma arbetssätt som skolans övriga verksamhet. Den måste anknyta till elever-

nas verklighetsuppfattning och successivt vidga deras perspektiv. Den måste utnyttja ett undersökande arbetssätt och sträva efter elevaktivitet och individualisering. Den kan utgöra inslag i klass- eller gruppundervisning och i individuellt arbete och ge underlag för uppgifter i temastudier och temadagar.

En viktig roll spelar elevens samtal med lärarna och syofunktionären kring intressen och framtidsplaner. Genom lärostoffet i många olika ämnen, genom insatser av dem som arbetar ute i samhället — fackliga företrädare och representanter för näringslivet, den offentliga sektorn och föräldrar — genom studiebesök och praktisk arbetslivsorientering skall eleverna under skolåren få en alltmer omfattande insikt i studie- och yrkesliv. Samtalen kan på detta sätt bidra till att den enskilde eleven efterfrågar utbildning och upplever den som väsentlig.

Skolan bör uppmuntra individens egen aktivitet, självanalys och bedömning av valalternativ. Därigenom ökar elevens möjlighet att klara valsituationer och att ändra utbildnings- och yrkesvalet, tex när studie- och yrkesplanerna på grund av yttre omständigheter eller ändrad intresseinriktning måste modifieras. Den som ger den enskilda studie- och yrkesvägledningen bör dock inte förhålla sig passiv. Om lärare och syofunktionärer bara fungerar som förmedlare av information som efterfrågas, blir syo inte någon stark motvikt mot inflytande från hemmiljö, kamrater, massmedier etc. Syo bör motverka att yrkesvalet begränsas av tex social bakgrund, kön eller elevens bristande motivation att analysera sin situation, även om detta leder till ifrågasättande av ett beslut som eleven fattat och gör valet svårare, eftersom alternativen ökar.

Syo har en informeraande och klarläggande roll. Men detta får således inte hindra lärare och syofunktionärer att ge elever och föräldrar råd. Rådgivning är en naturlig del av ett förtroendefullt samarbete mellan hem och skola. Lika naturligt bör det vara att skolan aldrig försöker påtrycka elever och föräldrar sin uppfattning.

Det enskilda studie- och yrkesvägledningssamtalet är frivilligt för eleverna och givetvis också för föräldrarna. Men skolan bör sträva efter att nå så många som möjligt, inte enbart med tryckt material utan också genom uppsökande verksamhet.

Syo fordrar liksom övriga moment i skolans undervisning också tillgång till tryckt material. Eleverna skall därför i skolans boksamlingar kunna finna vad de behöver i fråga om allmän och speciell information.

Skolledningen har ansvaret för att syo planeras och utvärderas som en del av skolans arbetsplan. Om särskild planeringskonferens föreskrivs i skolförordningen.

Kontakt och samverkan

Skolans lärare skall i skilda ämnen låta eleverna söka kunskaper och träna färdigheter av betydelse i sammanhanget. Det är exempelvis ett naturligt moment i språkundervisningen att göra eleverna uppmärksamma på betydelsen av språkkunskaper i olika yrken och studier och diskutera de olika yrken i vilka språkkunskaperna är nödvändiga för själva yrket. På samma naturliga sätt kan andra ämnen bidra till en allsidig orientering. Genom den praktiska arbetslivsorienteringen (se s 33 ff) sker en omfattande samverkan med yrkeslivet utanför skolan. Denna medverkan från företag, myndigheter och organisationer m m är ett väsentligt inslag i studie- och yrkesorienteringen.

Skolläkare, skolsköterska, skolkurator och skolpsykolog har särskild kännedom om elevens förutsättningar och behov. Syofunktionärens insatser är betydelsefulla för enskilda samtal, allmän information, kontaktarbete med mottagande skolor och med arbetsmarknadsmyndigheter. Men syofunktionärerna bör också tillsammans med lärare diskutera och planera syons roll i skolans arbete. De kan därvid bidra med uppslag till undersökningar, temastudier, individuella uppgifter, utställningar och studiebesök.

Vidare studier och betyg

Grundskolan skall orientera elever om vidare studiemöjligheter, om innehåll och utformning av olika linjer och specialkurser inom gymnasieskolan, om olika former av vuxenutbildning, företagsutbildning och annan verksamhet. Genom tryckt material och annan allmän information, genom att personal och elever från andra utbildningar besöker grundskolan och genom studiebesök vid dessa skolor ökar elevernas möjligheter att träffa ett realistiskt och väl avvägt val med hänsyn till sina intressen och anlag. Skolan skall ge eleverna en allsidig bild av studierna på olika utbildningsvägar för att motverka att eleverna genom felval råkar ut för studiemisslyckanden och för att underlätta återkommande utbildning.

I vissa fall kommer antalet platser i den sökta utbildningen att vara otillräckligt i förhållande till antalet sökande. Intagningsnämnden måste då göra ett urval bland de sökande. Som central urvalsgrund måste betyg användas. Övriga urvalsgrunder är arbetslivserfarenhet, förutbildning, rangordning av val, upprepad ansökan samt könstillhörighet. Betyg skall därför sättas av skolans lärare i årskurserna 8 och 9, såväl höst- som vårtermin. Vårterminsbetyget avser hela läsåret och inbegriper även vad som behandlats under höstterminen. Betyg skall sättas i de ämnen eller ämnesgrupper som upptas på högstadiets timplan samt i tillvalskurser i årskurserna 8 och 9. Betygen skall ges i femgradig skala, där medelbetyget är tre. Någon given procentsats för de olika betygsgraderna skall inte finnas. Normalt skall dock antalet fyror och tvåor i en klass vara fler än antalet femmor respektive ettor.

Medelbetyget tre gäller för samtliga elever i landet. För den enskilda

klassen kommer däremot medelbetygen att kunna avvika från riksgenomsnittet. Standardprov ställs till skolornas förfogande som riktninggivare för betyget tre i svenska, matematik och engelska. I tillvalskurser, som är lokalt utformade, kan jämförelsemöjligheterna bli begränsade.

I övervägande antalet fall behöver urval inte ske utan eleverna kan komma in på sina förstahandsval. För elevernas studievägledning är det emellertid nödvändigt att de skriftliga betygen kompletteras med att lärarna under hela skoltiden muntligt, i samtal med elev och föräldrar, redogör för hur de bedömer elevens utveckling. Elevens prestationer jämförs då med vad han eller hon tidigare gjort och med hans eller hennes egna förutsättningar. Eleven jämförs alltså inte med andra elever.

Betyget utgör en bedömning av vad eleven vid betygsättningstillfället presterat. I betyget vägs samman prestationerna i olika delar av ett ämne eller en ämnesgrupp. Därvid bör kursplanernas accentuering av de olika momenten och deras omfattning vara vägledande. Brister på ett mindre viktigt område bör inte få sänka betyget i samma utsträckning, som om det gällt ett mera väsentligt. Betyg i vissa ämnen, där skriftliga prov ges, får inte göras beroende enbart av dessa prov. Samtliga prestationer skall inräknas, och läraren måste undvika att övervärdera sådana resultat som lättare än andra låter sig bedömas. Betygen skall också grunda sig på iakttagelser och anteckningar under hela högstadiet och inte enbart på intryck vid periodens slut. Även under läsår då betyg inte ges skall lärare föra anteckningar om elevernas arbete som underlag för samtal med elev och föräldrar.

I den obligatoriska särskolan sätts inte betyg eftersom de inte utgör grund för fortsatta studier. Efter fullgjord skolplikt erhåller eleven i stället ett intyg som anger att utbildning erhållits utifrån särskolans läroplan.

De elever som önskar fortsätta sin utbildning har ovillkorlig rätt till sådan inom yrkessärskolan.

Skolans uppföljningsansvar

Skolans ansvar för eleverna upphör inte då de lämnar den obligatoriska skolan. Skolstyrelsen skall bedriva uppföljande studie- och yrkesorientering för att stödja ungdomar, som inte har fyllt 18 år och som varken studerar eller har arbete. Studie- och yrkesorienteringen skall bedrivas i syfte att ge dessa ungdomar möjlighet till arbete, praktik eller utbildning.

Skolstyrelsens övergripande uppföljningsansvar består till dess ungdomarna är 18 år. Skulle de dessförinnan sluta en anställning, är således skolstyrelsen skyldig att åter bedriva uppföljande studie- och yrkesorientering från den tidpunkt, då anställningen har upphört.

De lokala planeringsråden (SSA-råden) skall biträda skolstyrelserna i frågor om utbildningens anknytning till arbetslivet. Planeringsråden skall bl a planera och följa den uppsökande studie- och yrkesorienteringen.

METODER

Lärostoffets gruppering

Innehållet är i skolans kursplaner grupperat på ämnen. Inom orienteringsämnena är det ordnat i två block, samhällsorienterande ämnen och naturorienterande ämnen. Varje ämne eller ämnesblock har en bestämd tid tillmätt i skolans timplan för att garantera att stoff av olika slag blir beaktat i lika mån i alla svenska skolor.

Ämnesgränserna skall emellertid inte styra hur undervisningen läggs upp och planeras. Undervisningsfrågor behandlas av klassråden eller i ämnesvisa konferenser. Därefter beslutar arbetsenhetskonferensen om övergripande planering och uppläggning. Lärare och elever kan välja mellan olika sätt att disponera stoffet, där varje sätt har sina speciella för- och nackdelar.

Vid en utpräglad ämnesundervisning är ämnets område klart avgränsat inom den ram som huvudmomenten anger. Det har en egen systematik. Olika moment sammanhänger med och bygger på föregående. Detta kan ge reda och stadga åt undervisningen. Stoffet blir nära knutet till lärarnas utbildning, vilket underlättar en konkret och sakriktig behandling. Exempen kan bli mer levande och engagerande. Det är lättare för läraren att fånga intressen och stimulera till en fördjupning i teman eller en vidareutveckling i fria aktiviteter, om han eller hon grundligt behärskar stoff och litteratur. Inom ämnena kan traditionell systematik ibland ersättas med arbetsområden som är överblickbara för eleverna.

Samtidigt finns det betydande nackdelar. Alla människor — och i all synnerhet barn — upplever inte verkligheten systematiserad inom olika traditionella ämnesgränser. De frågor vi ställer inför verkligheten, om t ex vår bostad, vår miljö, vår skola, vårt samliv med andra, berör flera traditionella ämnen. Situationen i aktuella konfliktområden ute

i världen måste vi ofta förstå bli utifrån vad historia, samhällskunskap, geografi och religionskunskap lär oss.

Internationella studier har framhävt betydelsen av att naturvetenskap och teknik behandlas som en enhet vid undervisningen. Denna enhet måste framstå tydlig för eleverna både i början och vid slutet av ett avsnitt. Teori och tillämpning måste också vara intimt förbundna. En undervisning, där detta samband inte ständigt framgår, förfelar sitt syfte. Undervisningen måste vara en förberedelse för eleverna att spela en kritisk och aktiv roll i samhälls- och arbetsmiljö. Naturvetenskaplig-teknisk undervisning kan därför inte heller isoleras från samhällsvetenskaperna. Inte minst illustrerar energi- och miljöfrågorna detta.

Miljöfrågor och konsumentfrågor kan också med fördel belysas i ämnesövergripande arbetsområden som omfattar slöjd, hemkunskap och teknik. Sådana arbetsområden lämpar sig också utmärkt för att utveckla arbetssätt där teori och praktik varvas och där elevernas insatser kan inriktas på direkt produktiva uppgifter inom den egna skolmiljön. Jämställdhetsfrågor, samlevnadsfrågor och etiska problem bör belysas i samverkan mellan flera ämnen.

De fördelar som finns med samlade arbetsområden måste lärare och elever tillsammans väga mot nackdelar i form av organisatoriska svårigheter. Ibland måste man då välja mellan olika helhetsperspektiv. Ämnesbunden undervisning utesluter på intet sätt att stoffet grupperas i enheter som är omedelbart gripbara för eleverna, exempelvis historiska utvecklingslinjer, hembygdens historia, motiv i litteraturen, djuren i vår omvärld.

Arbetsformer och arbetssätt

Arbetsenheter

Inom rektorsområdet skall skolan vara indelad i arbetsenheter. Inom arbetsenheten är eleverna fördelade på klasser och under det dagliga arbetet också på grupper av olika storlek.

Arbetsenheten behöver inte bestå av klasser ur samma årskurs. Man kan exempelvis bilda en enhet av elever från årskurserna 1, 2 och 3. Arbetsenheten kan också bestå av klasser från olika stadier. Ofta kan en sådan organisation ha stora fördelar. Äldre elever kan hjälpa yngre.

Arbetsenheter får inte bli enbart en administrativ indelning. Målet är att de skall kunna utvecklas till en liten skola inom den större skolans ram. De skall främja ett intimt samarbete mellan personal och elever.

Väsentliga mål i skolans arbete uppnås lättare om inom rektorsområdena vissa uppgifter decentraliseras till arbetsenheterna. Exempel på sådana uppgifter är följande:

- Arbetsenheterna har en viktig roll i den pedagogiska planeringen.

De bör planlägga den grundläggande färdighetsträningen, speciallärnarnas insatser, utläggningen av teman m m.

- Arbetsenheten är en naturlig ram för att diskutera och planera stödet till elever med svårigheter. Endast om man inte kan lösa en fråga inom arbetsenheten, t ex genom att samråda med föräldrar, tillämpa annan metodik, arbeta med annat stoff, arbeta i mindre grupp eller med individuella uppgifter etc, behöver problemet föras upp till skolans elevvårdskonferens.
- I många fall är arbetsenheten den naturliga enheten för att komma överens om elevernas egna ansvarsområden och egna insatser i miljön liksom för att planera fria aktiviteter. Den är ofta en lämplig enhet för information till och diskussion med föräldrar i olika frågor.
- Arbetsenheter kan bildas på olika sätt. De tränings- och grundsärskolklasser som finns inom en grundskola kan bilda en eller flera arbetsenheter. Särskolklasser och grundskolklasser kan också bilda gemensamma arbetsenheter. Inom arbetsenheten utarbetas underlag för till exempel schemats utformning, fördelningen av elever på klasser och grupper samt användningen av de resurser som arbetsenheten disponerar i form av lärartimmar, assistenttimmar och lokaler.

Samrådet om den pedagogiska planeringen och om verksamheten under läsåret eller terminen bör resultera i en arbetsplan för arbetsenheten. Skyldigheten att planera undervisning och elevvårdsarbete inom arbetsenheten regleras i skolförordningen. Arbetsplanen skall uttrycka ett program och formulera mål och ambitioner på ett sådant sätt att man vid läsårets/terminens slut har möjlighet att värdera verksamheten och komma överens om eventuellt ändrade arbetssätt eller ambitioner inför en kommande verksamhetsperiod. Skolan skall på detta sätt söka sig fram genom samarbete och samråd mellan elever, personal och skolläda.

Att skolan är organiserad i arbetsenheter gör det lättare för lärare att samarbeta i arbetslag. Ett sådant samarbete mellan de vuxna i skolan är ett viktigt föredöme i praktisk demokrati för eleverna. Det är väsentligt för en konsekvent och målmedveten färdighetsträning i olika ämnen. Det är också avgörande för att man inom arbetsenhetens ram skall kunna ge stöd åt elever med svårigheter av skilda slag och för att den specialpedagogiska metodik, som speciallärarna är utbildade i, skall få så stor genomslagskraft som möjligt. Det är betydelsefullt för att kunna individualisera arbetssätt med skilda elevgrupper och för att kunna genomföra temauppgifter eller samlade arbetsområden. Samarbete i arbetslag ger också möjlighet till stöd och hjälp mellan lärare.

Ett gott samarbete mellan lärare och elever är avgörande för ett

framgångsrikt arbete. Framför allt kommer samverkan till uttryck genom att man i det dagliga arbetet gemensamt planerar kurserna och söker komma överens om de konkreta mål man vill uppnå under en serie lektioner.

Samråd

Huvudsakligen sker samråd och samverkan i skolan i informella former. Men skolan behöver också vissa fastare samråds- och beslutsformer. I 3 kap skolförordningen finns föreskrifter om obligatoriska konferenser och klassråd i skolan.

I huvudsak ankommer det dock på varje rektorsområde att självt avgöra konferensplaneringen. Avsikten med den fria konferensplaneringen i skolorna är densamma som med den fria resursanvändningen, nämligen att man lokalt skall kunna besluta om verksamheten och utforma den realistiskt. Skolans arbetsplan (se s 67 ff) bör ta upp denna fråga. Den pedagogiska planeringen kan göras konkret i samarbete med en bestämd elevgrupp — i arbetsenhet eller klass. I några fall kan man önska ta upp frågor som är gemensamma för ett ämne i flera arbetsenheter, på ett helt stadium eller i hela rektorsområdet, t ex frågor om tryckta läromedel. Konferensernas sammansättning måste då från fall till fall avpassas efter detta. I andra fall kan uppgiften gälla planeringen av tillvalsämnen eller fritidsverksamhet tillsammans med föreningar och föräldrar eller avse utformningen av friluftsdagar, gemensamma samlingar eller kulturinsatser i skolan, vilket fordrar konferenser av annat slag.

I den pedagogiska planering till vilken rektor, eller den han/hon utser, kallar skall representanter för eleverna delta i samma antal som personalen, på högstadiet med rätt för eleverna att även delta i besluten. Kan planeringen ske i ett klassråd, där alla elever — inte enbart representanter — deltar är detta att föredra. Det är väsentligt att diskussionen kan utgå från alternativ, som lärarna presenterar.

Om elevernas medverkan måste ske genom representanter, måste skolan se till att representanterna har möjlighet att i förväg diskutera med klasskamraterna. De skall sedan ha möjlighet att redovisa för sina kamrater vad man kommit fram till.

Elevernas ansvar

Ett av skolans mål är att ge barn och ungdom en demokratisk fostran. Eleverna skall bli tillsammans med kamrater kunna fördela arbetsuppgifter, organisera redovisningar och utställningar, ta ansvar för yngre kamrater som behöver hjälp och ta del i arbetet på en god skolmiljö. Eleverna behöver öva sig i att argumentera rationellt och att bedöma tvärsäkra påståenden och kritiskt granska förenklade lösningar på komplicerade frågor. De måste vänja sig vid att lyssna på andras argument och förslag, även om dessa är mycket olika deras egna. De bör uppmuntras till en reflekterande inställning genom att själva praktisera den.

Eleverna skall aktivt medverka i att utforma skolans arbetsmiljö. Kollektiva arbetsuppgifter för olika elevgrupper är ägnade att bryta främlingskap, motverka tendenser till mobbning och skadegörelse och ge elever ökat självförtroende. Verksamheter, som kräver samarbete och ansvarstagande, bidrar på ett avgörande sätt till att åskådliggöra betydelsen av demokratiskt beslutade överenskommelser och regler.

Elevernas medverkan i skolans inre arbete kompletterar också deras arbetslivsorientering. Genom att t ex arbeta inom skolbiblioteken, medverka vid utformningen av närmiljön, leda grupper inom fria aktiviteter, arrangera utställningar, delta i skolans interna information genom elevtidningar och hjälpa yngre kamrater kan de få givande inblickar i hur en arbetsplats fungerar. I skolor, exempelvis i glesbygdssområden, som annars kan ha svårt att ordna en omfattande arbetslivsorientering utanför skolmiljön, kan även sådant internt arbete, som arbetsenheten organiserar, ingå i de veckor som avsätts för skolans arbetslivsorientering.

Elevföreningar i skolan ger eleverna tillfälle att samlas kring gemensamma intressen. Eleverna får därigenom vana att fungera i olika sammanhang inom ett ordnat föreningsliv och blir inställda på att lojalt följa de beslut som fattas i demokratisk ordning men också att i demokratiska former verka för ändring av vad de ogillar. Eleverna bör uppmuntras att i klassråd, elevråd och i elevorganisationer fördela förtroendeposter jämnt på flickor och pojkar.

Elevföreningarna kan vara av olika slag. De yngre eleverna samlas i hobbyklubbar och klassföreningar, de äldre kan utveckla en föreningsverksamhet som omspannar ett rikt register, t ex idrott, musik, läsning, dramatik, foto och olika idéinriktade frågor, såsom nykterhetsfrågor samt religiösa och politiska frågor. Inte sällan har dessa föreningar från tid till annan en ganska ojämn verksamhet. Skolan kan emellertid stödja och aktivera föreningsarbetet genom att låta föreningarna medverka i olika sammanhang — t ex med program vid gemensamma samlingar, artiklar för en skoltidning, en utställning etc — genom att ge ekonomiskt stöd, genom att låta enskilda föreningsmedlemmar få olika uppdrag och genom att, om så är möjligt, särskilt intresserade lärare blir medlemmar i föreningen. I stor utsträckning bör föreningar kunna ta initiativ till fria aktiviteter inom sitt område.

Produktionen av skoltidningar lär eleverna mycket om samverkan. Ibland är dessa tidningar av relativt anspråkslöst slag och närmast ett uttryck för verksamhetslusten hos en enskild elev eller i en viss kamraterkrets eller är resultatet av arbetsuppgifter inom något ämne. I andra fall rör det sig om tidningar som redigeras av en klass eller en elevförening. Ibland utgör tidningen ett för skolan som helhet representativt organ.

Arbetet med enkla, duplicerade tidningar eller mer genomarbetade,

tryckta publikationer ger värdefulla erfarenheter, som skolan bör inressera sig för och stödja, bl a genom att ge de råd och den medverkan eleverna önskar få. Ingår klassföreståndare eller annan lärare i redaktionen kan de därigenom få en naturlig kontakt med eleverna utanför klassrummet. Dessutom kan skoltidningen många gånger stimulera elevernas förmåga att argumentera rationellt och klart i både tal och skrift i det vanliga skolarbetet.

Någon förhandsgranskning av skoltidningar får inte förekomma. Principen om det tryckta ordets frihet gäller också för skolan, oavsett det utförande tidningen erhåller.

Däremot har skolan ingen anledning att med utrustning och material stödja tidningar, som uppenbart arbetar mot skolans mål.

Arbetsformer

Elever och lärare kan komma överens om att organisera arbetet på olika sätt. Skilda arbetsformer har för- och nackdelar, de lämpar sig olika väl beroende på stoff, syfte eller arbetsmaterial. Vid den gemensamma planeringen är det en huvuduppgift för lärarna att ta initiativ till att arbetsformerna prövas och utvärderas, genom enkäter och gruppdiskussioner. Eleverna kan arbeta med gemensamma uppgifter i klassen eller i mindre grupper, i par eller helt individuellt. Läraren kan vända sig till hela klassen, handleda gruppvis eller individuellt. En variation efter stoffets art bör eftersträvas. Om lärarna samarbetar i arbetslag kan olika arbetsformer lätt växla inom ett arbetsområde.

Många elever måste ha betydligt mer hjälp än andra. Det kan framför allt gälla, när de söker lära in grundläggande färdigheter och när de arbetar för att tillägna sig en nödvändig kärna av kunskaper. Men det kan också gälla elever, som har ett starkare behov av känslomässigt stöd och uppmuntran. För att de skall kunna få hjälp på bästa sätt kan det då vara nödvändigt att samla dem i mindre grupper. Detta innebär en fördel för dem men också en risk. Om en sådan gruppering blir bestående under längre tid kan den påverka elevernas självuppfattning. En gruppering av detta slag leder också lätt till att anspråksnivån anpassas nedåt, vilket medför att eleverna, trots att syftet varit det motsatta, får sämre kunskaper än i blandade grupper.

Skolan måste därför undvika att sådana grupperingar blir bestående under längre tid och blir identiska i mer än ett ämne. Som en absolut längsta tidsgräns gäller en termin. Skulle eleven, trots extra stöd under så lång tid, fortfarande ha avsevärda studiesvårigheter måste skolan samråda med elev och föräldrar om grupperingen. Elevvårdskonferensen beslutar i sådana fall om eleven skall få arbeta längre tid i särskild undervisningsgrupp i ett eller flera ämnen.

Till de arbetsformer, som skolan skall besluta om lokalt, hör också lektionernas längd. I timplanen anges omfattningen av kursen i studieveckotimmar om 40 minuter. Detta avgör emellertid på inget sätt lek-

tionens längd. Det naturliga bör här vara att lärare och elever prövar sig fram och väljer den längd på arbetspassen, som lämpar sig för olika ämnen och som är schematekniskt möjlig. Det ankommer på rektor att besluta om schemats utformning.

De normala arbetsformerna i skolan kan brytas för verksamheter av skilda slag. I det följande anges några sådana inslag i skolarbetet.

För att ge alla möjlighet att delta i utvärdering av det gångna läsårets verksamhet, av hur man lyckats uppnå målen i skolans och arbetsenheternas arbetsplaner, kan rektor inställa undervisningen för att lärare och elever gemensamt skall kunna delta i utvärderingsdagar.

Temaarbeten eller redovisning av olika uppgifter kan ibland koncentreras till hela dagar. Genom gemensamma samlingar kan alla få ta del av teaterföreställningar, konserter, filmföreläsningar, diskussioner och information.

Under ett visst antal dagar av läsåret (4—8 dagar) skall skolarbetet ske i form av friluftsverksamhet. Syftet med friluftsverksamheten är att genom aktiv rekreation ge eleverna omväxling i det dagliga arbetet och att ge möjlighet till vistelse ute i naturen. Eleverna bör genom denna verksamhet lära sig inse värdet av friluftsliv och bli förtrogna med motionsformer och idrottsgrenar, som de både under sin uppväxt och som vuxna kan ägna sig åt under sin fritid. Friluftsverksamheten skall stimulera till ett varaktigt intresse för idrottslig verksamhet och regelbunden, konditionsstärkande utevistelse som en nödvändig åtgärd för att bibehålla hälsa och arbetsförmåga. Genom friluftsverksamheten kan eleverna också lära sig uppskatta och känna ansvar för naturen och dess skönhetsvärden. Att skapa förståelse för och kunskap om de miljövårdande åtgärder, som enskilda och samhället måste åta sig, är vidare ett angeläget syfte med friluftsverksamheten.

Friluftstimmarna skall disponeras för aktiviteter utomhus. Speciellt bör de huvudmoment inom idrott, som inte kan bedrivas på vanliga lektioner, behandlas. Under friluftsverksamhet kan också ges en naturlig tillämpning av sådana moment som allemansrätt, naturvård och naturskydd.

Vid lägerskolverksamhet kan elever i samband med internatföreläsning under ett par dagar eller vanligen omkring en vecka få studera naturen och människornas liv och verksamhet på en annan plats än i skolan. Verksamheten utgör sålunda en del av den reguljära undervisningen och innebär ett värdefullt komplement till det vanliga skolarbetet. Den ger i början av ett nytt stadium lärare och elever en god möjlighet att lära känna varandra.

Arbetsätt

Med arbetsätt i trängre mening brukar man avse den metod med vilken man försöker uppnå ett mål, t ex tillägna sig eller lära ut olika kunskaper och färdigheter.

I vissa fall är arbetssättet givet. Man kan inte lära sig samarbeta, om man inte får praktisera samarbete, man kan inte lära sig disponera en uppgift och redovisa den klart och åskådligt, om man inte tillämpar arbetssätt som kräver detta, man lär sig aldrig ta ansvar för gemensam trivsel, om ingen ger en ansvaret och ställer kravet.

I åtskilliga fall är arbetssättet ett medel för att uppnå något annat, t ex vissa färdigheter eller insikter. Som medel måste arbetssättet ständigt prövas, så att man finner det som är effektivast i olika sammanhang, för olika åldrar, i olika skolmiljöer, för skilda lärar- och elevindividualiteter.

Hittillsvarande praktiska erfarenheter pekar på att följande principer bör prägla arbetssättet för att inläringen skall bli effektiv.

Utgångspunkten för arbete med olika stoffområden bör vara elevernas verklighetsbild. Läraren måste försöka bygga vidare på elevernas egen nyfikenhet, låta dem formulera och söka svar på egna frågor, ställa problem som eggjar deras vetgirighet. Arbetet bör därför starta med något aktuellt eller näraliggande. Men lika viktigt är att undervisningen sedan för eleverna vidare och vidgar deras verklighetsuppfattning i tid och rum. Till verkligheten hör inte enbart samhälle och natur utan också känsloupplevelser, kulturliv, livsåskådningar och ideal av skilda slag.

Om arbetet i många fall kan utgå från problem, som eleverna själva ställer, får skolan goda möjligheter att träna dem i problemlösning. De bör inse vikten av att skaffa sig goda kunskaper som en förutsättning för att kunna arbeta vidare, att välja ut den information som är viktig i sammanhanget, att dra logiska slutsatser, att pröva kamraternas argument och till slut föreslå en lösning.

Att iakttagelser, teori och tillämpning varvas kan ofta vara det värdefullaste arbetssättet. Eleverna får då tillägna sig kunskaper genom att själva undersöka, observera och erfara. De får lära sig kritiskt sora sina iakttagelser, disponera och ordna dem i större sammanhang. De får söka dra slutsatser ur dem och lära sig inse samband i samhälle och natur. De blir därigenom bekanta med hur teorier formas. De kan sedan få tillfälle att pröva sina teorier, tillämpa vad de lärt sig.

I ett sådant arbetssätt spelar läraren en aktiv roll för att få eleverna att arbeta kritiskt, inse sina iakttagelsers värde, reflektera, ställa frågor, lära sig sora, disponera och presentera ett stoff. Läraren måste också spela en aktiv roll för att leda elevernas undersökningar in mot väsentliga områden och förhindra att man fastnar i oväsentliga frågor.

Genom lärarens aktiva roll framhävs den betydelse samtalet och samarbetet mellan lärare och elever bör ha. Läraren får inte inskränka sina insatser till att enbart organisera själva arbetssituationerna för att sedan låta verksamheten ledas av i förväg producerade arbetsuppgifter. Ett arbetssätt av detta opersonliga slag är främmande för grund-

skolans mål att hjälpa eleverna till allsidig utveckling.

Ett arbetssätt där iakttagelser, teoribildning och tillämpning växlar, passar dock långt ifrån i alla situationer. Ingen människa kan få direkt erfarenhet av allting. Eleverna måste därför också bli vana vid ett arbetssätt, där de tar del av andras erfarenheter. De måste lära sig utnyttja böcker och bibliotek och olika media.

Tendensen till att verbal information kan ta överhanden bör dock observeras. För att vinna tid har skolan ibland begränsat iakttagelser och experiment och tillämpningarna kan ha uteblivit. För många elever leder ett sådant ensidigt arbetssätt lätt till skoltrötthet. Tillämpningarna måste ges stort utrymme i vanligt skolarbete, i teman, i projekt. De kunskaper eleven tillägnar sig skall vara brukbara kunskaper för olika konkreta uppgifter eller för diskussion, skapande verksamhet och personlig utveckling. Först genom tillämpningen tar eleverna till sig kunskaperna som sin egendom, insikterna befasts och blir meningsfulla.

Kurserna skall därför inte belamras med orientering utsträckt över vida kunskapsfält, där eleverna aldrig ges tid att bruka inlärd kunskap i arbetsuppgifter av skilda slag.

Skall eleverna känna motivation för att arbeta måste de ha möjlighet att se påtagliga resultat av arbetet. Det måste finnas näraliggande, klara etappmål att sträva efter. Lektionerna får därför inte glida ut i övningar eller materialsammanställningar utan att det finns klara mål, som lärare och elever sökt komma överens om för en svit av lektioner.

Kravet på elevaktiva arbetssätt utesluter en ensidig katederundervisning, dvs en undervisning som enbart består av att läraren redogör för ett stoff, som sedan eleverna memorerar med hjälp av anteckningar och lärobok varefter de förhörs muntligt eller skriftligt. Det utesluter också ett arbetssätt, där elevernas insatser begränsas till att enbart passivt samla material ur någon bok genom att skriva av olika uppgifter med ledning av förhandsproducerade frågor. Skolarbetet riskerar då att enbart bli en fråga om insamling av fakta, inte bearbetning av fakta eller tillämpning.

Inom ramen för olika elevaktiva arbetsformer finns stora valmöjligheter för lärare och elever att tillsammans pröva olika arbetssätt. Här måste skolan respektera olika elev- och lärarindividualiteter.

Individualisering måste så långt det är praktiskt möjligt få prägla arbetet. Den innebär en anpassning av stoffet till olika elever, en intresseindividualisering. Den innebär också att olika elever får olika lång tid för att lära sig något. Ett och samma arbetssätt passar inte alla elever. Också arbetssättet måste individualiseras inom de ramar som kravet på en allsidig träning ger. Det finns inget studiesätt, som är det bästa för alla elever.

Just genom att arbetssätt och uppgifter individualiseras kan elever-

na lära sig inse samarbetets värde. Var och en inom en grupp bidrar inom ett tema eller projekt med olika insatser för att producera ett gemensamt resultat. Därigenom kan eleverna också lära sig förstå att olika arbetsuppgifter har samma värde. Alla behöver allas hjälp för att gruppen eller klassen skall åstadkomma ett bra resultat.

Hemuppgifter för eleverna utgör en del av skolans arbetssätt. Att lära eleverna att ta ansvar för en uppgift, avpassad efter deras individuella förmåga, är en väsentlig del av den karaktärsdaning som skolan skall ge.

Om elever av särskilda skäl inte kan utföra en given uppgift i hemmet, bör det ingå som en naturlig del i skolans planering att i olika former hjälpa dem att fullgöra uppgifterna i skolan.

Skolans arbetssätt måste också få prägla hemuppgifternas utformning. Dessa kan därför i många fall ha formen av undersökningar i närsamhälle och natur eller bestå av intervjuer med föräldrar och andra om olika arbetsförhållanden. Hemuppgifter bör också utnyttjas för att ge eleverna tillfälle till sådana övningar och repetitioner som är nödvändiga för att befästa kunskaper och färdigheter.

Elevassistans

Det åligger den lokala styrelsen för sarskolan att på basis av en ingående kännedom om elevernas förutsättningar fördela statsbidragsresurser och kommunala insatser så att varje elevs behov tillgodoses. Detta kan innebära att vissa elever, för att de skall ges bästa förutsättningar att tillgodogöra sig undervisningen och fungera i skolmiljön, ibland behöver extra stöd av assistent.

Eleven kan behöva hjälp vid förflyttning, måltider, toalettbesök och andra situationer som de inte har förmåga att klara själva. Förutom sådant funktionsstöd kan elever också vara i behov av stöd i undervisningssituationen.

Det är nödvändigt att finna en avvägning mellan att ge eleverna tillräckligt stöd men ej så mycket att det hindrar deras utveckling och självständighet. Assistentstödet skall göra det möjligt för eleverna att själva utföra sina arbetsuppgifter. Läraren har det pedagogiska ledningsansvaret. Elevassistenten måste dock för att kunna fullgöra sitt arbete på ett för eleverna adekvat sätt ingå i arbetslaget och delta i undervisningsplanering och diskussioner inom arbetsenheten.

Läromedel

Läromedel är sådant som lärare och elever kommer överens om att använda för att nå uppställda mål.

Samhället och naturen runt skolan bör utnyttjas för iakttagelser och undersökningar. Genom arbetslivsorientering, studiebesök, exkursioner, lägerskolor och hemuppgifter ges möjlighet att utforska och samla material. I samhället finns också ett rikligt informationsutbud genom etermedier, böcker, tidskrifter, broschyrer och tidningar. I skol-

arbetet kan det — kritiskt utnyttjat — utgöra kunskapskällor, och det kan och bör alltid användas, då man söker en bild av hur olika grupper söker påverka oss i skilda riktningar.

För skolarbetet finns också speciella läromedel, producerade för undervisningen. Tryckt material, som täcker väsentliga delar av ämne, ämnesgrupp eller kursmoment, måste spela en viktig roll, bl a för att ge fasthet och sammanhang i studierna. Eleverna skall genom kommunens försorg vara garanterade tillgång till sådana läromedel. Vissa sådana läromedel, eller väsentliga hjälpmedel som lexikon och kartböcker, skall eleverna få som gåva.

Om inköp av de läromedel som täcker hela ämnen eller grupper av ämnen beslutar skolstyrelsen efter förslag av rektor. Rektor skall lämna sitt förslag efter samråd med berörda lärare och företrädare för elever. Om övriga läromedel beslutar rektor efter liknande samråd och inom den samlade ekonomiska ram skolstyrelsen anvisat. Rektor kan i sin tur genom skolans interna budget fördela uppgiften att utnyttja tillgängliga medel. En sådan intern budget utgör en del av skolans arbetsplan.

Valet av läromedel är en del av undervisningsplaneringen. Det skall, med utgångspunkt i skolstyrelsens beslut, ske i samråd mellan lärare och elever. Genom ett sådant lokalt val av läromedel, knutet till lärares och elevers val av delmål och metod, kan läromedlen bli avpassade till de skilda förhållanden som gäller i olika skolor. Valet mellan att besöka en arbetsplats eller läsa om den i en bok är ett sådant pedagogiskt val, som måste träffas i skolan.

För att mildra eller kompensera en funktionsnedsättning behöver vissa elever använda därtill anpassade hjälpmedel.

Det är viktigt att hjälpmedlen är individuellt anpassade till elevens begåvnings- och funktionsnivå samt att träning i att använda hjälpmedlen ges regelbundet och utsträckt i tiden.

Sjukvårdshuvudmannens hjälpmedelsverksamhet har ansvar för särskolans elever när det gäller personliga hjälpmedel. Det är viktigt att hjälpmedlen är tillgängliga för eleven både i och utanför skolan för att största möjliga självständighet skall kunna uppnås.

Datorer kan vara betydelsefulla hjälpmedel i särskolan. De kan utgöra ett personligt hjälpmedel av stor betydelse för eleverna. Dessutom kan de liksom i andra skolformer, vara ett pedagogiskt hjälpmedel genom att förstärka och utveckla undervisningen.

ELEVER MED SÄRSKILDA BEHOV

Förebyggande åtgärder

Svårigheter i skolan

Skolan skall söka motverka att elever får svårigheter i skolarbetet. Den måste därför utforma sitt innehåll, sitt arbetssätt och sin organisation så, att den smidigt kan anpassa sig till olika elevers individualitet. En lokal beslutsrätt i den enskilda skolan, i arbetsenheten och i klassen, om stoff, arbetssätt och arbetsformer, är därför en förutsättning för att skolan skall kunna lyckas med sin uppgift.

Om en elev får svårigheter i arbetet är det nödvändigt att först pröva, om skolans arbetssätt kan ändras. Man måste, när utbildningen planeras, möjliggöra ett varierat arbetssätt. Den frihet skolan har i resursanvändning liksom i metodik och val av stoff skapar goda förutsättningar för ett sådant förebyggande arbete.

Elever med olika läggning och intressen måste få uppleva skolarbetet som något som kan utveckla dem själva. Skolan måste erbjuda ett mångsidigt innehåll. Eleverna måste få delta i planeringen och kunna välja olika studieområden som belyser mål och huvudmoment. På högstadiet omfattar det fria studievalet ungefär en tredjedel av tiden, och på låg- och mellanstadierna kan tid avsättas för temauppgifter. För enskilda elever kan i vissa fall sådana uppgifter utsträckas över längre tid än för andra.

Samtidigt måste man vara uppmärksam på att det ofta finns en konflikt mellan elevernas aktuella, upplevda behov och deras behov på sikt. Skolan skall ge eleverna en god förberedelse för ett kommande arbetsliv och för framtida studier t ex i form av återkommande utbildning. En total anpassning till elevernas spontana intressen kan leda till att de får stora svårigheter, när de skall gå ut i arbetslivet eller fortsätta med studier. Då förvandlas deras skolsvårigheter till hinder senare i livet.

Det förblir därför en uppgift — och en svår uppgift — för skolans lärare att söka länka elevernas spontana vetgirighet in på områden av betydelse, att utnyttja deras praktiska arbetslivsorientering, samtal och intervjuer för att få dem att inse värdet av olika kunskaper och färdigheter. Skolan får inte isolera skolarbetet från samhällslivet genom att låta all verksamhet bli ett fritt valt arbete. Då blir elevernas senare kontakt med de krav som livet ställer en chock. Kunskapsblottor i elementära avseenden leder lätt till en social och psykologisk vanmakt under resten av livet. Bristande förkunskaper bidrar till att eleverna uppfattar sig själva som "obegåvade". Skolan bidrar då till att förstärka ojämlikheter i samhället.

Framför allt är det nödvändigt att den grundläggande färdighetsträningen i att tala, läsa, skriva och räkna bedrivs målmedvetet och konsekvent. Brister i dessa färdigheter förstärker skolsvårigheter på högre stadier. Stadiegränser får inte utgöra gräns för färdighetsträningen. Oberoende av stadium måste eleverna exempelvis kunna få kontinuerlig läsundervisning.

Även arbets sättet måste, som tidigare framhållits, anpassas efter olika elever. Särskilt en alltför verbalt inriktad metodik missgynnar många elever. Ett arbete som baseras helt på skriftligt material och skriftliga instruktioner premierar elever, som på grund av ambition och studiemotivation är mindre beroende av en personlig och känslomässig kontakt med en lärare för att hålla uppe arbetslusten. Det förorsakar däremot lätt svårigheter för elever som saknar dessa förutsättningar. Undersökande inslag, i natur och samhälle, liksom tillämpningsuppgifter måste i stället få stort utrymme. En sådan metodik underlättas i hög grad av samarbete i arbetslag mellan olika lärare.

Verksamheten i särskolan organiseras så att antalet vuxna som medverkar i undervisningssituationen avvägs mot elevernas sociala mognad och eventuella tilläggshandikapp.

Särskolans ordinarie undervisning är av specialpedagogisk karaktär. Därutöver behövs speciella insatser. Dessa skall riktas till elever som har särskilt komplicerade inlärningssvårigheter eller känslomässiga störningar. Sådana insatser kan också gälla elever med tilläggshandikapp eller elever med svårigheter av mer tillfällig art. För att tillgodose dessa elevers särskilda behov av pedagogisk stimulans skall skolan tillse att personal med speciell kompetens finns tillgänglig för direkt stöd till den enskilde eleven samt för information och handledning till skolans personal. Så långt det är möjligt skall insatsernas utformning diskuteras med eleven och alltid med föräldrarna.

Den personal inom särskolan som arbetar med elever med svår psykisk utvecklingsstörning, elever med barndomspsykos och elever med svå-

ra socioemotionella störningar har en komplicerad arbetssituation och kan därför behöva pedagogisk handledning såväl som personligt stöd.

Detta behov av stöd bör också uppmärksammas gentemot den personal som har en isolerad arbetssituation.

Förutom en beredskap att anpassa stoff och arbetssätt och en konsekvent färdighetsträning spelar en behovsstyrd resursfördelning en betydelsfull roll. Skolsvårigheter har samband med den sociala situation, i vilken skolan och eleven befinner sig. Det åligger skolstyrelsen att på basis av en ingående kännedom om varje rektorsområdes arbetsmiljö och elevernas förutsättningar fördela förstärkningsresursen och de kommunala insatserna så att skolor, som har ett svårare utgångsläge, får större personella resurser. Detta kan innebära ökad lärartätthet, ökad andel utbildade speciallärare, förstärkt skolledning, större insatser av kuratorer, fritidspersonal, skolbibliotekarier, skolvärdar, elevassistenter och skolpsykologer, över huvud taget ett ökat antal vuxna per barn. Det kan givetvis också innebära förstärkningar på materielsidan. I skolor med många barn från språkliga minoriteter är det inte minst viktigt att det finns läromedel och litteratur också på elevernas hemspråk.

Skoldagens utbyggnad och utformning måste ägnas särskild uppmärksamhet i skolor med många problem. Om skillnaden i utgångsläge för arbetet är stora mellan olika skolor, måste också skillnaderna i resurssatsning bli betydande.

På samma sätt som skolstyrelsens fördelning av insatser skall styras av olika behov inom olika rektorsområden, måste man inom skolan och inom arbetsenheterna fördela insatserna efter elevernas behov av särskilt stöd. Den fria resursanvändningen utgör förutsättningen för detta.

Att en del av resurserna är fria är således inget självändamål. De skall målmedvetet kunna riktas in mot de centrala uppgifter skolan har. Dit hör främst att ge alla elever goda kunskaper och grundläggande färdigheter. Om elever har svårigheter, skall man vid fördelningen av skolans förstärkningsresurs främst söka tillgodose dessa elevers behov, innan resurserna används för andra ändamål.

Skolledningen och klassföreståndarna är ansvariga för att ett förebyggande arbete planeras och genomförs inom skolan i samverkan med andra inom kommunens barn- och ungdomsarbete. Arbetsplanerna för rektorsområde och arbetsenhet bör konkret visa hur man planerat detta arbete.

Arbetsenheten är den naturliga enhet inom vilken man skall försöka lösa olika problem. Diskussionerna inom ett arbetslag eller i elevvårdskonferensen kring en elevs problem skall utmynna i ett *åtgärdspro-*

gram. Av programmet, som bör utarbetas av skola, elev och föräldrar tillsammans och utgå från elevens behov, skall framgå vad det är man vill söka åstadkomma, exempelvis bättre läsfärdigheter, ökad närvaro, större motivation, bättre samarbetsförmåga. Av programmet bör dessutom framgå med vilka medel och metoder man vill arbeta. Det är viktigt att söka stärka elevens självuppfattning och självtillit genom att utgå från elevens starka sidor. Först som ett resultat av mål- och metoddiskussionen finns det anledning att ta upp frågan om eventuell placering av eleven i annan grupp.

Flera möjligheter står öppna.

- Man kan bilda mindre grupper med elever som behöver särskilt stöd under kortare tid.
- Man kan låta elever studera speciella arbetsområden under längre tid än den normala.
- Man kan bilda samtalsgrupper kring olika frågor.
- Man kan under tid för fria aktiviteter ge elever speciellt stöd i färdighetsämnen utöver timantalet i svenska och matematik.
- Man kan ordna speciella föräldrasamtal och man kan anslå tid att uppsöka föräldrar, som inte kommer till skolans sammankomster.
- Man kan anslå tid till hjälp med hemuppgifter åt elever, som inte har möjlighet att fullgöra sin uppgift hemma.

Skulle dessa möjligheter till ett mångsidigt arbete, vad gäller metodik, innehåll och organisation, inte förslå, skall elevens situation diskuteras i elevvårdskonferensen. Elevens svårigheter kan vara så stora att han eller hon under längre tid — mer än en termin — behöver stöd i *särskild undervisningsgrupp*. Skolan måste då göra en mer ingående utredning om elevens situation. Elevvårdskonferensen kan, i samråd med elev och föräldrar, besluta att elev skall följa sådan särskild undervisningsgrupp, om den finns inrättad. Närmare föreskrifter härom finns i skolförordningen. Elever, som på så sätt kommer att arbeta utanför arbetsenheten, förlorar den omedelbara kontakten med sina kamrater. Särskild undervisningsgrupp bör därför begränsas till enbart det eller de ämnen, där elevens svårigheter är särskilt stora.

Elevers svårigheter — intellektuella och fysiska handikapp, känslomässiga och sociala störningar — kan också vara så stora, att eleverna måste följa särskild undervisningsgrupp under alla lektioner. De kan dessutom i vissa fall också delta i fritidssysselsättningar och skolluncher tillsammans med gruppen. Sådana sk skoldaghem eller i enstaka fall skolveckohem kan anordnas på skolstyrelsens initiativ. För elever som är sjuka under längre tid — eller som på grund av handikapp eller sjukdom, vilken tvingar till upprepad, kortare frånvaro inte kan delta i vanligt skolarbete — anordnas sk *särskild undervisning* på sjukhus,

barnhem, i elevens hem eller på annan lämplig plats. Skolförordningen reglerar närmare denna möjlighet.

Skolan kan förmodligen inte helt lyckas forma en skolgång, som ger de bästa utvecklingsmöjligheterna för alla barn. Det finns därför en möjlighet att ytterligare anpassa undervisningen för vissa elever genom att frånga timplanen. För elever på högstadiet kan det i enstaka fall också bli fråga om att viss del av utbildningen fullgörs i arbetslivet. Innan skolan genom *anpassad studiegång* frångår timplanen, bör man alltid pröva om det inte är möjligt att inom ramen för utvidgade temastudier hjälpa elever till meningsfulla studieuppgifter.

Elev med anpassad studiegång skall under hela tiden beredas undervisning i vissa grundläggande färdigheter. Denna undervisning kan med fördel utökas i förhållande till timplanen. Beteckningen anpassad studiegång anger, att det skall röra sig om just en studiegång och inte enbart vara en placering på någon arbetsplats. Anpassad studiegång skall därför vara väl planerad. Eleven måste få omfattande hjälp av handledare och lärare. Om på högstadiet en del av utbildningen försiggår på en arbetsplats utanför skolan, skall eleven ha handledare på arbetsplatsen och stöd av skolans personal. Liksom för övriga insatser för elever med svårigheter finns medel för anpassad studiegång tillgängliga inom förstärkningsresursen, dels för lärarinsatser, dels för insatser av annan personal. Insatserna kan behöva bli ganska omfattande i många fall. För att en rimlig avvägning mellan olika åtgärder skall kunna ske, bör insatserna vid anpassad studiegång göras med hjälp av den lokala skolans egen förstärkningsresurs.

Beslut om anpassad studiegång fattas av skolstyrelsen sedan den hört elevvårdskonferensen. Det är emellertid angeläget att inte dramatisera beslut om anpassad studiegång. Särskilt gäller detta om det endast är fråga om justering inom timplanen, t ex utökad färdighetsträning för någon elev. Åtgärden får inte framstå som den sista i en lång kedja, vilket blir följderna av en alltför formaliserad och utdragen handläggning. Den får då lätt en negativ prägel, medan strävan bör vara att eleverna upplever den som ett stöd från skolan. Skolstyrelsen har därför möjlighet att delegera beslutsrätten till rektor.

Specialpedagogiska metoder och samarbete

För att skolans insatser för elever med svårigheter skall bli effektiva måste skolan så långt möjligt utnyttja specialpedagogiska metoder. De specialpedagogiskt utbildade lärarnas insatser får därför inte låsas enbart till någon speciell organisationsform, t ex särskild undervisningsgrupp och särskild undervisning. De specialpedagogiskt utbildade lärarna bör också delta i arbetsenheter planering av hjälp till elever med olika svårigheter, i utformningen av olika åtgärdsprogram i föräldrakontakter och i undervisningen som medlemmar i arbetslaget.

Framgångsrika insatser kräver också nära kontakter med föräldrar,

med dem som arbetar med sociala problem och fritidsfrågor inom området, med polisen och självklart ett nära samarbete mellan all personal vid skolan. Det ankommer på skolledningen och klassföreståndaren att svara för att samråd sker.

Hemspråk och svenska som främmande språk

Hemspråksträning bedrivs för förskolebarn bla i förskolan. I grundskolan skall denna träning få en fortsättning genom undervisning i elevernas hemspråk. Utgångspunkten skall vara elevernas behov. Undervisningen skall anordnas för elever, som har ett minoritetsspråk som hemspråk, dvs såväl invandrarelever som elever tillhörande andra minoriteter i Sverige.

Syftet med hemspråksundervisningen skall vara att vidmakthålla och utveckla kunskaper i det språk, som barnet använder i sin dagliga miljö. Därigenom främjas barnets känslomässiga, språkliga och intellektuella utveckling. Barnet får också möjlighet att leva sig in i och känna samhörighet med föräldrarnas/vårdnadshavarnas kulturella bakgrund.

Syftet med undervisningen är vidare att eleverna senare skall kunna utveckla tvåspråkighet som gör det möjligt för dem att känna sig hemma i två kulturer. De skall få stöd och uppmuntran för att utveckla sin förmåga att lyssna, förstå, tala, läsa och skriva. Målet är att eleverna skall vilja kunna och våga använda sitt hemspråk i olika situationer.

Deltagande i hemspråksundervisning är frivilligt. Men det är för barnens språkutveckling och för deras samhörighet med hemmets kulturtraditioner väsentligt, att de under skoltiden får arbeta med sitt hemspråk. Skolan är därför skyldig att med information söka nå alla föräldrar och genom uppsökande verksamhet ta kontakt med hemmen. De som har direkt erfarenhet av undervisningen, kan bäst förmedla innebörden i och betydelsen av den. I hemspråkslärarnas arbetsuppgifter ingår kontaktarbete av detta slag.

Vid sidan av hemspråksundervisningen har eleverna rätt att få studiehandledning på sitt hemspråk. Studiehandledningen syftar till att stödja undervisningen i olika ämnen och till att ytterligare stimulera utvecklingen av språket. På högstadiet kan eleverna välja hemspråk som tillvalsämne.

Kommunerna skall, i samråd med de lokala invandrarorganisationerna, invandrareleverna och invandrarföräldrarna, kunna organisera undervisningen på det sätt som bäst tillgodoser elevernas allsidiga utveckling. Inom ramen för de medel som staten tillskjuter ankommer det alltså på skolstyrelsen att avväga insatser för undervisning i hemspråk, studiehandledning på hemspråk samt hemspråk som tillval. Or-

ganisationen kan bli innebära att en större del av undervisningen koncentreras till lågstadiet, att man organiserar särskilda klasser etc.

För elever, som har svenska som främmande språk, skall skolan organisera undervisning i svenska som främmande språk. I sådan undervisning är deltagandet obligatoriskt. Även här skall skolan själv välja organisationsform.

Hemspråksundervisning i särskolan skall erbjudas oberoende av graden av den psykiska utvecklingsstörningen och eventuella ytterligare handikapp såsom till exempel avsaknad av talat språk. Undervisningen bör förankras i elevens eget språk och sätt att kommunicera. Detta gäller exempelvis elever med kroppsspråk som enda språk eftersom uttrycksätten inom olika kulturer skiljer sig åt.

Där hemspråkslärare saknar kunskap och erfarenhet av särskolans metodik bör hemspråksundervisningen till en början ske i klassrummet. Hemspråksläraren fyller också enbart med sin närvaro en viktig uppgift som kulturbärare för invandrareleven. En annan viktig uppgift kan också vara att skapa kontakt mellan eleverna, klassläraren och den övriga omgivningen.

PLANERING OCH UTVÄRDERING

Planering

Många viktiga frågor beslutas av den kommunala skolstyrelsen. I arbetet för en god barn- och ungdomsmiljö måste dess beslut i många fall grundas på ett omfattande samarbete med andra kommunala nämnder, med polisen och med föreningar och organisationer.

Skolstyrelsen svarar med kommunala medel för kostnaderna för annan personal än lärare och skolledare. Skolstyrelsen ansvarar vidare för lokaler, för underhåll av lokaler och för skolgårdarnas utformning. Den fattar beslut som rör skolmältider och skolskjutsar. Den antar sk centrala läromedel och ger ett samlat anslag till läromedlen. Den beslutar om fördelningen mellan olika rektorsområden av lärartimmarna inom den sk förstärkningsresursen. Den fattar beslut om införande av samlad skoldag och om skoldagens längd. Den har vidare att göra upp program för fria aktiviteter och beslutar om vilka kurser som skall erbjudas eleverna inom det fria tillvalet på högstadiet. Den beslutar om anpassad studiegång.

I flera fall delegerar skolstyrelsen sin beslutanderätt till rektor. Den grundläggande principen vid skolorganisationens utformning bör också vara att närma beslutsnivå och verkställighetsnivå till varandra. Det är därför viktigt att decentraliseringen inte stannar på kommunnivå utan förs vidare till dem som direkt har att arbeta med frågorna i de olika skolorna. Det är i denna direkta koppling mellan besluts- och verkställighetsnivå som de största vinsterna med decentralisering finns att hämta. Det blir också därigenom möjligt att engagera elever, föräldrar och personal i arbetet.

En planeringsuppgift för skolstyrelsen är därför att skapa förutsättning för en lokal utveckling, exempelvis genom samråd och personalutvecklande insatser. En annan viktig uppgift är att fördela förstärkningsresursens medel behovsriktat. Detta förutsätter en analys av bakgrundsfaktorer i de olika rektorsområdena. En tredje viktig insats

bör bestå i att ta initiativ till samarbete mellan olika nämnder och organisationer kring utformningen av skoldagen och eventuella aktiviteter i anslutning till denna.

Rektors beslutsrätt och därmed ansvar har två utgångspunkter. Dels delegerar skolstyrelsen i många fall beslutsrätt till rektor. Dels beslutar rektor självständigt om bl a schema, schemabrytande aktiviteter, skoldagens utformning, arbetsfördelningen mellan lärare, personalinsatser i olika arbetsenheter och klasser samt inköp av läromedel inom given ram. Rektor kallar till och leder obligatoriska konferenser. Rektor utövar sin beslutsrätt efter samråd med dem frågan berör och på det sätt skolförordningen anger.

Även för skolledningens arbete bör gälla, att man så långt möjligt delegerar planeringsuppgifter till annan personal och till konferenser av skilda slag. Strävan skall vara att få arbetsenheterna att bli reella planerings- och samverkansenheter i skolan.

Planeringen av undervisningen — val av stoff och arbetssätt — är en uppgift för lärare i samråd med eleverna i klasser och arbetsenheter.

Arbetsplan

Planeringen vid rektorsområdet skall redovisas i en arbetsplan. Skyldigheten att göra upp en arbetsplan markerar den lokala skolans ansvar. Arbetsplanen skall ge uttryck för den enskilda skolans mål och ambitioner och därigenom vara ett utvecklingsprogram och en form av lokalt läroplansarbete. Den bör utgå från en probleminventering. Tyngdpunkten i programmet kan därigenom komma att läggas olika i olika skolor. Någon standardiserad utformning, lika vid alla skolor, bör inte eftersträvas. Följande riktlinjer bör dock gälla:

- I arbetsplanen bör formuleras konkreta etappmål och anges en arbetsfördelning mellan olika lärare för att träna de grundläggande färdigheter, som är gemensam för flera ämnen och som exempelvis innebär:
  - att behärska viss studieteknik
  - att kunna tala, läsa, skriva och räkna
  - att kunna utnyttja ett bibliotek
  - att kunna organisera och redovisa ett grupparbete
  - att kunna ta ansvar och leda en grupp
  - att kunna organisera och genomföra ett studiebesök
- I arbetsplanen bör finnas en planering för arbete med frågor som är gemensamma för flera ämnen, exempelvis:
  - studie- och yrkesorientering
  - hushållning med resurser
  - konsumentfrågor
  - trafikfrågor
  - alkohol, narkotika och tobak

könsrollsfrågor
frågor om sexualitet och samlevnad
internationell solidaritet, konflikter och fredsfostran

- Arbetsplanen bör behandla det fria studievalet. Ambitionerna kan här exempelvis vara att väcka intresse för en viss grupp av aktiviteter, att utnyttja lokala förhållanden, att få elever att leda program, att engagera föräldrar, kulturarbetare och föreningar, att motverka könsbundna val samt givetvis först och främst att eleverna upplever kurser och aktiviteter engagerande och lärorika
- I arbetsplanen bör ingå program för temastudier, för elevernas egen aktiva medverkan i olika arbetsuppgifter, för formerna och omfattningen av hem- och skolakontakter, för konferensverksamheten m m.

Arbetsplanen skall således inte enbart vara beskrivande. Den skall dessutom så långt möjligt uttrycka en ambitionsnivå, som man lokalt kommit överens om att söka uppnå.

Planeringsuppgifter är en del av arbetskyldigheten för lärare och annan skolpersonal. Skolledningen har ansvaret för att inspirera och organisera det samlade arbetet inom rektorsområdet.

Sammankomster i olika grupper — i klassråd och arbetsenhetskonferenser — under läsåret ger naturliga tillfällen att värdera hur man lyckas — eller inte lyckas — genomföra den planering man tänkt. De bildar då utgångspunkter för ytterligare insatser eller för utformning av mer realistiska mål.

En för skolpersonal och elever gemensam planeringsdag vid slutet av ett läsår kan utgöra en naturlig tidpunkt för att utvärdera det gångna läsårets verksamhet i förhållande till de uppställda målen och för att diskutera inriktningen i framtiden. Arbetsplanen bör därför främja en verksamhet som är inriktad på att ifrågasätta och experimentera. Det ankommer på rektor att besluta att den schemabundna undervisningen inställs för att lärare och elever gemensamt skall kunna arbeta med utvärdering av detta slag. Studiedagar ger ytterligare tid för större planeringsinsatser.

Utvärdering

Arbetsplanen utgör den naturliga utgångspunkten för utvärderingen på skolan. Det är verksamheten — sådan den beskrivs i planen — som skall utvärderas, inte den enskilde eleven eller läraren. Generella resultat kan vara betydelsefulla, t ex att ett större antal föräldrar kommer på klassmöten och att alla elever nått en viss läsfärdighet. Men lika betydelsefullt kan det vara att konstatera att ett visst arbetssätt har kommit igång och fungerar, t ex hobbygrupper ledda av högstadieelever, fadderverksamhet, ett undersökande arbetssätt. Utvärderingen måste

därför ta upp både vad man kallar produkter och processer i skolarbetet.

Utvärderingen är vidare en fråga som angår alla i skolan, både lärare och elever. Inga kan vara så goda experter på vad som känns meningsfullt i skolans arbete som eleverna själva. Utvärderingen i skolan skall ske på ett enkelt och naturligt sätt och bör därför inte ske med någon sofistikerad terminologi eller efter konstruerade scheman och modeller.

Vid utvärderingen skall skolan givetvis utnyttja resultat på diagnostiska prov, intern statistik t ex över närvaro och bokutlåning, enkäter och intervjuer av olika slag, men framför allt gruppdiskussioner om exempelvis motivation för olika moment och arbetssätt såväl inom de obligatoriska ämnena som inom det fria studievalet.

Utvärdering är också en fortlöpande verksamhet i skolans dagliga arbete i klasser och arbetsenheter. Den ger besked om hur eleverna klarat sig i förhållande till de mål lärare och elever gemensamt ställt upp för en svit av lektioner. Utvärderingen klarlägger om de nödvändiga kunskaperna och färdigheterna är inlärd eller måste ägnas ytterligare tid.

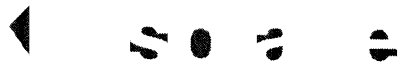
Utvärderingen inom rektorsområdet utgör grund för beslut om hur arbetsplanen för det kommande läsåret skall utformas, vad man skall lägga tyngdpunkten på, vilka kurser som bör omarbetas, hur man i framtiden skall lägga upp föräldrakontakterna, vilka uppgifter eleverna skall svara för osv.

En arbetsplan vid en skola blir därför aldrig en färdig produkt. Den måste ständigt omprövas allteftersom nya erfarenheter och idéer tillkommer. Olika lösningar måste prövas mot uppslag från andra skolor. Fortbildningen spelar en viktig roll för att sprida erfarenheter. Det kommentarmaterial som är en del av läroplanen avser också att successivt ställa till skolornas förfogande beskrivningar av alternativa sätt att arbeta och erfarenheter från försöksverksamhet och forskning. Såväl skolstyrelsen som länskolnämnden bör spela en betydelsefull roll genom att förmedla olika uppslag till skolorna.

Med hänsyn till nödvändigheten av att särskolans undervisning i hög grad individualiseras måste också verksamheten kring den enskilde eleven utvärderas. Utgångspunkt är målen i den övergripande undervisningsplan som utarbetats för varje elev.

Det är viktigt att helhetssynen på eleven är grunden också i utvärderingen, varför ambitionen att uppnå enskilda delmål inte får hindra en önskad helhetsutveckling. Det skall vara naturligt att föräldrarna medverkar i det fortlöpande utvärderingsarbetet.

KURSPLANERNA

ETT STYRINSTRUMENT OCH ETT PLANERINGSUNDERLAG

Innehållet i skolans verksamhet anges i kursplaner för olika ämnen eller ämnesgrupper. En sådan indelning är praktisk. Syftet är att ge överblick och bringa ordning och reda i ett kunskapsstoff som ständigt ökar och förändras.

Kursplanerna är indelade i mål och huvudmoment. De är bindande föreskrifter. Målen anger den inriktning som undervisningen skall ha för alla elever, de centrala begrepp inom olika stoffområden som eleverna skall få insikt i och de färdigheter de skall öva. Huvudmomenten anger dels stoff som belyser dessa centrala begrepp och som eleverna skall arbeta med, dels olika sätt att öva färdigheter. Utöver den ram som huvudmomenten ger kan undervisningen omfatta stoff, som elevernas intressen, dagens händelser och den framtida utvecklingen kan aktualisera.

Kursplanerna kan inte ge en fullständig vägledning om hur skolarbetet skall bedrivas. Varje kursplan måste läsas mot bakgrund av de övergripande mål, som anges i avsnittet Mål och riktlinjer. I alla ämnen är det således viktigt att eleverna får utveckla sin förmåga att förstå, analysera och ifrågasätta vad de läser, skriver, lyssnar till eller talar om. De skall lära sig att strukturera, ställa hypoteser, dra slutsatser och se förhållanden också ur andra människors perspektiv.

Huvudmomenten är fördelade på de tre stadierna. Detta har skett för att underlätta planeringsarbetet. Eftersom elevernas utveckling inte alltid följer stadiegränserna, måste emellertid lärare skaffa sig en överblick över den totala utbildningens innehåll och mål för att kunna stödja elever både vid stadieövergångar och under arbetet inom stadierna. Eleverna behöver kontinuitet i arbetet. Detta gäller framför allt för utvecklingen av de grundläggande färdigheterna tala, läsa, skriva och räkna.

Alla huvudmoment och delmoment har inte samma vikt. I målen för skolan anges de grundläggande prioriteringarna. Riktlinjerna för arbetet behandlar urvalet av stoff.

Huvudmomenten kan också behandlas mer eller mindre ingående och med olika grad av praktisk eller teoretisk inriktning. Lärare och elever måste dock ur huvudmomentens rikhaltiga stoff ta fram den kärna av kunskaper som är nödvändig för alla och som alla elever om möjligt skall lära sig. De grundläggande färdigheterna tala, läsa, skriva och räkna skall särskilt uppmärksammas. Elever med svårigheter, t ex i form av olika handikapp, kräver särskild omsorg.

Före varje kursplan finns ett avsnitt, som kortfattat anger syftet med ämnet. Det är avsett att vara en hjälp vid diskussioner i klassråd och på föräldramöten. Den svarar på frågan *varför* vi läser ämnet i skolan.

Kursplanerna är således disponerade efter följande principer:

<i>Varför läser vi ämnet?</i>	Syfte
<i>Vart syftar undervisningen?</i>	Mål
<i>Vad skall vi arbeta med?</i>	Huvudmoment

Det finns också en fjärde fråga som är väsentlig.

<i>Hur skall vi arbeta?</i>	Riktlinjer
-----------------------------	-------------------

Den frågan besvaras översiktligt i Mål och riktlinjer för grundskolan. Inom den ram de anger är det en uppgift för varje skola, varje arbetsenhet och för lärare och elever i olika grupper att tillsammans söka sig fram till arbetssätt som man finner effektiva. I kommentarmaterial till kursplanerna kommer olika arbetssätt att beskrivas och diskuteras med utgångspunkt i praktiska erfarenheter.

Utöver det arbete som beskrivs i kursplanerna består skolans verksamhet också av praktisk arbetslivsorientering och fria aktiviteter. På högstadiet förekommer utöver tyska, franska och hemspråk ett fritt tillval efter lokalt utformade kursplaner. Mål och riktlinjer för denna verksamhet finns på s 40.

KURSPLANER FÖR DEN OBLIGATORISKA SÄRSKOLAN

Inledning

I särskolan undervisas elever som på grund av psykisk utvecklingsstörning inte kan följa grundskolans ordinarie undervisning.

Särskolans elever utgör en mycket heterogen grupp. Graden av utvecklingsstörning varierar eleverna emellan. Många elever har också ytterligare handikapp. För att tillgodose behoven hos eleverna utifrån deras olika utvecklingsnivåer omfattar särskolans obligatoriska del därför två paralleller, nämligen grundsärskola och träningsskola. Inom grundsärskolan undervisas huvudsakligen elever med lindrig utvecklingsstörning. I träningsskolan skall undervisningen anpassas såväl för elever med svår som med måttlig utvecklingsstörning. Det är inte möjligt eller ens lämpligt att dra en exakt gräns mellan de två parallellerna. Vid skolplacering måste förutom graden av utvecklingsstörning också hänsyn tas till hur skolans/gruppens miljö kan påverka elevernas känslomässiga och sociala utveckling.

Kursplanerna för grundskolan gäller i tillämpliga delar för grundsärskolan i de ämnen som anges i timplanen för denna undervisning. Målen i dessa kursplaner är allmängiltiga och skall vara riktningsgivande även för undervisningen i grundsärskolan.

Eftersom verkligheten inte kan systematiseras inom traditionella ämnesgränser, är det nödvändigt att undervisningen utgår från den verklighet som den enskilde eleven möter. Detta gäller alla elever, men accentueras i relation till graden av utvecklingsstörning. Kursplanen för träningsskolan ger stora möjligheter att anpassa undervisningen efter varje elevs utveckling och att därvid välja moment som är relaterade till elevens egen situation. Det kan ibland vara lämpligt att hämta stoff och inriktning ur båda kursplanerna oavsett om undervisningen sker inom grundsärskola eller träningsskola.

Barn förväntas vanligen vid skolstarten ha uppnått sådan mognad att de kan lära sig läsa, skriva och räkna. Detta innebär att förmågan att exempelvis skilja mellan olika former och ljud har utvecklats och att en rad grundläggande begrepp har befasts. Särskoleleven har i sjuårsåldern inte hunnit utveckla sådan mognad. För grundsärskoleleven är det därför nödvändigt att undervisningen får en mera förberedande och grundläggande karaktär än vad som kan utläsas ur kursplanerna för grundskolan. Stoff för sådan undervisning kan hämtas ur träningskolans kursplan, exempelvis inom undervisningsområdena "Verklighetsuppfattning och omvärldskunskap" samt "Kommunikation och socialt samspel".

För de elever inom träningskolan, som inom något område har förmåga till inläring utöver kursplanens omfattning, kan kompletteringar hämtas från grundskolans kursplaner. Detta kan exempelvis komma ifråga för den elev för vilken det finns anledning att pröva grundläggande läsinläring. Vägledning för arbetet hämtas då ur kursplanen för ämnet svenska.

Det är elevernas skilda förutsättningar för inläring samt skolans ansvar för och förmåga att anpassa undervisningen som avgör vilket stoff som kan behandlas. En av skolans uppgifter är att förbereda eleverna för att möta de krav som samhället ställer på dem. Undervisningens innehåll, arbetssättet och skolans miljö är viktiga delar i det arbetet. Viktiga grundregler vid urval av stoff, utöver att tillgodose elevernas behov, är att utgå från elevens abstraktionsförmåga, erfarenheter och intressen samt stoffets möjligheter till konkretion. Arbetssätt och arbetsform ger sedan ytterligare möjligheter till en individuellt avpassad undervisning. Krav och förväntningar måste anpassas till den enskilde eleven. Allt för lågt ställda förväntningar kan verka hämmande för en elevs utveckling, medan allt för högt ställda krav kan skapa frustration och dålig självkänsla. Med hänsyn till varje elevs särskilda förutsättningar måste således ett individuellt urval ske i det stoff som kursplanerna anger. Undervisningen kan inte syfta till att alla elever skall erhålla samma kunskaper och färdigheter. Målen för respektive kursplan skall ses som riktningsgivande och stoffet skall sovras i förhållande till elevens förutsättningar.

Vid val av stoff måste hänsyn tas till att undervisningen skall kunna ge erfarenheter och upplevelser som anknyter till elevernas spontana intressen. Detta innebär att man vid urvalet inte alltid behöver se till det som för stunden kan upplevas som mest "nyttobetonat". Stoffet bör väljas utifrån en bedömning av vilken bredd och vilket djup i kunskaperna som eleven behöver för att förstå sin omvärld. Eleverna behöver kunskaper som vidgar deras perspektiv på omvärlden och som anknyter till det som rör sig "i tiden". De skall utifrån sina förutsättningar utveckla förmågan att ta del av det som sker, av det som förmedlas i massmedia, eller delta i det man talar om i vardagslivet.

Undervisning innebär, förutom att stimulera och utveckla kunskapsuppbyggnaden, att förutsättningar skapas för att eleven själv skall vilja, våga och kunna utforska omvärlden. Tillfällen att tillämpa nyförvärvade kunskaper är också viktiga led i skolans undervisning. Det är nödvändigt att ta hänsyn till elevernas behov av att bearbeta stoffet på olika sätt. Även beträffande färdigheter måste eleverna ges många övningstillfällen, samtidigt som det är nödvändigt att bedöma i hur många olika situationer en viss färdighet bör tillämpas. Varierad tillämpning kan göra färdigheterna mera allmänna, medan upprepad

övning i ett begränsat antal situationer ger säkerhet i förmågan att lösa en uppgift på ett visst sätt.

Särskoleleverna behöver all den stimulans de kan få för att utveckla ett aktivt förhållningssätt till omvärlden. Undervisningen skall ge eleverna erfarenhetsunderlag som stimulerar till kreativitet och förståelse för vikten av att använda information från alla sinnen. I undervisningen skall också ges impulser till eleverna att använda sig av tidigare erfarenheter på nya sätt och att lösa problem.

Begåvningsutveckling följer vissa givna mönster och sker gradvis som ett resultat av elevernas biologiska mognad och de erfarenheter de gör. För att rätt anpassa undervisningen till elever i särskolan, måste en bedömning göras av hur långt varje elev har nått i utveckling när det gäller att strukturera sina sinnesintryck och på vilken abstraktionsnivå de befinner sig. Kan de till exempel tänka genom föreställning eller är de beroende av att ha konkret förankring i sitt tänkande? Det är också nödvändigt att utröna vilken verklighetsuppfattning eleverna har med hänsyn till de olika kategorier som erfarenheter indelas i.

Beträffande *rumsuppfattning* kan till exempel iakttagas om eleven beskriver olika platsers lägen genom att tala om avstånd och riktning till annan plats eller om hans rumsuppfattning är knuten till de rum han själv har erfarenhet av och där han hittar med hjälp av en kedja enkla riktmärken.

Är elevens *tidsuppfattning* subjektiv, dvs bunden till nuet med utgångspunkt i självupplevda händelser, eller har den utvecklats till att bli objektiv med förståelse för framtid, förgången tid, år, månader etc?

Undervisningen måste också anpassas till den grad av *kvalitetsuppfattning* som eleven uppnått. Är exempelvis elevens kunskap om ting eller företeelser och deras egenskaper knutna till det han själv har upplevt eller har han en mera allmän sakförståelse, t ex att det finns hus eller landskap som han själv inte sett?

Hur bedömer eleven *kvantitet* och bestämmer antal? Gör han det genom att jämföra olika mängder med varandra eller har han gått vidare så att han också förstår vad siffror eller benämning av dem betyder, t ex att sju kan symbolisera sju saker, vilka som helst, och alltså i tankarna föreställer sig en mängd?

Vilken förståelse har eleven för *orsakssamband*? Hur utvecklad är hans förmåga att sammankoppla olika händelser till ett mönster och se att en handling eller händelse leder till ett visst resultat? Kan han bara förutsäga resultatet av handlingar han själv varit med om eller kan han i tankarna kombinera sina erfarenheter till nya orsakssamband?

I undervisningen används ofta symbolbeteckningar. Detta är möjligt först då eleverna förstår att föremål, händelser och egenskaper kan betecknas med tecken eller symboler.

Kursplan för träningskolan

För elever i träningskolan är verklighetsanknytning och helhetsupplevelser särskilt viktiga och den därför nödvändiga ämnesintegreringen måste drivas så långt att det inte längre blir meningsfullt att enbart tala om olika ämnen eller ämnessamverkan. Träningskolans kursplan är därför indelad i fem större undervisningsområden:

- kommunikation och socialt samspel
- verklighetsuppfattning och omvärldskunskap
- motorik
- skapande aktiviteter
- vardagsaktiviteter

De skilda undervisningsområdena beskriver de kunskaper och färdigheter som undervisningen skall syfta till.

För att skapa goda betingelser för en meningsfull kunskaps- och färdighetsutveckling krävs en samordning mellan de olika områdena. Detta är också nödvändigt för att man skall kunna finna den struktur som bidrar till att ge eleverna verklighetsanknytning och helhetsupplevelse.

För varje undervisningsområde anges mål samt beskrivningar av de ”delområden” som undervisningen skall omfatta. Under dessa delområden beskrivs kunskaper och färdigheter av olika svårighetsgrad.

De kunskaper och färdigheter som innefattas i de skilda undervisningsområdena är av något olika karaktär.

De tre först nämnda områdena beskriver kunskaper och färdigheter som krävs i de allra flesta livssituationer. För att kunna delta i samhällslivet behövs nästan alltid kommunikativ förmåga samt god verklighetsuppfattning och motorik. De kunskaper och färdigheter som innefattas i dessa undervisningsområden kan därför sägas utgöra de mer grundläggande element som eleverna skall kunna generalisera utifrån och alltså använda i många skiftande situationer.

Övriga undervisningsområden beskriver mera konkreta kunskaper och färdigheter. Undervisningen inom dessa områden ger oftast möjligheter till en direkt tillämpning av tidigare nämnda baskunskaper och färdigheter.

Även om stoffet grupperats till större undervisningsområden måste man, med hänsyn till kravet på helhet och struktur med verklighetsanknytning, ofta organisera undervisningen så att en direkt samverkan sker mellan dessa områden. Stoff till olika undervisningssituationer hämtas då från flera delområden.

De kunskaper och färdigheter som beskrivs inom respektive område skall utgöra underlag vid planering av undervisningen. Planeringen skall utgå ifrån vad som är aktuellt att stimulera för varje enskild elev samtidigt som behovet av samverkan och gemenskap inom elevgruppen tillgodoses.

Kursplaner för grundsärskolan

Ämnessamverkan är nödvändig för att eleverna skall kunna förstå helheter och utveckla grundläggande färdigheter.

Särskild uppmärksamhet skall ägnas åt att vidareutveckla elevernas förmåga och förståelse för det värdefulla i att söka information genom sina sinnen samt att bilda föreställningar och begrepp. Utvecklingsstörning medför försening i sådan förmåga och specifika motoriska, visuella eller auditiva svårigheter förstärker problemen. Det kan gälla förmåga att särskilja, identifiera och minnas t ex geometriska former eller talljud. Viktiga komponenter i undervisningen är därför träning av perception, begreppsbildning, inläring av verbala uttryck för de begrepp man tillägnat sig samt övning i att strukturera sinnesintryck såsom att ordna föremål efter egenskaper, i kategorier eller serier.

Denna undervisning förstärker elevernas kognitiva utveckling och är synnerligen betydelsefull genom att den ger förutsättningar för vidare inläring. Övningar med sådan inriktning bör förekomma i all undervisning och ingå som naturliga inslag i arbetet under elevernas hela skoltid.

Det är betydelsefullt att hos eleverna utveckla viljan till kommunikation och förståelse för betydelsen av att kunna kommunicera med sin omgivning. Eleverna skall ges språkstimulans genom rika möjligheter att använda sitt eget språk, vilket hos de elever som inte har talat språk kan innebära något alternativt kommunikationssätt. Språkstimulans hör inte hemma enbart inom ämnet svenska, utan skall genom språkets centrala roll vara en del i all undervisning och förstärka och förtydliga denna.

Den renodlade läsinläringen inryms i ämnet svenska, men uppföljning och tillämpning måste ske inom alla ämnen. Läsinläring kan inte påbörjas förrän eleverna uppnått förmågan att tolka semantiska symboler såsom bokstäver och att särskilja dessa. Förståelsen har stor betydelse för det tekniska läsandet och därför är det viktigt att anknyta till elevens nu-situation i och utanför skolan. Texterna måste ha ett innehåll som är aktuellt för eleverna så att de utan större svårighet kan

förstå dem. I andra ämnen som exempelvis hemkunskap, slöjd och orienteringsämnen ges naturliga möjligheter att tillämpa nyvunnen läsfärdighet.

Det är också viktigt att hos eleverna söka väcka förståelse för att skrivning är ett medel för att nå kontakt med andra människor. Genom skrivande stimuleras också elevernas språkutveckling. Skrivning skall löpa parallellt med och vara ett stöd vid läsinläring och skall också få sin tillämpning vid undervisning inom andra ämnen än svenska. Eleverna måste få uppleva att det är budskapet och inte formulering eller stavning som är det viktiga.

Vid matematikundervisningen bör observeras att de skilda moment som ämnet omfattar ställer olika krav på abstraktionsförmåga och därvid också olika krav på konkretisering. Härvid är det då också nödvändigt att analysera vilka moment av förberedande karaktär som måste ingå i undervisningen. Eleverna skall stimuleras till att genom hantering av verkliga föremål lägga kvantitativa aspekter på omgivningen. Genom att uppleva antal kommer man så småningom fram till en antalsuppfattning, det vill säga en förståelse för att olika mängder består av olika antal. Med antalsuppfattning som grund arbetar man sedan vidare med att utveckla talbegrepp vilket innebär att kunna föreställa sig tal utan att behöva förankra dessa i konkreta ting.

Förberedande övningar kan bli vara att utveckla en talmotorisk rytm i uppräknandet av räkneorden och att känna igen siffrors utseende och att benämna dessa.

När eleverna lärt sig att med siffror och symboler beteckna det som sker kan övningar med siffror hjälpa dem att i minnet framkalla konkreta situationer. Stoff i matematikundervisningen skall framförallt väljas utifrån elevernas behov av tillämpning i vardagslivet.

Orienteringsämnena inbjuder till ett stoffurval som tar hänsyn till inte bara elevernas förmåga att ta emot och omvandla information till en reell kunskap, utan också deras olika intresseinriktningar och motivation. Man börjar med det näraliggande, med människan som medelpunkt och vidgar därefter till hennes miljö och verksamhet. Den enskilde eleven och hans behov av kunskaper om sig själv och om andra människor, om sin miljö och vad han har för förutsättningar att utnyttja den, blir vägledande vid stoffurvalet. Ämnet barnkunskap har anknytning till orienteringsämnena. Undervisningen kan även här göras konkret genom att bygga på elevernas egna upplevelser och kanske också på iakttagelser av den omvårdnad småsyskon och andra barn får.

Engelska som främmande språk ingår i undervisningen från högsta-diet. Elevernas förutsättningar att lära ett främmande språk är olika, men många både kan och har glädje av att lära sig engelska. I första

hand bör man sikta mot muntlig färdighet. Undervisningen kan lämpligen koncentreras till att eleverna lär in ord, uttryck och fraser och eventuellt att läsa ord som vanligen förekommer på skyltar och anslag. Att känna igen ord och uttryck, själv kunna använda enstaka fraser, uttala titlar på omtyckta musikstycken, idrottstermer etc, kan för individen vara värdefull kunskap. Undervisningen i engelska kan med fördel utgå ifrån upplevelser i närsamhället. Så bör till exempel sång, musik och sporttermer utgöra naturliga inslag i engelskundervisningen.

Alla ämnen har i sig inslag av skapande karaktär och ger också impulser till estetiska upplevelser.

En tidig kontakt med konstnärliga uttrycksformer stimulerar elevernas förmåga till känsloupplevelser och till skapande. Elevernas behov av att ge uttryck åt och förmåga att balansera känslor stimuleras genom att de får arbeta med bild, musicera, spela teater eller dansa. Det är också av betydelse att man utan att ställa för höga krav tar tillvara elevernas egna initiativ till spontant skapande så att deras förmåga till upplevelser och att uttrycka känslor utvecklas. Det betyder mycket för den enskildes personliga utveckling vilka impulser han får under uppväxtåren.

Ämnen som slöjd, hemkunskap och idrott ger naturligt utrymme förutom till träning av perception också för uppövning av motorik. Idrott lägger tonvikt på bl a kroppsutfattning, smidighet, styrka och kondition medan man exempelvis inom slöjd och hemkunskap har rika möjligheter att uppöva öga-handkoordination och finmotorik. Vid undervisning i praktiska och estetiska ämnen skall också tillfällen att tillämpa kunskaper av mera teoretisk art utnyttjas, dels för att befästa dessa kunskaper och dels för att berika den pågående undervisningen. Ämnen såsom slöjd, idrott och hemkunskap ställer till exempel krav på förmåga till kvantitativa beräkningar, förståelse av orsaks-samband, planering m m.

En av särskolans viktigaste uppgifter är att ge eleverna övning i att självständigt och med så god förmåga som möjligt vara aktiva i det dagliga livet. Detta måste för att bli verkningsfullt ske genom praktisk tillämpning i anslutning till övrig undervisning. Det kan gälla personliga angelägenheter som rör hygien och klädsel eller rutiner och säkerhet vid måltider. Att kunna planera i olika sammanhang, göra inköp, iakta trafikregler eller använda sig av samhällets service är också viktiga inslag. Yttersta målet är att stimulera elevernas förmåga att göra egna bedömningar och att utveckla deras praktiska färdigheter. Utrymme ges därför i timplanen för att i anslutning till skolmåltider använda undervisningstid till inslag av färdighetsträning i samband med dessa. Likaså medger timplanen att, i anslutning till ämnet idrott, undervisningstid får användas för övningar som rör omklädnad. Givetvis skall

omfattningen av denna undervisning sätts i relation till elevernas individuella behov.

Skolans verksamhet syftar till att på olika sätt förbereda eleverna för vuxenlivet. I grundsärskolan måste undervisningen ge kunskaper och färdigheter av rent praktisk betydelse för ett framtida vuxenliv. Stoffurvalet måste därför göras med hänsyn tagen till att tillräcklig tid avsätts för direkta och praktiska tillämpningar. Detta gäller exempelvis orienteringsämnenas samhällsorienterande delar. Hemkunskap och slöjd är i sig ämnen vars stoff inrymmer mycket av förberedelse för självständighet i olika dagliga göromål. Inom denna undervisning finns rika möjligheter att ge eleverna motivation för och insikt i hur tillfredsställande det är att klara sig själv.

KURSPLAN FÖR TRÄNINGSSKOLAN

KOMMUNIKATION OCH SOCIALT SAMSPEL

Inledning

Undervisningsområdet beskriver de grundläggande färdigheter som eleverna behöver för att kunna samspela med omvärlden. Det omfattar dels elevernas sociala förmåga, dels kunskaper som rör kommunikation och språk.

Med kommunikation menas här överföring (förmedling) av information mellan människor. Förmedlingen kan ske på många olika sätt alltifrån kommunikation "person till person", som kräver ett mycket aktivt deltagande från båda parter, till mottagande av information som sker via TV, böcker och liknande. Kommunikationen kan ske genom olika former som kroppsspråk, mimik, gester, tecken, bilder, tal eller annat symbolspråk.

Undervisningsområdet är indelat i fyra delområden:

Socialt samspel, som rör olika aspekter av elevernas sociala samspel med andra.

Kommunikationsfärdigheter, som rör elevernas vilja och förmåga att uttrycka sig och göra sig förstådda samt att använda kommunikationsförmågan i olika sammanhang.

Språkförståelse, som rör elevernas förmåga att förstå information från andra.

Kommunikationsformer, som rör elevernas förmåga att använda olika kommunikativa former.

MÅL Undervisningen skall utveckla elevernas förmåga att vara tillsammans med andra, uppfatta olika sociala relationer och roller som utvecklas i samvaro med olika människor och grupper samt kunna agera utifrån detta.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att bli förstådda och själva förstå. Det är en av de viktigaste förutsättningarna för utvecklingen och ökar elevernas möjligheter att bearbeta erfarenheter, utöka sin kunskap och förstå omvärlden. Eleverna skall lära sig använda kommunikationen så att de ökar sina möjligheter att agera självständigt, samarbeta och delta i olika sociala sammanhang.

Utgångspunkt i undervisningen måste alltid vara den enskilde elevens förmåga att tolka framför allt syn- och hörselintryck, förståelse för symboler och att uttrycka sig. Utvecklingen av samspels- och kommunikationsfärdigheter är i stor utsträckning beroende av miljöns utformning. Alla människor har förmåga att på något sätt samspela och kommunicera med sin omgivning. Om elever inte använder sig av denna förmåga kan orsaken snarast vara brister i miljön.

Elevernas kommunikationsförmåga är mycket varierande när de börjar träningskolan. En del elever behöver stimulans att utveckla grundläggande kommunikationsfärdigheter. Andra har någon form av språk och har förmåga att använda detta i olika situationer.

Alla elever måste få känna att deras kommunikationssätt och kommunikationsfärdigheter har ett värde. Skolan skall ge eleverna många möjligheter att använda sin kommunikationsförmåga för att gå vidare utifrån sin språkliga nivå. Miljön i skolan bör helst utformas så att varje elev har möjlighet att kommunicera med både andra elever och med vuxna.

Socialt samspel

Undervisningen skall ge eleverna erfarenhet av hur man i olika situationer tar kontakt, upprätthåller samt avslutar samspelet. De skall få möjlighet att förstå sin egen roll i samspelet och förstå andras beteenden, känslor och svarsreaktioner. Eleverna skall även uppöva sin förmåga att på ett naturligt sätt kunna visa och uttrycka sina känslor. Eleverna skall träna sig att samspela med kända så väl som okända människor i olika miljöer och situationer.

Undervisningen skall ge eleverna stöd i att uppmärksamma varandra och ge dem möjlighet att fungera tillsammans i skolarbetet och i vänskapsrelationer. Eleverna skall stimuleras att leka, samarbeta och ta kontakt med varandra inom gruppen eller med andra inom skolan.

Eleverna måste få otaliga tillfällen att delta i aktiviteter och situationer som ökar deras färdigheter i att samspela såväl med andra elever som med vuxna. I undervisningen måste det finnas utrymme för eleverna att själva agera, ta kontakt med varandra och att lösa de konflikter som uppstår dem emellan. Samspelet mellan elever på tidig utvecklingsnivå utvecklas genom närhet och möjlighet till direkt fysisk kontakt. Miljö, hjälpmedel och arbetssätt måste utformas så att eleverna kan nå denna närhet.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att

- ta kontakt
  - uppmärksamma olika sätt att ta kontakt
  - själv variera sättet att ta kontakt
  - välja kontaktsätt beroende på avsikt, relation och situation
- upprätthålla kontakt
  - uppmärksamma andras uttryck och vilja
  - besvara andras initiativ
  - tillföra egna idéer som vidareutvecklar och förlänger samspelet
  - återknyta samspelet när det ofrivilligt avbryts
  - själv hantera och lösa en konflikt så att samspelet fortsätter
  - samspela i dialogform
- avsluta kontakt
  - avvisa kontakt
  - variera sättet att avvisa beroende på det sociala sammanhanget
  - på olika sätt visa sin vilja att avsluta samspelet
- avpassa samspelet efter den sociala situationen
  - få erfarenhet av och förstå olika relationer till människor
  - samspela med en person
  - samspela inom en grupp
  - kunna avväga närhet och distans i samspelet med olika människor utifrån relationen
  - förstå sin egen roll
  - sätta in sig själva i ett socialt sammanhang.

Kommunikationsfärdigheter

Undervisningen skall stärka elevernas vilja och förmåga att kommunicera. Miljö och arbetssätt skall vara utformade så att behov av att uttrycka en önskan, vilja eller liknande uppstår, att elevernas nyfikenhet väcks och att eleverna upplever ett positivt utbyte av att kommunicera.

Undervisningen skall i första hand lära eleverna att i så många situationer som möjligt uttrycka och förstå sådant som är viktigt och meningsfullt för dem själva. I andra hand bör undervisningen omfatta sådant som är viktigt för omgivningen att eleverna uttrycker och förstår. Undervisningen skall vidare var utformad så att eleverna kan utveckla ett så åldersadekvat uttryckssätt som möjligt.

Omgivningen måste vara lyhörd för alla de uttrycks- och samspelsförsök som eleverna ger prov på. Kommunikationen kan ibland bestå

av svårtolkade eller enbart antydda signaler. Dessa skall mottas och tolkas samt besvaras utifrån varje elevs utvecklingsnivå. Betydelsefullt är att eleverna får ett direkt gensvar. Det är viktigt att rytmen i spelet anpassas efter eleverna. De måste få både tid och möjlighet att uppfatta och reagera på kommunikationen och på det som händer i omgivningen.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att

- kommunicera för att
  - påverka omgivningen
  - rikta en persons uppmärksamhet på något
  - fråga, svara
  - berätta, beskriva och redogöra
  - bearbeta erfarenheter
- uttrycka
  - egna känslor, behov, önsningar
  - sin egen upplevelse av situationen
  - egna erfarenheter och tidigare händelser
  - vad som kommer att ske i framtiden
- använda sig av
  - individuella kommunikationshjälpmedel för att kompensera handikappet
  - kommunikationshjälpmedel typ bandspelare, dator
  - kommunikationskanaler som böcker, radio, TV, tidningar.

Språkförståelse

Med språk avses här alla de kommunikationsformer som används för att överföra information. Språkförståelse är alltså inte begränsad till förståelsen av symboler utan innefattar även förståelse av kommunikationsformer som kroppsspråk, mimik och liknande.

Undervisningen skall utveckla elevernas språkförståelse även om deras förmåga att själva använda språket inte ökar i samma takt. Många elever kan ha en väl utvecklad språkförståelse fastän deras språkliga uttrycksmöjligheter är begränsade. Elevernas tolkning av en viss situation kan bygga på symbolspråket i kombination med situation/handling men även enbart på enstaka objekt, signaler eller handlingar i situationen. Alla former av förståelse bör stimuleras men undervisningen skall samtidigt sträva mot en språkförståelse som är beroende av konkretisering.

All undervisning skall åtföljas av språk som på ett naturligt sätt anpassas både till elevernas ålder och utvecklingsnivå. Genom att kombi-

nera det talade språket med kroppsspråk, tecken och/eller bildsymboler blir kommunikationen mer förståelig för samtliga elever.

I undervisningen bör eleverna få möta språket i många skilda former, som t ex vardagligt språk, språk i litteratur som sagor och berättelser, språk i massmedia samt kortfattat informationsbärande språk som i reklam, rubriker och instruktioner.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att

- urskilja och identifiera
  - tillstånd i den egna kroppen som behov, känslor
  - känslö- och behovstillstånd hos andra
  - signaler i omgivningen som har betydelse för samspelet
  - kroppsspråk, mimik och naturliga gester
- allt mer nyanserat och generellt kunna tolka
  - konkreta föremål som signaler för bestämda situationer
  - en kedja av signaler
  - enstaka tecken, ord, bilder eller andra språkliga symboler
  - språkliga symboler i sekvenser
  - ett sammanhängande symbolspråk.

Kommunikationsformer

Undervisningen skall lära eleverna att uttrycka sig så allsidigt som möjligt. Eleverna måste få många tillfällen att använda sitt språk, bli förstådda och få svar. De måste också få god tid att uttrycka sig och göra det på sitt sätt utifrån sina erfarenheter och förutsättningar.

Elever kan göra sitt språk mer förståeligt och användbart genom att använda flera former samtidigt. Dessutom påverkas språkutvecklingen positivt av detta. Det talade språkets utveckling befrämjas av att andra kommunikationsformer används parallellt. Undervisningen skall stimulera alla kommunikationsformer som eleverna har möjlighet att utveckla, men även lära varje elev att använda någon/några av dessa mer fullständigt. Den är den enskilde elevens förutsättningar som avgör val av kommunikationsform. Undervisningen bör, när så är möjligt, främst sträva efter att utveckla det talade språket.

Elever som använder annat språk än svenska som dagligspråk i hemmet skall kunna få stimulans till att utveckla även detta inom skolans undervisning.

Undervisning i läsning omfattar i träningskolan framför allt helordsmetoden, dvs att eleverna lär sig känna igen ord som bilder och förstå vad de betecknar. Till stor del fungerar ordbilderna som igenkännings signaler och blir då meningsfulla i vardagliga sammanhang. Att känna igen och även kunna skriva/avbilda sitt namn är en användbar färdighet.

De elever, som utifrån ordbilder visar intresse för bokstäver och har nått en utvecklingsnivå där de har möjlighet att förstå bokstavssymboler och att tolka ordens innebörd, skall i undervisningen få pröva att lära sig läsa och skriva enligt lämplig metod.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att

- utveckla ett språk genom att använda
  - mimik, naturliga gester
  - någon enstaka signalgest, ja- eller nejsignal
  - enstaka tecken, signalord och bilder
  - tecken, tal eller annat symbolspråk
- avpassa sitt kommunikationssätt
  - kombinera olika kommunikationsformer
  - välja kommunikationsformer beroende på situationen
  - välja kommunikationsformer efter innehåll och avsikt
- läsa och skriva
  - rita bilder
  - avläsa symbolbilder
  - avläsa ordbilder
  - skriva/avbilda sitt namn
  - läsa enstaka ord
  - läsa enkel text
  - skriva enkel text.

VERKLIGHETSUPPFATTNING OCH OMVÄRLDSKUNSKAP

Inledning

Undervisningsområdet beskriver de grundläggande kunskaper och färdigheter som eleverna behöver för att förstå begrepp och företeelser och för att kunna hantera omvärlden. Alla människor har behov av att få en viss överblick över sin omgivning och sin tillvaro. Utvecklingen av dessa färdigheter är beroende av elevernas erfarenheter och miljöns utformning samt elevernas utvecklingsnivå.

Undervisningsområdet är indelat i sex delområden:

Rumsuppfattning, som rör förståelsen av platser, lägen och riktningar.

Tidsuppfattning, som rör förståelsen om när något inträffar och hur länge det varar.

Kvalitetsuppfattning, som rör förståelsen av likheter, olikheter och egenskaper.

Kvantitetsuppfattning, som rör förståelsen av storlek, mängder och antal.

Orsaksuppfattning, som rör förståelsen för orsak och verkan.

Omvärldskunskap, som behandlar människan, samhället, naturen och miljön.

MÅL Undervisningen skall ge eleverna kunskap om omvärlden och stimulera eleverna att strukturera sina upplevelser vad gäller rum, tid, kvalitet, kvantitet och orsaksförhållanden. Detta ökar deras möjlighet att själva vara aktiva samt ökar förutsättningarna för ett självständigt handlande.

Skolarbetet måste utformas så att eleverna stimuleras att nyfiket och engagerat, både på egen hand samt i samspel med andra, utforska omvärlden. Undervisningen skall ge eleverna erfarenheter utifrån vilka de kan utveckla ändamålsenliga och varierande kunskaper om omvärlden.

Utgångspunkt i undervisningen måste vara elevernas förmåga att förstå och använda den information som sinnesupplevelserna ger. Inläringen skall grunda sig på erfarenheter som eleverna får genom upplevelser, egen aktivitet och eget praktiskt arbete. De skall få många möjligheter att uppleva, hantera och jämföra föremål och material i

praktiska och för eleverna meningsfulla sammanhang. Med dessa erfarenheter som grund kan undervisningen vidareutveckla kunskap och förståelse genom bilder, modeller och annat material som beskriver verkligheten genom symboler.

Rumsuppfattning

Undervisningen skall ge kunskaper om rumsliga relationer och begrepp. Inlärnigen måste utgå från elevernas förmåga att uppfatta lägesrelationer och avstånd.

Undervisningen måste ge eleverna många tillfällen att röra sig för att genom egen aktivitet uppleva rumsliga företeelser. Eleverna skall få möjlighet att med alla sinnen utforska den miljö de vistas i dagligen för att sedan mer och mer utvidga sin värld. Det är framför allt motorisk aktivitet, den egna kroppens lägesförändringar och egen rörelse i förhållande till objekt, rum och platser, som ger rumsupplevelse.

Eleverna skall lära sig att hitta och känna igen sig för att kunna agera så självständigt som möjligt. Den fysiska miljön bör struktureras efter elevernas behov. Lokaler och inredning bör därför vara utformade så att eleverna lätt kan söka karaktäristiska kännetecken att ha som hjälp för att orientera sig och uppfatta skillnaden mellan de olika lokalerna.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att

- genom rörelse få kunskap om
  - därborta och här
  - långtifrån och nära
  - över och under
  - bredvid, bakom och framför
  - inuti och utanpå
- lokalisera sinnesintryck
  - från den egna kroppen, t ex beröring, rörelse
  - från egen aktivitet, t ex ljud
  - från den omgivande miljön, t ex ljud, lukt, ljus
- förstå och använda
  - lägesbegrepp
  - riktningsbegrepp
  - avståndsbegrepp
- använda rumsuppfattningen för att
  - veta var man söker i rummet för att finna ett objekt
  - särskilja de rum där de vistas dagligen
  - särskilja miljöer som hemma, i skolan, inne, ute

- hitta mellan olika rum inom skolan och mellan olika skolbyggnader
- hitta i skolans närmaste omgivning
- hitta mellan närliggande platser med stöd av riktmärken.

Tidsuppfattning

Undervisningen skall öka elevernas möjlighet att få kunskap om tid och tidsbegrepp. Tidsuppfattningen byggs upp genom att eleverna förstår att något skall hända och känner förväntan inför det. Inläringen måste utgå från elevernas förmåga att känna igen sig och minnas samt uppleva rytm, ordningsföljd och varaktighet.

Undervisningen skall innehålla någon form av återkommande struktur som gör att eleverna kan uppfatta situationer och sina egna handlingar i ett tidsperspektiv. Eleverna måste få göra samma saker upprepade gånger och skolarbetet skall bygga på bestämda rutiner samt tydligt dags- och veckoschema.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att

- förvänta sig vad som kommer att hända genom
  - signaler om att något skall ske
  - tydligt avgränsade situationer
  - serier av situationer
  - dagliga rutiner
  - rutiner som återkommer under veckans olika dagar
  - årets rytm
- uppfatta varaktighet genom
  - händelsers utsträckning i tid
  - skillnader i varaktighet när en händelse upprepas
  - antal händelser under dagen
  - förståelse för företeelserna vänta/skynda
- uppfatta tidsföljd
  - ordningsföljd mellan situationer
  - vilka situationer en dag inrymmer
  - att något sker/skedde i nutid — dåtid — framtid
- förstå och använda tidsbegrepp
  - nu, då, snart
  - före, efter, sedan
  - idag, igår, imorgon
  - timmar, dagar, veckor, månader, år.

Kvalitetsuppfattning

Undervisningen skall ge eleverna kunskap om egenskaper hos objekt och företeelser. Utgångspunkt för inläringen skall vara elevernas förmåga att upptäcka egenskaper, se likheter och olikheter samt att klassificera.

I undervisningen skall eleverna få tid och möjlighet att uppleva, hantera och jämföra varierat material och olika företeelser. Eleverna skall få gripa, suga på, banka med, tappa och kasta föremål. De skall även få arbeta med material mer målinriktat i praktiska situationer som kräver förmåga att skilja på olika egenskaper.

Eleverna skall få möjlighet att definiera och benämna objekten utifrån vad man gör med dem, sedan benämna de olika sakerna utifrån vad de är. Nästa steg är att kunna indela i olika kvalitativa grupper, vilket innebär att eleverna kan bortse från en rad olikheter och se till en bestämd gemensam egenskap hos objekten.

Undervisningen skall hjälpa eleverna att först upptäcka de kvalitativa egenskaperna i de vardagsnära saker som de är vana att handskas med. Eleverna skall sedan allt mer få ökad erfarenhet av objekt och kvaliteter. Inläringen bör centreras kring de företeelser som har direkt användbarhet för eleverna.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att

- särskilja egenskaper
  - funktionella egenskaper som objekt att äta med, att sitta på, kläder att använda ute
  - fysiska egenskaper som konsistens och ytstruktur, färg, form, temperatur, lukt, smak, ljud
  - särskilja situationer som vila/aktivitet, rast/lektion, inne/ute
- ordna i grupper och bilda begrepp
  - se en egenskap som är lika men bortse från övriga och gruppera objekt, situationer efter denna likhet
  - bilda begrepp som röd, grön, hård, mjuk, stolar, ytterkläder, pennor, fritidsaktiviteter
  - förstå att ett objekt eller en situation kan tillhöra olika grupper beroende på vilken egenskap som bestämmer grupperingen
- använda kvalitetsuppfattningen för att
  - välja färg att måla med, välja material för att tillverka något, urskilja den leksak man helst vill ha
  - använda rätt föremål i rätt situation

- veta vilka saker som hör ihop och därför placeras på samma ställe t ex plocka in matvaror efter inköp, städa upp på en arbetsbänk
- kunna välja kläder.

Kvantitetsuppfattning

Undervisningen skall ge eleverna kunskap om storlek, mängder och antal samt begrepp som anger kvantitet. Utgångspunkt för undervisningen måste vara elevernas förmåga att uppfatta hur olika saker förhåller sig till varandra med avseende på kvantitet.

Undervisningen skall ge eleverna en grund för att kunna hantera kvantitet i praktiska sammanhang, t ex duka fram en tallrik till varje stol, ge varje kamrat en boll, mäta upp två deciliter efter en bild, avväga röststyrka efter avstånd, såga till två lika långa träbitar, ta lagom lång tråd för att sy.

I många undervisningssituationer finns tillfällen att jämföra hur olika kvantiteter förhåller sig till varandra samt att väga, mäta, räkna m m för att få konkreta erfarenheter av kvantitet. I undervisningen bör man utifrån elevernas behov och intressen ta till vara dessa tillfällen så att färdigheterna lärs in i meningsfulla sammanhang.

När elever visar intresse för siffror och har nått den utvecklingsnivå i tänkandet som ger möjlighet till antalsuppfattning bör undervisningen omfatta inläring av siffror och antal.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att

- hantera olika kvantiteter
  - storlek, mängd i förhållande till den egna kroppen
  - många men lika objekt
  - objekt som är olika tunga, olika stora
  - antal, volym, avstånd, längd, tid
- relatera olika kvantiteter
  - en — många, lite — mycket, tystnad — kraftiga ljud
  - lika stor som, lika lång som, lika tung som
  - större än, mindre än, längre än, kortare än, lättare än, tyngre än
  - flera än, lika många som, färre än
- praktiskt använda siffror/antal
  - benämna siffror
  - ramsräkna
  - relatera siffror till objekt
  - relatera siffror till antal utan konkret förankring.

Orsaksuppfattning

Undervisningen skall ge eleverna kunskap om vad deras egna och andras handlingar leder till och varför olika händelser inträffar. Undervisningen skall utgå dels från elevernas medvetenhet om sin egen aktivitet, dels från deras förmåga att hantera och förstå samband mellan orsak och verkan.

I undervisningssituationerna skall eleverna få många möjligheter att agera och experimentera. Även en liten aktivitet måste ge något resultat för att ge ökad förståelse och inspiration till fortsatt handlande. Eleverna skall genom egen aktivitet få erfarenhet av många skilda handlingar och händelser där orsakssambanden bekräftas och görs tydliga.

Det är viktigt att miljön är utformad så att den ger alla elever möjlighet att pröva olika handlingar och få bekräftelse på dem. Eleverna skall även ha möjlighet att följa hela handlingsförlopp, kedjor av handlingar och tillverkningsprocesser i deras rätta sammanhang. Rutiner befäster handlingsmönster och orsakskedjor.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att förstå

- att de egna handlingarna har samband med
  - egen upplevelse
  - vad som händer i omgivningen
  - vad andra människor gör
- att andra människors handlingar kan påverka
  - de egna upplevelserna
  - egna handlingar och aktiviteter
  - vad som händer i omgivningen
- att händelser i omgivningen har samband med och kan påverka
  - egna handlingar och aktiviteter
  - andras handlingar
  - andra händelser i omgivningen
- orsakssamband
  - orsakskedjor
  - en händelse har flera orsaker
  - en händelse kan få flera olika konsekvenser
  - orsak — verkan skilda åt i tid och rum.

Omvärldskunskap

Undervisningen skall ge eleverna orientering om omvärlden och ge dem möjlighet till att erfara sammanhang i vad de ser, hör och upplever samt vidga deras värld.

Kunskaperna skall öka elevernas möjlighet att se sig själva i relation till omvärlden samt ge dem ökad förståelse för sin egen livssituation och hur handikappet påverkar den. I samband med undervisningen om människan bör elevernas behov av att bearbeta sina egna livsfrågor tillgodoses. De skall även få förståelse för olika människors skilda livssituationer. Undervisningen skall även ge eleverna kunskaper om vanliga institutioner som finns i samhället på hemorten.

Undervisningen bör bygga på direkta upplevelser och på det som är aktuellt i elevernas konkreta situation samt utgå från elevernas egna erfarenheter och referensramar. Undervisningen bör även, i form av tema eller på annat sätt, göras så sammanhängande och så konkret som möjligt. Många gånger är upplevelser av olika situationer och miljöer viktigare än kunskaper om detaljer. Genom varierade upplevelser får eleverna möjlighet att observera skillnader.

Mycket av inläringen kan ske i samband med aktiviteter utanför skolmiljön t ex när man tränar att resa, vid studiebesök och lägerskolor och knyts till elevernas upplevelser på fritid.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att få kunskap om

- människan, hennes bakgrund och historia
  - fortplantning, födelse, åldrande och död
  - barndom, tonårstid, vuxenliv
  - familje- och släktförhållanden
  - vad som hänt tidigare i elevernas liv
  - vad som hänt där man bor
  - berättelser från förr
  - traditioner och högtider
  - kulturella skillnader
- samhället
  - skyltar, symboler och ordbilder
  - polis, brandkår, sjukhus
  - post, bank, arbetsförmedling, social service
  - gudstjänstlokaler, församlingshem
  - arbetsplatser, industrier

- naturen och miljön
  - väder och årstidsväxlingar
  - olika naturtyper och miljöer
  - djur och växter
  - eget agerande i naturen
  - samspelet mellan naturen och människan
  - miljövård
  - allemansrätt

- platser, länder och världsdelar
  - hemorten
  - Sverige
  - orter man själv eller någon annan besökt
  - orter där något aktuellt hänt.

MOTORIK

Inledning

Undervisningsområdet beskriver vad undervisningen bör omfatta för att eleverna skall kunna få kunskap och medvetenhet om sin kropp och dess rörelseförmåga. Miljön skall vara utformad så att eleverna får varierade rörelseerfarenheter samt kan använda rörelserna och sin fysiska kapacitet på ett ändamålsenligt sätt.

Undervisningsområdet är indelat i fyra delområden:

Kroppsuppfattning, som rör upplevelse och förståelse av den egna kroppens funktion och förmåga.

Rörelsefärdigheter, som rör elevernas rörelsesätt, koordination och balans.

Styrka och kondition, som rör elevernas förmåga att använda sin fysiska kapacitet.

Finmotoriska färdigheter, som rör ansiktets, händernas och fötternas motorik.

MÅL Undervisningen skall ge eleverna kunskap om den egna kroppen och utveckla de motoriska färdigheterna.

Ökade motoriska färdigheter medverkar till elevernas fysiska, psykiska och sociala utveckling. Kroppsrörelse behövs för hälsa och välbefinnande. Motorisk aktivitet ger sinnesintryck och rörelseerfarenhet som är av stor betydelse för inläring. Ökad förmåga att förstå sin kropp och behärska sina rörelser underlättar för eleverna att agera i olika situationer. Genom ökade motoriska färdigheter ökar elevernas möjligheter till ett aktivt liv.

Utgångspunkt i undervisningen måste vara varje elevs förmåga att koordinera och använda sin kropp samt förmåga att uppfatta med auditiva, visuella, kinestetiska och taktila sinnen.

Eleverna skall lära grundformerna för rörelse och ett funktionellt rörelsesätt. Undervisningen skall ge alla elever möjlighet att upptäcka sin rörelseförmåga, tillfredsställa sitt rörelsebehov, uppleva rytm och rörelseglädje. Eleverna skall få möjlighet att utveckla förmågan att i rörelse ta initiativ till aktiviteter och kommunikation samt uttrycka känslor och sinnesstämningar.

Undervisningen skall ge möjlighet till allsidig grovmotorisk aktivitet. All utelek och rörelse i terräng bör utnyttjas på ett medvetet och ändamålsenligt sätt. Eleverna skall få många tillfällen att röra sig i olika terräng och vistas i naturen under de olika årstiderna.

I undervisningen ingår även att stimulera eleverna att använda hjälpmedel som ökar deras rörelsemöjligheter. Eleverna kan t ex behöva använda hjälpmedel för att nå ett utgångsläge som möjliggör rörelse, använda förflyttningshjälpmedel eller hjälpmedel som ökar och stärker handens rörelseförmåga.

Den motoriska träningen skall ingå i all undervisning men dessutom skall det finnas möjlighet till speciellt utformad och strukturerad träning i lämplig miljö.

Kroppsuppfattning

Undervisningen skall ge eleverna kunskap om den egna kroppen. Eleverna skall få möjlighet att utveckla en positiv uppfattning av sin kropp och därigenom stärka självkänslan. De skall även få en uppfattning om både sina svaga och starka sidor samt hur kroppen förändras.

Kroppsuppfattningen kan i princip utvecklas vid all fysisk aktivitet genom att eleverna lär sig tolka de signaler de får av muskelarbete och rörelse. Av betydelse är även de sinnesintryck som eleverna får i samband med t ex smärta, beröring och temperaturskillnader. Inläring av kroppsuppfattning kan planeras in i såväl omvårdnadssituationer som lek- och undervisningssituationer av alla slag.

Kroppsuppfattningen har betydelse för rörelseutvecklingen och även för övrig inläring. Kroppen är individens redskap i utforskandet av omvärlden, och det krävs ofta motorisk erfarenhet för att förstå begrepp och företeelser.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att

- känna igen kroppens signaler
  - hunger, köld, beröring
  - kroppens läge och lägesförändringar
  - kroppsdelarnas olika rörelser
  - spänning/avspänning
- få kunskap om kroppen
  - uppfatta kroppen som sin egen, skild från omgivningen
  - kroppens olika delar och deras förhållande till varandra
  - kroppens omfång och rörelsernas räckvidd
  - kroppsdelarnas funktion och kroppens organ
  - könstillhörighet
  - den egna kroppens möjligheter
  - kroppens utveckling.

Rörelsefärdigheter

Genom undervisningen bör eleverna lära sig grovmotoriska rörelser som krypa, gå m fl. Eleverna skall uppöva sin förmåga att styra och koordinera kroppen och rörelserna i förhållande till olika upplevelser och situationer. De skall lära sig använda kroppens rörelsemöjligheter och utföra rörelserna smidigt. Rörelserna skall läras in så att de blir automatiska och kan utföras tillsammans med andra handlingar.

Eleverna skall utifrån sin förmåga utveckla sin rörlighet för att lättare kunna delta i vardagsaktiviteter och idrott, men även för att fungera bättre i sociala situationer. Eleverna bör tillägna sig rörelsemönster som är samstämda med deras biologiska ålder och ett rörelseätt som avviker så lite som möjligt från det normala rörelsesättet.

Utveckling av rörelsefärdigheter kräver speciella förutsättningar och arbetssätt där eleverna får den stimulans som ger grunden för att utveckla färdigheten. För att stärka inläringen bör rörelserna även tränas i många olika sammanhang och situationer.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att uppöva

- balans
  - huvudkontroll i liggande, sittande, stående
  - kroppskontroll i liggande, sittande, stående
  - kroppskontroll under rörelse
- rörlighet
  - bålrotation
  - rörlighet i lederna
  - avväga rörelsernas omfång och hastighet
  - skifta rörelse och riktning
  - rytmiskt rörelsesätt
- grundrörelser
  - rulla, åla, krypa
  - gå, springa, hoppa
  - rörelser där kroppens båda sidor samspelar
  - sammansatta rörelser
  - automatisering av rörelser
- använda grundrörelserna till att
  - sitta, stå, gå på olika underlag
  - utföra kombinerade rörelser t ex öppna en dörr, gå och bära bricka
  - utföra rörelser som krävs för praktiskt arbete
  - delta i lek, idrott och friluftsliv.

Styrka och kondition

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att träna styrkan så att de kan använda sina muskler maximalt, öka konditionen för att orka med ett så aktivt liv som möjligt samt uppöva kroppens kapacitet vilket har betydelse för hälsan. Undervisningen skall öka elevernas möjligheter att var aktiva i skolarbetet och att utifrån sina förutsättningar vara med i lek och aktiviteter med andra barn i skolan och på fritiden.

För många elever med begränsad rörelseförmåga är det viktigt att träna upp muskelstyrkan så att de på bästa sätt kan utnyttja de rörelsemöjligheter de har och de rörelsehjälpmedel de använder.

Miljö och arbetssätt bör ge eleverna tid och många tillfällen för att själva utföra praktiska handgrepp, förflyttningar och andra rörelser som stärker muskler och där de undan för undan kan öka sina ansträngningar. Konditionstränande aktiviteter varierar beroende på intresse och handikappets art. Simning och ridning lämpar sig bra för många elever.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att uppöva

- den fysiska styrkan
  - muskelkraft
  - avväga den kraft som används
- konditionen
  - hjärtats och lungornas kapacitet
  - uthållighet.

Finmotoriska färdigheter

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att använda munnens och ansiktets muskler, utveckla muskelkraft och rörlighet i hand och fot samt att koordinera sina rörelser.

Genom ökade finmotoriska färdigheter får eleverna bättre möjligheter att med hjälp av rörelser påverka sin omgivning. Den grovmotoriska och den finmotoriska utvecklingen samverkar. Ju mer stabiliserade de stora rörelserna är desto större möjlighet finns att utveckla de finmotoriska färdigheterna.

Att eleverna utvecklar en avspänd mimik och en uppfattning om rörelseförmågan i ansiktet har betydelse för kommunikationen och underlättar det sociala samspelet. Undervisningen skall uppöva elevernas förmåga att använda sina händer till att undersöka och uppleva omvärlden samt arbeta praktiskt och använda material, redskap och hjälpmedel. Fotens rörlighet och stabilitet inverkar på hela kroppens rörelseförmåga och balans.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att uppöva

- ansiktsmotorik
  - fixera och följa rörelser med blicken
  - blunda
  - frikoppla ögonrörelserna från huvudvridning
  - suga, tugga, svälja
  - styra läpparnas rörelse
  - styra ansiktets småmuskler
  - behärska talorganen

- handmotorik
  - gripa och släppa
  - föra händerna mot varandra och mot föremål
  - kasta, fånga
  - anpassa grepp och muskelkraft

- fotmotorik
  - sträcka, böja, rulla
  - muskelkraft
  - rikta fotens rörelser
  - samverkan mellan fot-knä-ben
  - samverkan mellan tå-häl-vrist.

SKAPANDE AKTIVITETER

Inledning

Undervisningsområdet beskriver hur eleverna kan använda nyfikenhet och fantasi samt uttrycka sin kreativa förmåga i olika skapande aktiviteter.

Med kreativitet menas här att använda sina kunskaper och sin förmåga på ett för individen nytt sätt. Det kreativa ligger således i själva processen som leder fram till ett visst resultat eller en viss produkt. För undervisningen är det konkreta resultatet av mindre betydelse och kan inte bedömas som bra eller dåligt, rätt eller fel. För eleverna är dock resultatet av stor betydelse, då utbytet fungerar hämmande eller stimulerande för fortsatt kreativt beteende. Ett positivt utbyte leder till ökad nyfikenhet och vilja att utforska omvärlden. Detta kan leda till att eleverna möter situationer där deras erfarenheter måste användas på ett nytt sätt. Nyfikenhet och vilja att utforska omvärlden kan alltså ses både som ett resultat av och en förutsättning för kreativitet.

Undervisningsområdet är delat i tre delområden:

Rytm och musik, som rör elevernas möjligheter att uppleva och skapa rytmer, toner och olika slags musik.

Lek och drama, som rör elevernas möjligheter att använda gester, mimik och olika objekt till att skapa olika situationer och händelser.

Färg och form, som rör elevernas möjligheter att uppleva och skapa olika former och färger.

MÅL Undervisningen skall stimulera eleverna att reagera på egna inre känslor, att vara mottagliga och öppna för olika intryck samt att på ett skapande sätt använda sin tanke- och föreställningsförmåga. Undervisningen skall stimulera eleverna att agera och uttrycka sig genom olika aktiviteter samt att hantera olika uttrycksmedel och använda dessa så allsidigt och nyanserat som möjligt.

Utgångspunkt i undervisningen måste vara elevernas förmåga att utifrån sina erfarenheter, känslor och behov hantera eller skapa en ny företeelse.

Elevernas nyfikenhet, fantasi och kreativitet skall stimuleras och tas till vara i all undervisning. Inom skapande aktiviteter ges dessutom speciella möjligheter att stimulera elevernas kreativitet och att ge eleverna möjlighet att utveckla en positiv attityd till sin egen kreativa förmåga. Alla försök eller tendenser till att uppmärksamma och pröva det som är nytt och ovant samt att utforska omvärlden bör stödjas.

Aktiviteter i samband med rytm och musik, färg och form samt lek och drama ger eleverna direkta svar på den egna aktiviteten och tydliga resultat i form av färger, toner, rörelser och dylikt. Det finns heller inte lika tydliga mallar för vad som är rätt eller fel inom dessa aktiviteter. Därför finns många möjligheter för eleverna att få utlopp för fantasi och skaparglädje. De skapande aktiviteterna kan just på grund av dessa egenskaper även vara ett bra komplement för att stimulera inlärning av socialt samspel, kommunikation, verklighetsuppfattning och motorik.

Skolans miljö och arbetssätt skall ge eleverna möjlighet att ta initiativ, arbeta självständigt och att uppleva nya företeelser och miljöer som stimulerar deras nyfikenhet.

Rytm och musik

Undervisningen skall ge eleverna olika erfarenheter av ljud, rytm och musik. Detta skall stimulera dem till att använda musik som ett uttrycksmedel, att gemensamt åstadkomma musik och att kunna lyssna och välja vad de själva vill höra. Genom undervisningen skall eleverna även bli uppmärksamma på alla de ljud och rytmer som finns i vår vardagsmiljö samt de ljud deras egna handlingar åstadkommer.

Eleverna bör få uppleva miljöer som är ljudrika respektive tysta samt lyssna på musik som är av mycket olika karaktär. I miljön skall det finnas saker och instrument som gör det möjligt att åstadkomma ljud och musik. Genom undervisningen skall eleverna få upplevelser som dels innebär att skapa musik själva, dels att delta i en grupp där den egna aktiviteten utgör en del av ett större sammanhang. Dessutom skall undervisningen ge eleverna upplevelser av musik och sång som andra skapat. Det kan dels ge kvalitativt andra ljud, dels ge stimulans att utveckla den egna aktiviteten.

Musiken kan vara ett medel som på många sätt stärker övrig inlärning. Den ger även många möjligheter till socialt samspel och att uppleva samhörighetskänsla.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att

- spontant använda ljud, rytm och musik
  - åstadkomma ljud i någon form genom egen aktivitet
  - pröva hur olika saker, instrument låter
  - använda ljuden rytmiskt eller melodiskt
  - målmedvetet använda instrumenten till egna rytmer, toner eller melodier
- använda rytmer, melodier, sånger
  - följa bestämda rytmer
  - följa en tonslinga, en melodi, en ordramsa, en text

- själv urskilja rytmer i melodier, sånger
  - anpassa röstens och instrumentens styrka till musiken
  - följa rytmer och melodier med olika instrument ensam, tillsammans med någon annan eller i grupp
  - delta i sång- och danslekar
- lyssna till ljud, sång och musik
- ljud med olika höjd, klang, färg, ton
  - olika musikstilar
  - instrument i olika blandning
  - musik i olika sociala sammanhang
- använda sig av rytm, instrument och melodier för att
- uttrycka känslor eller budskap
  - härma eller utbyta ljud i dialogform
  - öva upp uttal och språkmelodi
  - röra sig efter olika rytmer och musik av olika karaktär.

Lek och drama

I lek och drama finns möjligheter att betona delar av vardagen, såväl på ett verklighetsnära sätt som på ett mer fantasifullt sätt. Detta ger möjlighet att fördjupa elevernas förståelse för olika händelser och situationer.

I form av lek och drama skall eleverna få tillfälle att pröva sina erfarenheter genom att återskapa händelser och situationer. De skall även få tillfälle att uppleva och bearbeta positiva och negativa känslor samt att träna roller och relationer gentemot andra. Undervisningen skall även ge eleverna möjligheter att förbereda sig inför nya situationer och handlingar samt uppöva förmågan att variera sitt beteende och att finna lösningar i olika eller oväntade situationer.

I miljön måste finnas mycket som inspirerar eleverna till att leka och fantisera samt att pröva olika känslouttryck, roller och relationer. Det kan vara leksaker, olika typer av dockor, kläder att klä ut sig i och material att skapa av samt ordna miljöer med.

Undervisningen skall ge eleverna många upplevelser genom att de får lyssna på sagor, se andra elever agera, se film och teater. Eleverna måste även få uppleva många situationer och händelseförlopp, som är mycket olika varandra, där de får tillfälle att uppmärksamma skillnader.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att

- genom lek och drama upptäcka att det går att
  - använda föremål på många olika sätt
  - använda röst, mimik och gester på många sätt
  - förändra/förvandla sig genom kläder, saker
  - förändra sitt beteende utifrån egen idé
  - arrangera hela situationer och händelseförlopp ensam eller i samspel med andra
- agera enligt förutbestämt händelseförlopp
  - härma någon annans agerande
  - urskilja olika roller ur en berättelse, ett händelseförlopp
  - agera i en roll i ett bestämt händelseförlopp
- använda sig av lek och drama för att
  - förstärka en reaktion
  - nå uppmärksamhet eller nå ett mål, en viss avsikt
  - fritt uttrycka egna idéer om känslor, relationer, situationer och berättelser
  - förstärka inläringen genom att agera i planerade, strukturerade låtsassituationer.

Färg och form

I undervisningen skall eleverna få leka och experimentera med färger och former på ett sådant sätt att de upptäcker mångfalden och variationsrikedomen. Det gäller dels möjligheterna i det egna skapandet, dels hur färger och former förekommer i vår miljö.

I undervisningen skall eleverna få stimulans att med olika material skapa egna färger och former men även färger, bilder och former som mer direkt avbildar företeelser ur verkligheten. Eleverna skall även få pröva att avbilda bestämda företeelser eller uttrycka situationer och händelser de upplevt.

Miljön bör innehålla olika färger och former på ett sådant sätt att eleverna har möjlighet att uppmärksamma och särskilja dem. För att kunna göra det behöver många elever få uppleva klara kontraster och stora, enhetliga färgytor samt tydligt framträdande former. Elevernas upplevelse stimuleras av att något i miljön förändras med jämna mellanrum. Eleverna behöver även uppleva olika miljöer som ger helt skilda intryck.

Undervisningen skall även innebära att eleverna får se bilder och målningar samt känna på olika former och iaktta form i skulpturer.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att

- bli uppmärksamma på att det
  - finns mängder av färger och former
  - går att ändra färg och form på många olika sätt
  - går att använda många olika material
  - går att tolka bilder på olika sätt
  - finns färger och former som används i både nyttyospunkt och i dekorationssammanhang

- själva skapa genom att
  - hantera färg genom kladdlek, måla med fingrarna eller med redskap
  - förändra form på lerklump, träbit eller annat formbart material
  - välja och blanda färger och få fram effekter
  - välja material efter avsikt
  - kombinera färger, former och olika material
  - åstadkomma en föreställande bild

- arbeta med färg och form enligt andras idéer
  - åstadkomma samma färg som på förlaga
  - rita ett bestämt föremål
  - forma efter förebild
  - i färg och form illustrera en händelse, en berättelse

- använda färg och form för att
  - utforma ett budskap, uttrycka en önskan, en avsikt
  - förtydliga och bearbeta en upplevelse
  - ge uttryck för känslor och egna idéer
  - ge uttryck för egna upplevelser och erfarenheter
  - genom samverkan nå ett gemensamt resultat.

VARDAGSAKTIVITETER

Undervisningsområdet omfattar det som är återkommande företeelser i elevernas dagliga liv. Det gäller dels färdigheter som rör den egna personen, dels färdigheter som behövs i aktiviteter i vardagslivet och i samhället.

Undervisningsområdet är delat i tre delområden:

Grundläggande färdigheter, som rör dagliga aktiviteter i samband med mat, hygien och klädsel.

Vardagsmiljö, som rör färdigheter i anslutning till aktiviteter inom den dagliga skolmiljön.

Närmiljö och samhälle, som rör färdigheter i anslutning till aktiviteter utanför skolmiljön.

Undervisningen skall ge eleverna möjligheter att medverka i vardagliga situationer som ökar deras medvetenhet om omvärlden och som gör att de känner sig delaktiga i det som sker. Eleverna skall utifrån sin förmåga lära sig att medverka i eller självständigt utföra det som rör den egna personen och uppgifter i och utanför skolan. Detta ökar deras möjligheter till personlig integritet och att delta i socialt liv.

Undervisningen skall uppöva elevernas förmåga att hantera material och redskap samt behärska olika arbetsmetoder och använda hjälpmedel som kan underlätta för dem att utföra praktiska moment. Eleverna skall lära sig att utföra praktiska arbetsmoment på ett ändamålsenligt sätt. Färdigheter som ofta behövs och som underlättar för eleverna att fungera i vardagslivet skall läras in så att eleverna får fasta handlingsmönster.

Genom att få pröva olika sätt att agera i olika miljöer får eleverna möjlighet att förstå att de måste variera sitt beteende i miljöer där det är nödvändigt, t ex trafikmiljön.

Inläringen skall utgå från elevernas behov och intressen och ge dem möjlighet att utifrån egna idéer ta initiativ, planera och fullfölja en uppgift. Därigenom blir verksamheten meningsfull för eleverna och ökar deras möjligheter till att även i vardagsaktiviteter utanför skolan ta initiativ och agera självständigt.

Eleverna bör få många tillfällen att använda sina färdigheter i konkreta situationer där de tydligt kan se resultat och sammanhang. Eleven skall få känna att han är någon som kan något, dvs kan delta i vardagslivet utifrån sin förmåga. Verksamheten ger eleverna naturliga tillfällen att samarbeta i par och i grupp mot ett gemensamt mål och att kunna stödja och hjälpa varandra.

Inlärnin g av vardagsfärdigheter bör ingå i allt skolarbete, men det skall även finnas sammanhängande arbetspass för t ex undervisning som måste äga rum ute i samhället.

Grundläggande färdigheter

Undervisningen skall uppöva elevernas färdigheter i att kunna klara olika matsituationer, att sköta sin hygien och klädsel. Eleverna bör helst lära sig dessa färdigheter i form av de rutiner och vanor som är allmänt accepterade. Färdigheterna är betydelsefulla i elevernas kontakt med samhället och i det sociala livet. Denna kontakt kan många gånger underlättas om eleverna lär sig ett så åldersadekvat agerande som möjligt. Inlärnin g skall även göra eleverna uppmärksamma på sitt utseende så att de blir måna om att t ex kontrollera sin klädsel i spegeln.

Måltiderna är ett viktigt inslag i skoldagen och måste få vara både en trivsamt och avkopplande stund och en inlärnin gssituation. Anpassade redskap och hjälpmedel ökar många gånger elevernas möjligheter att agera självständigt i matsituationer.

Varje skoldag innehåller en mångfald situationer där det ges självklara tillfällen till inlärnin g av dessa färdigheter. Miljö och undervisning skall vara sådan att elevens integritet bevaras och att eleverna känner sig respekterade.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att fungera i situationer som rör

- måltider
  - medverka vid matning
  - hantera glas och bestick
  - ta för sig av mat och dryck
  - agera självständigt i olika matsituationer
  - veta matens betydelse för hälsan
- personlig hygien
  - medverka vid hygiensituationer
  - toalettbesök
  - tvättning, tandborstning
  - duscha, sköta intimhygien
  - veta hygienens betydelse för hälsan
- klädsel
  - medverka vid av- och påklädning
  - självständigt klä av och på sig
  - variera sin klädsel efter situation och väderlek.

Vardagsmiljö

Undervisningen skall befrämja elevernas förmåga att vara självständiga och trygga i vardagsmiljön och i alla vardagliga situationer. Eleverna skall uppöva färdigheter som behövs för att fungera självständigt inom klassrum, gymnastiksal, slöjdsal och andra skollokaler samt på skolgården.

Genom att hantera material av varierande kvalitet samt pröva olika metoder och arbetssätt uppövas elevernas förmåga att uppfatta materialens egenskaper och hur de påverkar användning och arbetssätt. Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att upptäcka och förstå vad redskap används till samt hur de hanteras. Eleverna skall få pröva olika redskap och uppöva sin förmåga att använda redskapen i rätt sammanhang och på lämpligaste sätt.

Eleverna skall genom praktiska arbetsuppgifter få tillfälle att tillämpa olika arbetsmetoder och utveckla sitt arbetssätt. Uppgifterna kan vara arbeten inom klassrummets ram eller hela arbetspass i hemkunskap eller slöjd.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att fungera i situationer som rör

- egna vardagsbehov
  - duka, diska, torka av ett bord
  - göra i ordning ett mellanmål
  - laga någon maträtt
  - hålla rätt på egna tillhörigheter
  - städa, plocka undan
  - tvätta något klädesplagg
  - hantera bandspelare, TV, radio
  - ordna redskap och material som skall användas funktionellt vid en viss aktivitet
  - använda rätt handgrepp och arbetsställning
  - använda enkla instruktioner som modeller, bildrecept, ritade mönster, korta arbetsbeskrivningar
- olika miljöer inom skolan
  - veta vilka aktiviteter rummen är avsedda för
  - veta hur man agerar i respektive lokal
  - veta hur man hanterar material, redskap och maskiner i respektive rum.

Närmiljö och samhälle

Undervisningen skall öka elevernas möjligheter att agera på eget initiativ, ta eget ansvar och känna till vilka aktiviteter som finns i närmiljön och i samhället i stort samt själv kunna välja aktivitet och uppsöka denna. Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att i grupp eller eventuellt självständigt vistas i olika trafikmiljöer och utnyttja olika färdmedel samt kunna uträtta ärenden, göra inköp och uppsöka aktiviteter.

Att kunna vistas i trafikmiljö och att använda allmänna färdmedel ökar elevernas självständighet och ger många upplevelser som vidgar deras värld. En promenad eller kort bussresa kan innebära intensiv undervisning om man tar till vara aktuella inläringstillfällen. Olika situationer och miljöer i samhället ger tillfälle till träning av många sociala färdigheter, t ex hur man frågar om hjälp att hitta, hur man uppträder i en kö osv.

Undervisningen måste till stor del ske ute i samhället i de realistiska situationerna. Undervisningen skall utformas i nära samverkan med föräldrarna och vara inriktad på elevernas n situation men även på deras tänkbara situation längre framåt i tiden.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att fungera i situationer som rör

- trafikmiljö, såsom att
  - delta i promenad eller resa
  - uppträda som gångtrafikanter
  - särskilja olika färdmedel och använda sig av dem
  - känna till trafiksignaler och skyltar
  - rätta sig efter enkla trafikregler
  - gå eller resa på egen hand
- samhället, såsom att
  - agera i butik och varuhus
  - känna igen varor och göra inköp på egen hand
  - använda sig av samhällsservice som bibliotek, post, vårdcentral, tandläkare
  - använda sig av fritidslokaler som simhall, idrottsanläggningar
  - besöka nöjeslokaler som cafeteria, bio, teater
  - besöka gudstjänstlokaler
  - agera i skilda miljöer, som staden, landsbygden, skogen.

KURSPLANER FÖR GRUNDSÄRSKOLAN

BARNKUNSKAP

Barnkunskap ingår i grundskolans undervisning därför att

- eleverna måste känna till barns fysiska och psykiska utveckling och behov,*
- de skall bli varse omgivningens, sitt eget och de vuxnas avgörande inflytande på barns utveckling.*

MÅL Undervisningen skall ge eleverna kunskaper om barnets fysiska och psykiska utveckling och vård och om handikappade barns situation. Den skall leda till att eleverna vidgar och fördjupar sina kunskaper om sig själva.

En praktisk, på iakttagelser och undersökningar grundad undervisning skall få eleverna att förstå, hur mycket föräldrarnas nära kontakter med barnet, ungdomars förhållande till barn, samspelet mellan den vuxne och barnet samt uppväxtmiljön betyder för barnets sociala, etiska och intellektuella utveckling. Eleverna skall öka sin medvetenhet om hur de själva och samhället i övrigt kan förbättra barns uppväxtvillkor.

HUVUDMOMENT Huvuddragen av barnets utveckling.

Barn med fysiska, psykiska och sociala handikapp.

Föräldrarna och barnet.

Barn i varierande miljöer och situationer, t ex i familj, på daghem, på lekplatser och i trafiken.

Olycksrisker och åtgärder för att förebygga olycksfall bland barn.

För- och nackdelar med olika slag av barnomsorg. Förskolan. Olika yrkesgrupper som arbetar med barn.

Hur vår tids arbetsmarknad påverkar barnens uppväxtvillkor och behov av service. Samhällets hjälpåtgärder för föräldrar och barn.

Barns fostran under olika tider och i olika länder.

Värderingar och normer som vårt samhälle vill fostra till. Beteenden som förverkligar respektive strider mot dessa normer.

Könsrollstänkandet och barnen. Jämställdhetsfostran.

Invandrarfamiljernas situation. Svårigheter för barn att leva i olika språkliga och kulturella miljöer.

Bild ingår i grundskolans undervisning därför att eleverna skall

- utveckla ett intresse för andra uttrycksmedel än tal och skrift,*
- öva sin förmåga att uttrycka budskap i bild,*
- utveckla sin känsla för komposition, form och färg,*
- stimuleras till egen skapande verksamhet,*
- utveckla sin förmåga att tolka budskap i bild av olika slag,*
- få kunskaper om bildframställning: färglära, perspektiv, olika tekniker, foto, film, TV.*

MÅL Eleverna skall utveckla sin förmåga att självständigt skapa bilder, att kommunicera med bilder och att tolka och kritiskt granska olika typer av bilder. De skall bli medvetna om bilden som språk och vänja sig att använda bildspråket som ett viktigt kommunikationsmedel vid sidan av att tala, läsa och skriva.

När det gäller de bilder och bildmiljöer eleverna möter skall eleverna tränas att kritiskt granska och diskutera bildernas påverkan och de krafter som styr utbudet av olika slag av bilder som eleverna möter. Härigenom skall de göras medvetna om den påverkan de utsätts för då det gäller livsstil, konsumtionsvanor, attityder och värderingar.

Undervisningen skall stärka elevernas lust att arbeta med bilder, möta deras behov att bearbeta och gestalta iakttagelser och uttrycka sina åsikter, känslor och erfarenheter och utveckla deras form- och färgsinne.

Undervisningen skall väcka elevernas intresse och respekt för värden i egna och andras konst och kulturmönster. Den skall göra dem medvetna om de faktorer som kan medverka till utarmning av dessa.

Eleverna skall vänja sig vid att efterfråga en bra barn- och ungdomskultur.

BILDFRAMSTÄLLNING

Barns förmåga att uttrycka sig i bild är grundläggande för barnkulturen. Att ge utrymme för barns bildarbete är att stimulera deras nyfikenhet, skaparvilja och berättarglädje. Det bildspråk som barnen har med sig när de kommer till skolan är tidigt ett rikt och nyanserat språk. Barnen uttrycker vad de känner och vet och bearbetar nya intryck. I bildarbetet gör de sina tankar och föreställningar synliga för sig själva och andra.

Arbetet med bilder är därför viktigt för barnens självkänsla och hänger nära samman med deras personlighet och livssituation. Det är inte minst viktigt för invandrarbarnen att de i bildarbetet får aktivera, bevara och utveckla sina upplevelser av hemlandet.

Eleverna behöver träning, uppmuntran och annan stimulans. Annars riskerar bildarbetet att tappa sin språkliga betydelse för barnen och då förlorar de en viktig bit av sin förmåga att yttra sig och meddela sig med andra.

HUVUDMOMENT

Lågstadiet

Eleverna skall

- bearbeta och ge form åt iakttagelser, känslor och åsikter i material och bildtekniker som teckning, målning, collage, skulptur, tryck, foto och film eller video,
- använda sitt bildspråk i läs- och skrivundervisningen,
- i form- och byggbart material konkretisera orienteringsämnen,
- tillsammans gruppera och värdera bilder och samtala om dem utifrån likheter och skillnader i val av motiv, innehåll, färg, form etc. Lära sig ta och ge kritik för att hjälpa varandra att utveckla sina bilder.

Mellanstadiet

Hänsyn måste tas till att barn i den här åldern tittar mycket på TV. Bildframställningen måste därför i större utsträckning än tidigare omfatta arbete med foto och film och video.

Utöver vad som anges för lågstadiet bör eleverna, om utrustning finns, få

- dokumentera t ex med hjälp av kamera och bandspelare,
- praktiskt undersöka hur de med hjälp av filmens speciella berättarteknik kan skapa t ex handling, roller, dramatik och suggestion,
- i samverkan med framför allt svenska, musik och orienteringsämnen arbeta med de olika moment som ingår i en normal filmproduktion från manus över filmning och redigering till visning och publikreaktioner.

Högstadiet

Bildframställningen på högstadiet har samma inriktning som på lågstadiet och mellanstadiet och skall ge eleverna ytterligare möjligheter att

- utveckla sin förmåga att använda två- och tredimensionella bildtekniker och lära sig välja en bildteknik som passar det egna uttrycksbehovet,
- undersöka förhållandet mellan bildens yta och rum och använda form, ljus och skugga, perspektiviska förkortningar etc för att ge föreställning om och skapa djup och volym,
- studera hur människor och djur rör sig och lära sig använda olika sätt att uttrycka rörelse i bild,
- arbeta med färg och bli medvetna om färgers symboliska funktioner och stämningsskapande egenskaper,
- fördjupa sina kunskaper om kameran, om den fotografiska bildens, filmens och videons uttrycksmöjligheter samt om framkallning, kopiering och redigering.

Om utrustning finns, bör eleverna också få

- lära sig hantera djuptryck, plantryck och högtryck för att mångfaldiga bilder.

BILDANALYS

En stor del av de bilder som barn möter i samhället är konstnärligt likgiltiga eller undermåliga. Det är bilder som rör sig inom ett ganska snävt intressefält och som i stor utsträckning utnyttjar en begränsad uppsättning av bildmässiga och innehållsmässiga schabloner.

Den ökade användningen av bild som kommunikationsmedel har

också varit positiv för bildspråkets utveckling. I skolan har bilderna blivit en viktig del av innehållet i alla ämnen. Bildanalysen bör därför komma in som ett naturligt inslag i all undervisning. Ämnet bild har dock huvudansvaret för att eleverna lär sig att avläsa och kritiskt granska de bilder som möter dem i och utanför skolan.

Lågstadiet och mellanstadiet

Bildanalysen skall omfatta

- bildens motiv, innehåll och utformning, bildens sändare, tillverkare och mottagare och avsikten med bilden,
- likheter och skillnader mellan bilder som är gjorda i olika syften och för olika mottagare,
- orsakerna till att barn föredrar vissa typer av bilder,
- lek med bildernas betydelser genom att t ex byta ut, deformera eller förfina delar av bilden, flytta in bilderna i nya sammanhang, dramatisera bilder eller lägga till ljud och texter,
- studier av bilders grund- och bibetydelser. Iakttagelser av hur fördomar om t ex könsroller speglas i och förstärks av olika gruppers val av bilder. Framställning av egna bilder som motbilder.

Högstadiet

Arbetet på högstadiet skall ha samma praktiska inriktning som på lågstadiet och mellanstadiet och ge eleverna ytterligare möjligheter att

- undersöka hur underhållningsbild, reklambild, propagandabild, nyhetsbild, kunskapsbild, varningsbild, anvisningsbild och konstbild förhåller sig till varandra och till idéer och ämnen som de behandlar. De skall undersöka vad bildkategorierna har för funktioner och omfattning och hur de finansieras samt hur man utnyttjar den offentliga och privata miljön för att sprida budskap. De skall bli medvetna om hur samhället drar gränser mellan tillåtna och otillåtna bilder t ex genom filmcensur,
- undersöka hur bilders motiv väljs ut och arrangeras och hur olika sätt att fotografera, teckna, måla och skulptera påverkar upplevelsen av form och innehåll,
- upptäcka hur värderingar i fråga om t ex nationaliteter, socialgrupper, könsroller, yrkesroller och miljöer styr bildupplevelser.

BILDKOMMUNIKATION

För att eleverna skall bli medvetna om bildens många möjligheter att underhålla, förmedla nyheter, undervisa, propagera och påverka skall eleverna lära sig att själva använda bilder i bestämda syften.

Bildkommunikationen är viktig i skolans kulturliv och har som en av sina uppgifter att ställa den gemensamma arbetsmiljön under diskussion och ge eleverna lust att göra den mer uttrycksfull.

Alla tre stadierna

Eleverna skall i ämnet och i samband med undervisningen i andra ämnen tillverka bilder för att

- ge kunskaper och anvisningar,
- informera och förmedla nyheter,
- propagera och göra reklam,
- underhålla och roa.

Eleverna skall få orientering om olika yrken där kunskap om bild och form är betydelsefulla.

ESTETISK ORIENTERING

Estetisk orientering syftar till att vidga och fördjupa elevernas bildsyn och därmed deras verklighetsuppfattning. Detta kan bli ske genom att eleverna får tillgång till konstbilder och andra bilder som är alternativ till de bilder som de dagligen är i kontakt med.

Detta är viktigt inte minst mot bakgrund av att de flesta bilder för barn och ungdom likriktas för internationell spridning och blir allt fattigare på nationella särdrag. Det är också viktigt att den gräns som för de flesta barn går mellan deras egna bilder och de bilder de möter i samhället bryts upp genom kontakt med konstnärer som arbetar med olika bildtekniker. Skolan måste ta vara på den stimulans som det kan ge barn att möta vuxna som yrkesmässigt använder bildens poetiska möjligheter.

Lågstadiet och mellanstadiet

Eleverna skall

- lära sig att uppsöka och använda det rika kulturarv som finns i svenska och utländska bilderböcker, bokillustrationer, affischer, filmer, TV-program etc,
- lära sig att uppleva konstbilder och ta emot den kunskap och de möjligheter till associationer som finns koncentrerade i dem,

- diskutera tycke och smak och kvalitet och värden och värderingar.

Högstadiet

Arbetet på högstadiet skall ha samma inriktning som på lågstadiet och mellanstadiet och ge eleverna ytterligare möjligheter att

- studera olika konstarter och olika idéer om bildkonstnärers roll i samhället,
- bli medvetna om samhällets kulturpolitik på bildens område och undersöka vilka åtgärder som vidtas för att uppnå de kulturpolitiska målen.

BILD OCH MILJÖ

Dagens barn och ungdomar är i mycket större utsträckning än tidigare generationers hänvisade till varandra och till ett allt högljuddare massmedieutbud som i ökad utsträckning har kommit att bestå av bilder. Dessa bilder är ofta spekulativt framställda och ger uttryck för en falsk och ensidig människosyn.

Eleverna möter bildspråket också genom det sätt som vår arbets- och boendemiljö, vår trafik- och fritidsmiljö är utformade på. I samverkan med andra ämnen skall eleverna därför utveckla sin kunskap om miljön och sin förmåga att uppleva, granska, värdera och påverka miljöns utformning.

Lågstadiet och mellanstadiet

I samverkan mellan bildämnet och andra ämnen skall eleverna vidga sin kunskap om miljön genom att

- bli medvetna om hur producenter använder sig av idoler, ”kändisar”, och olika medier för att sprida sina budskap,
- räkna på omfattningen av sin kulturkonsumtion, vad den kostar dem själva och kamraterna och ta reda på vem som säljer produkterna,
- i ord och bild beskriva för varandra hur de använder massmedieprodukterna och vad de ensamma eller tillsammans med andra barn samt vuxna får ut och lär sig av att sysselsätta sig med produkterna.

Högstadiet

Eleverna skall, i samverkan med andra ämnen vidga sin kunskap om miljön genom att

- undersöka de avsikter som ligger bakom planeringen av den fysiska miljön och hur arkitekturens och miljöns formspråk påverkar den egna upplevelsen av trygghet, rädsla, avspändhet och hot och därvid diskutera hur man kan motverka vandalisering i samhälle och skola,
- undersöka skolans miljö. Därvid skall skolans yttre och inre rumsbildning, formgivning och sätt att inreda och möblera studeras,
- undersöka hur producenter använder sig av idoler, "kändisar", mode, olika medier, produkter och miljöer för att sprida sina budskap och bli medvetna om den egna kulturkonsumtionens omfattning och om vad den kostar, vem som tillhandahåller den och i vilken grad tillgång och konsumtion styrs av intressen innanför och utanför landets gränser samt hur detta påverkar kulturutbyte och olika kulturer i Sverige,
- genom historiska och geografiska jämförelser skaffa sig perspektiv på hur vuxna, jämnåriga och personer i massmedier påverkar livsstilar, hur olika livsstilar kommer till uttryck i film, TV och annat bildspråk och hur de inverkar på den enskildes möjligheter att bygga upp sin egen identitet. Utifrån egna erfarenheter samt studier av bilder skall de lära sig genomskåda fördomar och motsägelsefulla budskap.

ENGELSKA och FRANSKA/TYSKA

Engelska ingår i grundskolans undervisning därför att

- medborgare från ett litet språkområde har behov av kunskaper i ett världsspråk. Engelska talas som modersmål eller används som kontaktspråk över stora delar av världen,*
- eleverna skall bli medvetna om att språket är ett uttryck för olikartade levnadsförhållanden, annorlunda kultur, olika begreppsindelning i skilda länder,*
- färdighet i engelska är värdefull för elevernas fortsatta studier och framtida yrkesverksamhet.*

Franska/tyska ingår i grundskolans undervisning därför att

- Sverige har ett stort behov av internationella kontakter och elevernas möjligheter till sådana kontakter ökas genom kunskaper i ett andra främmande språk,*
- eleverna skall bli medvetna om att språket är ett uttryck för olikartade levnadsförhållanden, annorlunda kultur, olika begreppsindelning i skilda länder,*
- färdighet i franska/tyska är värdefull för elevernas fortsatta studier och framtida yrkesverksamhet.*

ENGELSKA

MÅL Genom studierna i engelska skall eleverna utveckla sådana färdigheter att de

- kan förstå talad engelska,
- i tal kan göra sig förstådda på engelska,
- kan läsa och förstå texter av olika slag,
- kan använda språket i skrift i enkla former.

Undervisningen bör vidare leda till att eleverna

- vill och vågar använda engelska,
- får kännedom om och intresse för vardagsliv, arbetsliv, samhälls-
förhållanden och kultur i främst engelsktalande länder,
- blir medvetna om den betydelse engelska har för kontakter med
människor i olika delar av världen.

HÖRA — TALA

HUVUDMOMENT

Undervisningen i engelska syftar i första hand till att eleverna skall tillägna sig muntlig färdighet. Hör- och talövningar måste därför få en framträdande plats i undervisningen. Det är väsentligt att språket i talövningarna är naturligt och verklighetsnära.

Eleverna har stora möjligheter att få höra engelska talas utanför skolan, t ex i radio och TV. Den språkliga övning som detta kan ge är till stor fördel i undervisningen. Det är dock viktigt att eleverna i skolan får möjligheter att diskutera och ta ställning till program de hört och sett.

I hör- och talövningarna tränas också uttal och intonation. Det engelska uttalet har flera varianter. Eleverna skall få tillfälle att t ex via inspelningar höra olika typer av talad engelska. Lärarens uttal är i regel det som gäller för vårdad brittisk engelska. Denna norm blir därför i de flesta fall den som eleverna kommer att följa. Om elever emellertid lärt sig annan vårdad variant av engelska bör deras olika uttal givetvis godtas.

För att kunna förstå och göra sig förstådd på engelska måste man förfoga över ett inte alltför begränsat ordförråd. I första hand bör elever-

na lära sig sådana ord som de behöver för att kunna uttrycka sig begripligt i olika talsituationer.

Grammatikstudierna skall tjäna det praktiska syftet att eleverna skall kunna uttrycka sig begripligt och korrekt på engelska. Grammatikstudierna bör därför främst gälla de grammatiska företeelser som är nödvändiga för att eleverna skall kunna uttrycka sig på ett enkelt sätt.

Utöver det ordförråd och den grammatik som eleverna övar in för aktiv behärskning bör de också bli bekanta med ett väsentligt större förråd av ord, fraser och grammatiska mönster, så att de kan förstå engelska när de hör det talas t ex i radio och TV.

Lågstadiet

Hör- och talövningar för att öva in sådana ord, fraser och grammatiska mönster som ingår i enkel talad engelska. Det språkliga stoffet bör anknyta till elevernas ålder och intressen.

Enkla samtal, även eleverna emellan, där de får tala om t ex sig själva och sin närmiljö.

Dramatiseringar.

Lekar, ramsor och sånger.

Mellanstadiet

Hör- och talövningar för att öva in ord, fraser och grammatiska mönster.

Hörövningar som syftar till att eleverna lär sig att förstå vad som sägs i intervjuer, dramatiseringar och berättelser.

Friare samtalsövningar som syftar till att eleverna på ett enkelt språk kan skaffa sig och ge upplysningar, tala om vad de anser om olika saker och uttrycka önskemål.

Dramatiseringar, enkla rollspel samt andra former av skapande övningar där eleverna i friare former får använda den engelska de lärt sig.

Övningar som syftar till att eleverna lär sig att på ett enkelt språk berätta, beskriva och förklara.

Lekar, sång och musik.

Högstadiet

Hör- och talövningar för att vidga elevernas ordförråd och öka deras språkfärdighet.

Avlyssning av inspelat material, såväl tillrättatlaggt som autentiskt, för information, upplevelse och diskussion.

Friare samtalsövningar som syftar till att öka elevernas förmåga att skaffa sig och ge upplysningar samt uttrycka önskemål, känslor och åsikter.

Dramatiseringar, rollspel och andra former av skapande övningar som stimulerar elevernas fantasi. Intervjuer och diskussioner.

Sång och musik.

LÄSA

Eleverna bör få möta olika slag av texter, såväl tillrättalagda som autentiska. Texterna bör spegla olika sociala och geografiska miljöer.

Om elevernas språkbehärskning inte räcker till för att diskutera på engelska är det bättre att föra diskussionen på svenska än att ingen diskussion blir av.

Eleverna bör också uppmuntras att läsa på egen hand och behöver därför ha tillgång till olika texter, såväl skönlitteratur som sakprosa, för sin personligt valda läsning.

Lågstadiet

Inslag av läsning som bygger på redan inövade ord och grammatiska mönster.

Mellanstadiet

Läsning av språkligt lätta texter för att öva in ord, fraser och grammatiska mönster.

Läsning av enkla texter extensivt, för att uppöva elevernas läsfärdighet och vidga deras ordförråd.

Efter hand läsning med ökad tonvikt på information och upplevelse.

Högstadiet

Läsning av texter med gradvis ökat förråd av vanliga ord, fraser och grammatiska mönster och som underlag för språkliga övningar.

Läsning av texter, även autentiska, för information och upplevelse, med ökad inriktning mot extensiv läsning. Det informativa stoffet anknyts där så är lämpligt, till elevernas studier i andra ämnen.

Övning i att vid läsning skilja mellan väsentligt och oväsentligt samt ta ställning till de åsikter och värderingar som framförs.

SKRIVA

Under uppbyggnaden av ett främmande språk är det ofta till god hjälp att eleverna får skriva ord, fraser och meningar. De bör också, så tidigt som möjligt, få öva sig att formulera sig friare på engelska, t ex skriva vykort eller brev så att de kan brevväxla med engelsktalande personer. Vissa elever bör kunna komma mycket långt i detta avseende. Man måste dock som regel ställa måttliga krav på elevernas skriftliga språkfärdigheter.

Lågstadiet

Ingen egentlig skrivträning. Avskrivning av ord och fraser kan dock förekomma.

Mellanstadiet

Avskrivning för att öva stavning.

Skrivövningar för att befästa stoff som redan inövats muntligt.

Skrivning av enkla personliga meddelanden och brev.

Högstadiet

Skrivövningar i första hand för att befästa stoff som redan inövats muntligt.

Skrivning av meddelanden, brev och referat.

Fri skrivning, där eleverna bla kan berätta och fabulera.

Fortsatt avskrivning för att öva stavning.

ANVÄNDA HJÄLPMEDEL

Eleverna behöver kunna ta reda på ords uttal, användning och betydelse, slå upp den engelska motsvarigheten till svenska ord och fraser samt kontrollera den grammatiska korrektheten i något de vill säga eller skriva.

Mellanstadiet

Övning i att tolka fonetisk skrift.

Övning i att använda ordlista.

Högstadiet

Fortsatt övning i att tolka fonetisk skrift.

Övning i att använda lexikon.

Övning i att använda grammatiken som uppslagsbok.

SAMHÄLLS- OCH KULTURORIENTERING

Lågstadiet

I undervisningen bör eleverna få upplysningar om vardagsförhållanden i engelsktalande länder.

Mellanstadiet

I undervisningen bör eleverna få upplysningar om vardagsliv och geografiska förhållanden i engelsktalande länder och ges tillfälle att öva sig att beskriva motsvarande förhållanden i den egna miljön.

Högstadiet

Samhällsliv, arbetsliv, geografiska förhållanden, kultur och aktuella problem i främst engelsktalande länder bör på olika sätt tas upp till behandling. Eleverna bör också öva sig att beskriva svenska förhållanden.

Viktiga aktuella händelser bör behandlas och diskuteras.

Eleverna bör även ges tillfälle att diskutera problem som rör människors livsvillkor och samlevnad.

Betydelsen av språkkunskaper i olika yrken diskuteras.

FRANSKA/TYSKA

MÅL Genom studierna i franska/tyska skall eleverna utveckla sådana färdigheter att de

- kan förstå talad franska/tyska,
- i tal kan göra sig förstådda på franska/tyska,
- kan läsa och förstå texter av olika slag,
- kan använda språket i skrift i enkla former.

Undervisningen bör vidare leda till att eleverna

- vill och vågar använda franska/tyska,
- blir intresserade av vardagsliv, arbetsliv, samhällsförhållanden och kultur i de fransk/tysktalande länderna.

HÖRA — TALA

HUVUDMOMENT Undervisningen i franska/tyska syftar i första hand till att eleverna tillägnar sig en viss muntlig färdighet. Hör- och talövningar måste därför få en framträdande plats i undervisningen. Språket i talövningarna skall vara naturligt och verklighetsnära så att eleverna känner att det de lär sig är användbart utanför skolan.

Eleverna bör i första hand lära sig sådana ord och fraser som de behöver för att kunna uttrycka sig i olika talsituationer. Utöver detta aktiva ordförråd bör de bli bekanta med ett väsentligt större förråd av ord och fraser för att kunna förstå vad de läser och hör på franska/tyska.

Grammatikstudierna skall tjäna det praktiska syftet att eleverna skall kunna uttrycka sig begripligt och någorlunda korrekt. Utöver den grammatik som eleverna övar in för aktiv behärskning finns vissa grammatiska företeelser som de måste vara bekanta med men som de inte själva behöver kunna använda. Övning av sådana företeelser inriktas på att eleverna skall förstå dem, då de möter dem i tal och text.

I hör- och talövningar, huvudsakligen i dialogform, tränas uttal och intonation. För att eleverna skall förvärva ett så gott uttal som möjligt bör de regelbundet lyssna till och säga efter intalningar av infödda fransk/tysktalande. Normgivande för uttalet bör vara vårdat talspråk utan stora dialektala avvikelser.

I undervisningen skall ingå

- hörövningar som syftar till att eleverna lär sig förstå enkel talad franska/tyska samt att uppfatta huvudinnehållet i språkligt svårare framställningar,
- talövningar i vilka eleverna med ett värdat, naturligt talspråk som utgångspunkt övar in ord, fraser och grammatik,
- samtalsövningar som syftar till att eleverna grundlägger och utvecklar sin förmåga att ge och inhämta upplysningar samt att uttrycka önskemål, känslor och åsikter,
- rollspel, dramatiseringar och andra former av skapande övningar som stimulerar elevernas fantasi,
- övningar i att sammanhängande berätta, beskriva och förklara.

LÄSA

Texterna skall ge eleverna information och upplevelse. De bör vara av olika slag, t ex berättelser, beskrivningar, meddelanden och anvisningar. Även autentiskt textmaterial bör förekomma.

I undervisningen skall ingå

- läsning av språkligt lätta texter som kan tjäna som utgångspunkt för språkliga övningar av skilda slag,
- läsning av språkligt svårare texter med gradvis ökad inriktning mot fri läsning,
- övning i att vid läsning av texter skilja mellan väsentligt och oväsentligt, dra slutsatser och ta ställning till innehållet,
- övning i att använda lexikon.

SKRIVA

Skriftliga övningar av olika slag tjänar som stöd för den muntliga undervisningen och bidrar till att befästa ord- och frasförråd och grammatiska strukturer. Eleverna bör också, så tidigt som möjligt, få öva att själva formulera sig på franska/tyska. Friare övningar, t ex korta uppsatser, bör vara regelbundna inslag i undervisningen.

I undervisningen skall ingå

- övningar för att befästa ord, fraser och grammatik,
- fri skrivning.

SAMHÄLLS- OCH KULTURORIENTERING

I undervisningen skall

- vardagsliv, arbetsliv, samhällsliv, geografiska förhållanden, kultur samt aktuella problem i de fransk/tysktalande länderna på olika sätt tas upp till behandling och jämföras med motsvarande förhållanden i Sverige,
- viktiga aktuella händelser i de fransk/tysktalande länderna behandlas och diskuteras,
- eleverna få tillfälle att öva sig att på franska/tyska ge upplysningar om svenska förhållanden,
- betydelsen av språkkunskaper i olika yrken diskuteras.

HEMKUNSKAP

Hemkunskap ingår i grundskolans undervisning därför att

- eleverna skall få förutsättningar att rationellt och i samverkan ekonomiskt planera boende och skötsel av hem, mathållning, kläder, hygien och hushållsekonomi,*
- eleverna skall inse betydelsen av hushållning med personliga och gemensamma resurser.*

MÅL Eleverna skall skaffa sig kunskaper om begränsningar och den ojämna fördelningen av jordens resurser. De skall fostras till respekt för att hushålla med resurser och bruksföremål och för möjligheterna att återanvända vardagstingen. De skall vänja sig vid att lösa olika uppgifter i samarbete och därigenom utveckla sin förmåga till en god samlevnad, i grupp, i familj och i arbetslivet.

Eleverna skall lära sig tolka och jämföra konsumentinformation, göra beräkningar och bedömningar och redovisa dem.

Oberoende av kön skall eleverna kunna rationellt planera och utföra olika arbeten som förekommer i ett hem.

Eleverna skall skaffa sig kunskap om vad kost, hygien och miljö betyder för hälsa och välbefinnande. Undervisningen skall befästa goda kost- och hygienvanor.

Eleverna skall lära sig att välja, tillaga och äta näringsriktig mat.

Eleverna skall lära sig att ta ansvar för och vårda enskild och gemensam miljö samt orientera sig om faktorer som påverkar boendemiljön och om de rättigheter och skyldigheter de har som boende.

De skall också få insikt i hur de i arbetslivet skall kunna använda sina kunskaper i kost, hygien och miljö.

HUVUDMOMENT Det praktiska arbetet och träningen av vardagsfärdigheter skall vara utgångspunkt för undervisningen.

KOST

I samverkan med naturorienterande ämnen och idrott kan eleverna skaffa sig en ökad helhetssyn på betydelsen av friskvård.

Lågstadiet och mellanstadiet

Goda måltidsvanor och betydelsen av trivsam samvaro vid måltiderna.

Näringsriktig kost för barn.

Dagens måltider hemma och i skolan. Deras betydelse för hälsa, arbetsförmåga och välbefinnande.

Att välja och tillaga frukost, mellanmål och andra enklare måltider som ger goda kostvanor. Enklare måltider från olika kulturkretsar.

Mattraditioner i Sverige och på andra håll i världen.

Några vanliga livsmedel från pris- och närings synpunkt.

Hushållning med resurser och råvaror och tillgång på mat i olika delar av världen.

Samarbete och ansvarstagande vid måltidssysslorna.

Högstadiet

Näringsriktig kost för olika åldrar. Måltidsvanor.

Kost-, motions- och dryckesvanor och deras betydelse för hälsa, arbetsförmåga och välbefinnande.

Mat hemma, i skolan och i arbetslivet. Hur både konsumenter och producenter har nytta av kunskaper och färdigheter i fråga om livsmedel.

Konsumtion av mat och dess betydelse för fysisk och psykisk utveckling, hälsa och arbetsförmåga i länder med olika tillgång på livsmedel.

Hushållning med resurser och råvaror.

Att planera och tillaga näringsriktiga måltider. Redskap och olika metoder att laga mat. Att använda rationella och hygieniska arbetsmetoder.

Samarbete och ansvarstagande vid måltidssysslorna.

Att planera inköp av och beräkna kostnader för mat. Att jämföra livsmedel från närings-, kvalitets- och prissynpunkt. Förvaring och tillagning från ekonomisk och näringsriktig synpunkt.

Aktuella konsumentfrågor. Marknadsföringsmetoder och hur de påverkar konsumentens behov och beteende.

Matvanor, måltidsvanor och fördelning av måltidssysslor i olika kulturer. Tillagning av mat från olika kulturkretsar.

HYGIEN

Vid allt praktiskt arbete skall eleverna träna sig att arbeta hygieniskt. Detta gäller såväl den personliga hygien vid hantering av livsmedel som skötsel av kläder, hemtextilier, lokaler och utrustning.

Eleverna bör också vänja sig att spara energi vid användning av vatten och elström samt att hantera kemisk-tekniska produkter på ett från ekologisk synpunkt lämpligt sätt. Dessa kunskaper och färdigheter bör öka elevens medvetenhet om människans inverkan på och ansvar för sin miljö.

I samverkan med slöjd kan eleverna få ökad insikt i klädvalets betydelse för hälsan. Undervisningen i klädvård bör därför samordnas.

Lågstadiet och mellanstadiet

Vård av inredning och utrustning i hemmet och skolan.

Vård av kläder och skor. Aktuella konsumentfrågor.

Kemisk-tekniska produkter och deras användning, förvaring och risker. Jämför med högstadiet enligt nedan.

Hygieniska arbetsmetoder.

Samarbete och ansvarstagande vid disk, tvätt och städning.

Högstadiet

Vård av inredning och utrustning i hemmet och skolan.

Sortering, tvätt och efterbehandling av kläder och hemtextilier av olika material.

Aktuella konsumentfrågor vid köp, vård och användning av hemtextilier, kläder, kemisk-tekniska produkter, maskinell utrustning och redskap. Marknadsföringsmetoder och hur de påverkar konsumenternas behov och beteende.

Användning av hygieniska och rationella metoder och miljövänliga medel vid disk, tvätt och städning.

Hantering av hushållsavfall och kemisk-tekniska produkter från hygienisk och ekologisk synpunkt.

Hur tillgången på vatten, energi och maskinell utrustning i olika delar av världen påverkar arbetsmetoder, hygien, hälsa och välbefinnande.

Samarbete och ansvarstagande vid disk, tvätt och städning.

MILJÖ

Alla stadierna

Då nedskräpning och förstörelse av enskild och gemensam miljö är otrivsam och kostsam och ett hot mot vår framtid skall eleverna aktivt arbeta med den egna omgivningen, ta ansvar för och vårda sin miljö och ta konsekvenserna av sitt handlande. Vård och skötsel av både enskild och gemensam miljö kan tränas i hemkunskapslokaler, skolans övriga lokaler och i skolans närmiljö.

I samverkan med barnkunskap, bild och samhällsorienterande ämnen kan eleverna skaffa sig kunskaper om barns behov av och rättighet till en trygg och ändamålsenlig miljö.

Lågstadiet och mellanstadiet

Möbler i elevernas omgivning, deras funktion, utformning, användning och vård.

Högstadiet

Boendeformer. Olika möjligheter att skaffa och äga bostad. Boendekostnader.

Rättigheter och skyldigheter som boende. Råd och hjälp i boendefrågor.

Bostadens användning, utrustning och inredning utifrån olika behov och resurser.

Barns boendemiljö. Åtgärder som förebygger barnolycksfall i hemmet.

Möbler och annan utrustning. Funktion, utformning, användning och pris.

Underhåll, vård, reparation och återanvändning av inredning och utrustning.

Beräkning av kostnader för inredning och utrustning av hem och skolmiljö. Finansieringsmöjligheter.

Aktuella konsumentfrågor vid köp av utrustning till bostaden. Marknadsföringsmetoder och hur de påverkar konsumentens behov och beteende.

Hushållens ansvar för miljön.

KONSUMENTEKONOMI

Alla stadierna

Ekonomisk planering utifrån tillgängliga resurser. Att beräkna och jämföra kostnader. Betalningsformer.

Att bedöma och använda konsumentinformation. Marknadsföringens mål och metoder. Olika åsikter om hur behov skapas.

Konsumentens rättigheter och skyldigheter. Konsumenträttsliga lagar. Samhällets stöd och hjälp till konsumenter.

Hushållens ansvar för miljön vid användning av olika produkter och metoder i hushållsarbetet.

Hushållning med resurser och råvaror.

Olika yrken där utbildning i konsumentfrågor är betydelsefull.

SAMLEVAD

En förutsättning för jämställdhet i hemmet såväl som i arbetslivet är att ansvaret för hemarbetet delas mellan kvinnor och män, vuxna och barn. Lika kunskaper om hemarbete ökar förmågan att delta som fullvärdiga medarbetare i hemmet. Eleverna bör skaffa sig kunskaper om vilka arbetsuppgifterna är och i praktiskt arbete utföra dem. Flickor och pojkar skall arbeta tillsammans på lika villkor.

Alla stadierna

Samlevnadsfrågor och samspelet inom familjen, mellan vuxna och mellan barn och vuxna. Normer, regler och lagar väsentliga för samlevnad och samarbete.

Samlevnad och samvaro mellan människor med olika förutsättningar och värderingar. Betydelsen av samarbete och arbetsgemenskap.

Faktorer som påverkar jämställdhet i familjen mellan kvinnor och män, vuxna och barn och mellan ungdomar. Hur jämställdhet i hemmet påverkar människors möjligheter till jämställdhet i arbetslivet och på fritiden. Att planera hemarbetet, fördela uppgifter, samarbeta och ta ansvar.

Familjen i olika kulturer. Samlevnadsformer och traditioner.

IDROTT

Idrott ingår i grundskolans undervisning därför att

- kropps rörelse och friluftsliv behövs för hälsa och välbefinnande,*
- eleverna skall tillägna sig ett funktionellt rörelsesätt.*

MÅL Undervisningen skall medverka till elevernas fysiska, psykiska och sociala utveckling samt syfta till att skapa förståelse och bestående intresse för regelbunden kropps rörelse som ett medel till hälsa och välbefinnande. Den skall ge alla elever möjlighet att tillfredsställa sitt rörelsebehov samt att uppleva rörelseglädje, rekreation och gemenskap. Den skall organiseras så att också elever med olika handikapp kan delta.

Genom undervisningen skall eleverna lära känna grundformerna för rörelse och tillägna sig ett funktionellt rörelsesätt. De skall få möjlighet att uppleva rytm, att i rörelse uttrycka känslor och sinnesstämningar samt att utveckla sin självtillit och skapande förmåga.

Eleverna skall skaffa sig kunskaper om hur man sköter sin kropp och hälsa, om hur människan fungerar i arbete och vila, om olika handikapp samt om riktiga arbetsställningar och arbetsrörelser.

Eleverna skall pröva många olika former av idrott. I högre årskurser bör de ges möjlighet att utveckla sin färdighet i de aktiviteter som speciellt intresserar dem samt stimuleras att planera sin egen fysiska träning.

Genom medverkan i planering, genomförande och utvärdering av arbetet skall eleverna lära sig att ta egna initiativ och att förstå och ta hänsyn till andra människors olika förutsättningar för fysisk aktivitet.

Under vistelse i naturen skall eleverna skaffa sig kunskaper om friluftsliv, få förståelse för den ekologiska balansen samt lära sig att ta ansvar för naturen och utnyttja den rätt för rekreation och friluftsliv.

Eleverna skall få kännedom om och kontakt med idrotts- och friluftsrörelsen i samhället och i hemkommunen. De skall få insikt i andra kulturers värderingar och traditioner i fråga om fysisk aktivitet och lära

sig att se idrotten som en internationell kulturfaktor. De skall diskutera mål, normer och resurser för idrott och uppmuntras till aktiva insatser för idrott och förebyggande hälsovård i skola, hem och samhälle.

GYMNASTIK

HUVUDMOMENT

Lågstadiet

Rörelser med eller utan musik, t ex hoppa, rulla, springa, klättra.

Rörelseuppgifter och improvisationsuppgifter.

Övningar med handredskap, t ex hopprep, bollar och tunnband.

Matt- och hoppövningar. Klätter- och hängövningar.

Balansövningar på golv eller redskap.

Givna eller improviserade redskapsbanor.

Mellanstadiet

Övningar som på lågstadiet. Mer sammansatta rörelser och rörelser med många sträckmoment.

Redskapsövningar av många olika slag där eleverna får pröva sin prestationsförmåga.

Högstadiet

Rörelser och rörelseuppgifter till musik. Analys av rörelserna.

Utökat rörelseförråd i fristående övningar och redskap.

Efterhand valfria övningar, t ex jazzgymnastik, motionsgymnastik eller redskapsgymnastik efter eget val enligt lokala förutsättningar och efter gemensam planering.

HÄLSA, HYGIEN OCH ERGONOMI

Hälsa, hygien och ergonomi är förebyggande hälsovård och därmed hela skolans angelägenhet. Samverkan sker framför allt med skolhälsovården, hemkunskapen, orienteringsämnen, skolans måltidsverksamhet samt elevernas föräldrar.

Lågstadiet

Övning i att lyfta, bära, skjuta och dra.

Riktiga sittställningar.

Sambandet fysisk aktivitet — cirkulation och muskelfunktion.

Klädsel och duschning i samband med fysisk aktivitet.

Mellanstadiet

Hjärtverksamhet och andning i arbete och vila.

Betydelsen av uppvärmning och uppmjukning före idrott.

Hälsotillstånd — träning. Att förebygga skador.

Träningsprinciper och egna träningsprogram för styrka, kondition och rörlighet.

Arbetsställningar och arbetsrörelser.

Handikappidrott.

Problem i samband med kroppsövningar och hygien.

Betydelsen av kost och motion. Vila och sömn. Avslappning.

Gifters skadliga inverkan på människan.

Klädsel och utrustning för idrott och friluftsliv.

Säkerhetsfrågor i samband med friluftsliv.

Hur en idrottsförening fungerar. Några lokala idrottsföreningars verksamhet.

Motions- och idrottsaktiviteter i närområdet prövas och diskuteras.

Högstadiet

Utvidgning av de frågor som behandlats på mellanstadiet.

Mätning av kondition.

De vanligaste förslitningsskadorna och deras orsaker.

Olika yrkens krav på kondition och styrka.

Vätskebehovet i samband med fysisk aktivitet.

Den frivilliga idrottsrörelsens resurser och organisation samt samverkan med handikappidrotten. Samhällets och individens insatser för idrott och friskvård.

Yrkeslivet inom idrotten.

BOLLSPEL OCH LEKAR

Redan från lågstadiet skall pojkar och flickor vänja sig att öva och spela tillsammans i lag. Invandrarelever har ofta kunskaper i bollspel, som bör tas tillvara genom att de får instruera och berätta.

Lågstadiet

Bollövningar av många olika slag.

Bollekar där eleverna gemensamt arbetar med egna regler.

Bollspel som övar samspelsförmågan.

Mellanstadiet

Bollekar som utvecklar förståelse för regler och förbereder de olika bollspelen.

Teknik- och samspelsövningar samt spelövningar med avpassade regler.

Lag- och racketspel.

Högstadiet

Teknik-, taktik- och samspelsövningar.

Lagspel som bandy, basket, fotboll, handboll, ishockey och rinkbandy, även i små grupper.

Funktionärsutbildning.

Nätspel som badminton, bordtennis, tennis och volleyboll.

Eleverna får enligt lokala förutsättningar efter hand välja bollspel individuellt eller i grupp.

DANS

Lågstadiet

Sångelekar. Grundsteg och smådanser.

Danser som eleverna själva hittar på.

Mellanstadiet

Sångelekar. Svenska och utländska folkdanser. Gammal och modern dans.

Improviserade danser. Övning i att leda danser.

Högstadiet

Utökat förråd av danser. Modedanser.

Övning i att leda danser.

FRI IDROTT

Lågstadiet

Löpning, hopp och kast som fri träning i små grupper.

Löpning, hopp och kast i lekar.

Mellanstadiet

Löpning, hopp och kast med teknikskolning eller som fri träning.

Stafetter i olika former.

Regler, funktionärskap, ledaruppgifter.

Högstadiet

Samma grenar som på låg- och mellanstadierna samt eventuellt utökning med fler grenar. Individuell träning och träning i grupper.

Uppvärmning och organisation på egen hand.

Val av gren och specialisering efter intresse.

ORIENTERING OCH FRILUFTSLIV

I samband med förflyttningar och övningar tas trafikkunskap upp.

Lågstadiet

Klassrumsorientering, skolgårdsorientering.

Att rita och orientera efter skisser.

Lekar, utflykter och vandringar i naturen under olika årstider. Orienteringsövningar.

Naturvård, allemansrätten, naturvett och rätt klädsel för utevistelse.

Mellanstadiet

Att läsa karta och jämföra karta och terräng.

Att passa in kartan med hjälp av kompass.

Orienteringsövningar i olika former i skolans närhet och i närliggande terräng.

Vandringar och utflykter i olika slags natur. Allemansrätten, naturvård, naturvett.

Friluftsteknik och lägerliv. Säkerhetsbestämmelser.

Klädsel för friluftsliv.

Högstadiet

Övning med karta och kompass.

Orienteringsvarianter i grupp och individuellt i såväl känd som okänd terräng.

Träning i att leda orienteringsövningar. Funktionärsuppgifter.

Efter lokala förhållanden får eleverna välja aktiviteter, såsom vandringar, cykelturer, kanotfärder och lägerliv. Frågor som behandlats på föregående stadier aktualiseras i samband med aktiviteterna.

LEK

Lågstadiet

Rörelselekar där eleverna utvecklar sin fantasi och känsla för andra samt tränar uppmärksamhet, iakttagelse- och reaktionsförmåga.

Mellanstadiet

Lekar med samma inriktning som på lågstadiet. Utökat förråd av lekar.

Lekar som utvecklar samarbetsförmåga, lagkänsla, hänsyn och ansvarskänsla.

Högstadiet

Lekar som rekreation under arbetet.

Lekar som tränar snabbhet och kondition.

Övning att leda lekar.

SIMNING OCH LIVRÄDDNING

Lågstadiet

Vattenvaneövningar och lekar i vatten.

Bröstsimm och ryggsimm.

Badvett och båtvett.

Livräddningsövningar och simkunnighetsprov.

Mellanstadiet

Övningar för att utveckla simförmågan.

Övning av fler samsätt, dykning och klädsimm.

Ilandföringsövningar, användning av räddningsmaterial.

Konstgjord andning och simkunnighetsprov.

Högstadiet

Vattnets och kylans inverkan på kroppen.

Behandling av drunknande. Konstgjord andning. Säkerhetsåtgärder i samband med vattensport.

Livräddningsövningar, dykövningar, klädsimm, ilandföring samt användning av livräddningsmaterial.

Simkunnighets- och livräddningsprov.

Val av övningsform efter intresse, t ex:

- simning som konditionsträning,
- simning som motion och rekreation,
- individuellt upplagd simträning i specialgren,
- vattengymnastik och vattenbollspel.

SKIDÅKNING

Lågstadiet

Lek på skidor och åkövningar, helst i olika slags terräng under skidturer.

Klädsel för skidåkning och skidvård i samband med skidåkningen.

Mellanstadiet

Teknikträning, lekar och åkövningar i kuperad terräng, terrängslingor och backar.

Skidturer, skidvett.

Högstadiet

Skidutrustning, skidvård, vallning, fjällvett, vinterhygien, säkerhetsfrågor, säkerhetsutrustning och klädsel för fjällturer.

Val av skidåkningsform efter intresse och lokala förhållanden, t ex:

- skidåkning som motion och rekreation,
- skidåkning som konditionsträning,
- skidåkning som individuell träning i specialgren.

SKRIDSKOÅKNING, ISKUNSKAP OCH LIVRÄDDNING

Lågstadiet

Åkövningar, lekar, hastighetsåkning och övningar med klubba och boll.

Spel i små lag, så att alla kan vara aktiva i spelet.

Isvett, användning av isdubbar, ispik och livlina.

Hur man räddar sig själv och andra ur en isvak.

Mellanstadiet

Åkteknik, lekar på is, isspel.

Isvett och iskunskap, praktiska övningar med isdubbar, ispik och livlina.

Hur man räddar sig själv och andra ur en isvak.

Högstadiet

Utrustning och säkerhetsföreskrifter samt turteknik.

Sjöisars beskaffenhet och isvett.

Hur man räddar sig själv och andra ur en isvak.

Efter intresse och lokala förutsättningar får eleverna välja mellan:

- individuellt upplagt träningsprogram i hastighetsåkning,
- åkning i rundbana,
- konståkning,
- isspel.

Om förhållandena medger kan långfärdsåkning på sjöis arrangeras i små grupper med ledare.

MATEMATIK

Matematik ingår i grundskolans undervisning därför att

- matematik kan användas för att beskriva verkligheten och för att beräkna följderna av olika handlingar,*
- elevernas färdighet i matematik efterhand skall byggas upp och de skall få insikt i hur den kan nyttjas.*

MÅL Undervisningen i matematik skall utgå från elevernas erfarenheter och behov och förbereda dem för rollen som vuxna medborgare. Eleverna skall därför i första hand skaffa sig god förmåga att lösa sådana matematiska problem som vanligen förekommer i vardagslivet. Detta innebär att eleverna genom undervisningen skall förvärva

- säkerhet i numerisk räkning med och utan hjälpmedel,
- färdigheter i huvudräkning och överslagsräkning,
- kunskaper i främst procenträkning, praktisk geometri, enheter och enhetsbyten samt beskrivande statistik.

Genom skolarbetet skall eleverna också skaffa sig sådana kunskaper och färdigheter i matematik som de har användning för vid studier av andra skolämnen, vid fortsatta studier efter grundskolan, på fritiden och i arbetslivet. Detta förutsätter utöver ovanstående att eleverna tillägnar sig kunskaper om

- de reella talen,
- geometriska samband,
- algebra och grundläggande funktionslära,
- statistik och sannolikhetslära,
- datoranvändning och datalära.

Undervisningen i matematik skall vara så konkret, att varje elev kan förankra begreppen och förstå användningen i praktiska situationer. Den skall vara tillrättalagd så, att eleverna upptäcker behovet av att kunna använda matematiken och får känna tillfredsställelsen av att kunna tillämpa inlärd färdigheter. Matematikundervisningen skall ta tillvara elevernas nyfikenhet och fantasi samt utveckla deras logiska tänkande. Matematiken blir då ett verktyg för att förstå verkligheten och en källa till nytta och glädje.

HUVUDMOMENT

Matematikämnets struktur gör att ett moment i regel bygger på förkunskaper från andra moment. Detta måste noga beaktas vid utformningen av undervisningen av den enskilde eleven. En elev får inte börja med ett nytt moment utan tillräcklig grund från tidigare moment. Som riktlinjer används huvudmomentens stofffördelning, där uppdelningen har gjorts på följande sätt:

Lågstadiet

Moment som alla elever skall bearbeta och förvärva grundliga kunskaper och färdigheter i under lågstadietiden.

Lågstadiet och mellanstadiet

Moment som de flesta elever bör orientera sig om under lågstadietiden och som alla elever skall bearbeta och förvärva grundliga kunskaper och färdigheter i under mellanstadietiden.

Mellanstadiet och högstadiet

Moment som de flesta elever bör orientera sig om under mellanstadietiden och som alla elever skall bearbeta och förvärva grundliga kunskaper och färdigheter i under högstadietiden.

Högstadiet

Moment som eleverna bör orientera sig om under högstadietiden. Dessa moment är särskilt viktiga för elever, som ämnar studera vidare på matematikintensiva gymnasielinjer eller motsvarande utbildningar.

PROBLEMLÖSNING

Det grundläggande målet för ämnet matematik är att alla elever skall förvärva god förmåga att lösa sådana problem av matematisk natur som man möter i hem och samhälle. För att kunna lösa sådana

problem krävs vanligen att

- man kan förstå problemet och har en lösningsmetod,
- man kan klara de numeriska beräkningar som krävs,
- man kan analysera, värdera och dra slutsatser av resultatet.

Alla dessa led i problemlösningen måste uppmärksammas i undervisningen. Den måste omfatta övningar i att diskutera och ta ställning till såväl problemets natur som lösningens rimlighet och får inte bli ett ensidigt övande av i förväg givna beräkningar. Att tala matematik är ett viktigt led i undervisningen.

Problemlösning skall förekomma inom alla huvudmoment. Praktiska problem från vardagslivet skall ges stort utrymme.

Problemen bör i första hand väljas utifrån elevernas erfarenheter och intressen samt från närmiljön men bör också kunna belysa samhälls- och världsproblemen. Beräkningarna måste vara väl avpassade efter varje elevs färdigheter.

Lågstadiet och mellanstadiet

Problemen bör vara konkreta samt utgå från elevernas erfarenheter och närmiljö eller från sådana miljöer som gemensamt byggs upp i klassrummet. Stort utrymme ägnas åt att tolka skriftligt ställda problem samt åt att diskutera dessa.

Mellanstadiet och högstadiet

Problemen hämtas allt mera från miljöer som finns i samhället runt omkring och som studeras i andra skolämnen. Problemvalet bör även styras av elevernas intressen och behov samt av en inriktning mot det kommande yrkeslivet.

Högstadiet

Problemen ges nu även en teoretisk inriktning och kan t ex omfatta formler och enkla bevis.

Exempel på olika yrken där förmåga att lösa matematiska problem är betydelsefull.

GRUNDLÄGGANDE ARITMETIK

Undervisningen i aritmetik skall utgå från och förankras i vardagsnära problem och för eleverna konkreta situationer. För att kunna lösa vardagliga matematiska problem måste eleverna bl a ha väl inövade färdigheter i olika räknesätt. Repetitioner och individuella diagnoser är

speciellt angelägna i aritmetik, eftersom de olika räknesätten bygger på varandra. Färdighetsträningen måste fortsätta individuellt, tills var och en behärskar det aktuella stoffet.

Lågstadiet

Talbegreppet byggs upp genom laborativa övningar och jämförelser av antal. De naturliga talen upp till 1 000 behandlas i anslutning till vardagsproblem som leder till addition och subtraktion. Begreppen multiplikation och division tas upp, men behandling av algoritmerna bör anstå tills eleverna har uppnått säkerhet i additions- och subtraktionsalgoritmerna. Dessa kräver i sin tur väl inövade kunskaper i additions- och subtraktionstabellerna upp till 18. Multiplikationstabellen med ena faktorn högst fem lärs in.

Lågstadiet och mellanstadiet

De naturliga talen utvidgas till 10 000 och tal i decimalform med i första hand två decimaler behandlas i anslutning till aritmetiken. Multiplikations- och divisionstabellerna inövas, eftersom de är viktiga förkunskaper vid såväl huvud- och överslagsräkning som vid inläring av motsvarande algoritmer. Repetition av tidigare inlärd algoritmer och inläring av multiplikation i algoritm med ena faktorn ensiffrig. Praktiska tillämpningar, främst huvud- och överslagsräkning på vardagsproblem i anslutning till de inlärd algoritmerna.

Mellanstadiet och högstadiet

Aritmetiken omfattar i första hand naturliga tal upp till en miljon samt tal i decimalform med upp till tre decimaler. Tidigare inlärd algoritmer repeteras och multiplikationsalgoritmen utvidgas till att omfatta två flersiffriga faktorer. Säkerhet i att dividera med åtminstone ensiffrig nämnare eftersträvas. Huvud- och överslagsräkning på vardagsproblem i anslutning till de inlärd algoritmerna. Praktisk tillämpning av de fyra räknesätten med och utan hjälpmedel ägnas stort utrymme, t ex i samband med löner, kostnader, jämförpris och liknande.

Högstadiet

Repetition och praktisk tillämpning av de olika räknesätten i lämpliga fall med hjälpmedel. Huvud- och överslagsräkning.

REELLA TAL

De flesta människor har främst användning för naturliga tal och tal i decimalform. Negativa tal förekommer i begränsad omfattning i det

praktiska livet och behandlas i lägre årskurser bara i anslutning till elevernas frågor och andra skolämnena. Det gäller också begreppen kvadrat, kvadratroten och tiopotens något högre upp i årskurserna. Tal som $\sqrt{2}$ och $3/7$ kan t ex med hjälp av miniräknare avrundas till tal i decimalform. Man bör också uppmärksamma att subtraktioner av negativa tal liksom multiplikationer av två negativa tal knappast förekommer i praktiska situationer.

Lågstadiet och mellanstadiet

Negativa tal förekommer t ex som minusgrader. Bråk som $1/2$ och $1/3$ tas upp och storleksordnas laborativt.

Mellanstadiet och högstadiet

De hela talen och de vanligaste talen i bråkform storleksordnas. Hela tal adderas och subtraheras i anslutning till praktiska situationer.

Bråk med lika nämnare adderas och subtraheras i bråkform på laborativ grund. Närmevärden till bråk behandlas. Bråk adderas och subtraheras efter omskrivning i decimalform eller till närmevärden i decimalform.

Begreppen kvadrat och tiopotens tas liksom övriga moment främst upp i samband med vardagsnära problem. Huvudräkning, överslagsräkning och teckenregler uppmärksammas.

Högstadiet

Hela tal och tal i bråkform behandlas med alla de fyra räknesätten. Parentes- och teckenregler övas, liksom tal i potensform och tiopotenser. Uppmärksamhet ägnas även åt potenslagarna och räkning med tal i grundpotensform. Kvadratrötter och deras närmevärden samt rotlagarna tas upp i anslutning till geometri och lösning av enkla andragsdifferentialkvationer.

PROCENT

Procentbegreppet förekommer i en rad praktiska situationer, t ex vid ekonomiska överväganden som priser, rabatt, ränta, amortering och lån och i samhälls- och naturorienterande undervisning om befolkningstillväxt, statistiska data och för att ange t ex koncentration av kemiska lösningar. Eleverna bör lösa problem i anslutning till dessa och liknande situationer. De bör därvid tillägna sig goda färdigheter i att göra beräkningar utgående från procentbegreppet och lära sig att utgå från dessa, då de tar ställning i vardagliga valsituationer.

Denna analyserande del av problemlösningen skall ges minst lika stort utrymme som beräkningarna, som ofta kan utföras med hjälpmedel.

Mellanstadiet och högstadiet

Procentbegreppet behandlas i anslutning till praktiska problem och andra skolämnen. Beräkning av procentuella andelar utgående från procentsatser. Samband mellan tal i procentform, decimalform och bråkform. Överslagsräkning och huvudräkning samt beräkningar av vardagsnära problem, t ex prisjämförelser, löneförändringar och rabatter.

Högstadiet

Beräkning av procentsatser då delen och det hela är givna. Överslagsräkning och huvudräkning samt beräkningar av vardagsproblem, t ex lånekostnader och tillväxt. Användning av miniräknare för att beräkna ränta på ränta, befolkningsökning och dylikt.

MÄTNINGAR OCH ENHETER

I de flesta problemlösningssituationer såväl i hemmet och arbetet som på fritiden ingår enheter som en viktig del av data. Det är ofta nödvändigt att välja rätt enhet vid en beräkning och att behärska de vanligaste enhetsbytena. Vid praktiska tillämpningar är enheten sällan given utan måste tas fram i samband med en mätning. Därför skall man i undervisningen ägna stort utrymme åt att mäta med olika enheter och med olika instrument och samordna arbetet med undervisningen i andra ämnen, främst hemkunskap, slöjd och naturorienterande ämnen.

Lågstadiet

Mätning av längd, massa och volym sker med hjälp av de i hemmet vanligaste enheterna och mätinstrumenten. Avläsning av klockan övas liksom tidsangivelser i timmar och minuter. Användningen och värdet av de vanligaste sedlarna och mynten tas upp i samband med praktiska situationer.

Lågstadiet och mellanstadiet

Tidsenheterna utökas från sekunder till år. Även datumangivelser tas upp. Enkla enhetsbyten och huvudräkning övas i samband med problemlösning som gäller matlagning, beräkning av restider, priser etc.

Mellanstadiet och högstadiet

De vanligaste prefixen behandlas liksom måtnoggrannhet och mätteknik. Vardagsnära problemlösningar, tex i anslutning till geometri, hastighet, tidsdifferenser, handel och valuta, för att befästa de vanligaste enheterna.

Högstadiet

Uppskattning av fel vid mätningar och avrundningar. Enheter och enhetsbyten i tekniska och naturvetenskapliga sammanhang.

GEOMETRI

Undervisningen i geometri skall hjälpa eleverna att organisera uppfattningen om sin omgivning. Man bör utgå från hemmet och närmiljön samt knyta an till andra ämnen, speciellt geografi, bild och slöjd. Undervisningen skall också ge eleverna en förmåga att tolka och tillämpa geometriska formler och modeller.

Förmågan att tänka i geometriska modeller är i hög grad kopplad till elevernas utveckling. Möjligheterna att uppfatta och arbeta teoretiskt med begrepp som area och volym är mycket begränsade hos de flesta elever under lågstadiet och mellanstadiet. Detsamma gäller också en formell och formelinriktad geometriundervisning på högstadiet.

Geometriundervisningen bör därför speciellt på lågstadiet och mellanstadiet vara konkret och praktiskt inriktad. Vidare bör den aritmetik som används vid geometriska beräkningar vara så anpassad att de geometriska grundtankarna inte skymms av räknemässiga svårigheter.

Lågstadiet

Praktisk geometri och geometriska avbildningar, knutna till symmetri och mätning i konkreta och vardagliga situationer. Begreppen sträcka, punkt, kvadrat, triangel, rektangel och cirkel tas upp.

Lågstadiet och mellanstadiet

Laborativa övningar för att bygga upp den geometriska förståelsen. Omkrets tas upp liksom enkla och praktiska exempel på förstoring och förminskning. Detta sker genom koppling till närmiljön i form av ritningar och kartor och föremål som tillverkas i slöjden.

Mellanstadiet och högstadiet

Begreppet area tas upp i laborativa situationer och med utgångspunkt i exempel från närmiljön, såsom golv, mattor, väggar, gräsmattor,

fotbollsplaner och dylikt. Begreppet volym behandlas i första hand kopplat till liter- och decilitermått. Beräkningar bör i dessa sammanhang endast göras för enkla figurer, såsom rektangel, triangel och rätblock. Enkla geometriska konstruktioner utförs, t ex konstruktion av rektanglar och cirklar med givna mått. Nu bör även en del viktiga begrepp behandlas i samband med de vanligaste två- och tredimensionella figurerna och kropparna, t ex höjd, bas, diagonal, kant och hörn. Vinkelbegreppet samt mätning och konstruktion av vinklar mindre än 180° tas upp.

Skala i vardaglig användning behandlas. Eleverna bör i första hand utnyttja kartors eller ritningars skalangivelse vid enkla överslag eller beräkningar.

Högstadiet

Tillämpningar och praktisk användning av geometri i vardagliga situationer vidareutvecklas. Stoffet väljs från omgivningen och från vardagliga sysselsättningar, t ex att sy, sticka, måla och snickra. Skalbegreppet används främst i praktiska sammanhang.

Vidare bör en grund läggas för en mera formaliserad geometri. Denna undervisning kräver stor urskiljning och hänsynstagande till elevens mognad. Begrepp och samband för vinklar i trianglar och fyrhörningar och vid räta linjers skärning samt problem i anslutning därtill tas upp liksom andra vanliga geometriska begrepp och beteckningar. Mätningar och beräkningar av cirkelns omkrets och area samt av polygonområden görs. Kongruens och likformighet behandlas. Rymdgeometriska figurers konstruktion samt beräkning av begränsningsarea och volym för prisma, cylinder, pyramid, kon och klot tas också upp.

Några enkla geometriska satser, t ex Pytagoras sats och topptriangel-satsen, bör även ingå.

ALGEBRA OCH FUNKTIONSLÄRA

Momentet är av mindre vikt i vardagslivet, men alla elever skall ha en viss orientering om stoffet. En omsorgsfull individualisering, byggd på elevernas val och förmåga, är nödvändig.

Lågstadiet och mellanstadiet

Enkla likheter löses genom prövning.

Mellanstadiet och högstadiet

Lösning av enkla ekvationer främst genom att pröva och utgå från

problem. Funktionsbegreppet introduceras genom praktiska experiment. Tolkning av enkla funktioner, avbildade i första kvadranten av ett koordinatsystem. Beräkning av funktionsvärden genom att sätta in dem i formler, knutna till vardagslivet eller till andra skolämnen.

Högstadiet

Tolkning och konstruktion av grafer i hela koordinatsystemet. Teckning, förenkling och beräkning av uttryck. Parentesuttryck, utbrytning av faktorer samt kvadreringsreglerna och konjugatregeln behandlas, dock med speciellt hänsynstagande till elevernas mognad, intresse och behov. Ekvationer av första graden, även med obekanta i båda led samt med parenteser och bråktalet. Problemlösning med enkla ekvationer. Linjära funktioner, speciellt sådana som anger proportionalitet.

Linjära ekvationssystem och enkla andragradsekvationer, främst vid problemlösning och företrädesvis med grafisk lösning.

BESKRIVANDE STATISTIK OCH SANNOLIKHETS-LÄRA

En stor del av den information vi får om samhället omkring oss uttrycks i form av tabeller, diagram och sannolikheter. Undervisningen syftar i första hand till att lära eleverna tolka och värdera denna information. Den bör integreras med undervisningen i orienteringsämnena och bygga på reella data från närmiljö, samhälle och världen i stort. Arbetet inom detta moment är speciellt lämpligt att utföras i grupp, gärna som temaarbeten.

Lågstadiet

Insamling av data samt tolkning av enkla tabeller och diagram. Konstruktion av diagram görs lämpligen laborativt.

Lågstadiet och mellanstadiet

Systematiseringen av insamlade data byggs ut och framställning och tolkning av stapeldiagram och linjediagram behandlas liksom medelvärdesbegreppet.

Mellanstadiet och högstadiet

Beräkning av medelvärde. Framställning och tolkning av bl a cirkeldiagram och stolpdigram. Frekvens och frekvenstabeller i samband med egna undersökningar. Kritisk granskning av olika sätt att presentera statistiskt material, t ex i reklam. Undersökning av sannolikhet för händelser.

Högstadiet

Klassindelning, histogram och enkla lägesmått tas upp liksom relativa frekvenser och relativa frekvensers stabilitet. Sannolikhetsbegreppet och beräkning av sannolikheter i enkla fall.

Exempel på olika yrken där kunskap om statistik och sannolikhetslära är betydelsefull.

DATALÄRA

Alla elever bör orienteras om användningen av datorer i samhället och om den snabba utvecklingen på området. Speciellt gäller det att eleverna inser att datorn är ett tekniskt hjälpmedel som styrs av människor.

Högstadiet

Datorfunktionerna med tyngdpunkt i datorprogrammets uppgift och metoder för problemlösning. Några olika databehandlingsområden, där betydelsen av den snabba tekniska utvecklingen särskilt uppmärksammas.

Exempel på olika yrken där kunskap om datorer är betydelsefull.

MUSIK

Musik ingår i grundskolans undervisning därför att

- elevernas musikintresse och musikaliska förmåga skall utvecklas,*
- eleverna skall lära känna musikens olika uttrycksmedel och olika musikarter,*
- eleverna skall få kunskap om olika kulturers och epokers musikstilar.*

MÅL Undervisningen skall ta till vara elevernas förutsättningar och möta deras behov. Undervisningen syftar till att få eleverna att använda flera av musikens olika uttrycksmedel samt vårda röst och tal. Undervisningen skall låta eleverna uppleva glädje och gemenskap. Den skall ha en sådan utformning att den ger alla möjlighet att medverka aktivt. Den skall därigenom bidra till elevernas personliga och sociala utveckling.

Eleverna skall få kunskap om musiken och dess funktion och villkor i olika miljöer, kulturer och tider. De skall härigenom lära känna bl a invandrarländernas olika kulturtraditioner.

När det gäller dagens musik och olika musikmiljöer, skall eleverna tränas att kritiskt granska och diskutera musikens roll samt de krafter som styr musikutbudet. Härigenom skall de göras medvetna om den påverkan de utsätts för, då det gäller livsstil, konsumtionsvanor, attityder och värderingar.

Skolans musikliv är en källa till gemenskap. Det skall möjliggöra samarbete över årskurs-, stadi- och ämnesgränser samt främja kontakten med det övriga musiklivet i samhället. Eleverna skall härigenom stimuleras till kontakt med musik även efter avslutad skolgång.

ATT MUSICERA TILLSAMMANS

HUVUDMOMENT

Lågstadiet

Eleverna skall

- utföra enkla rytm- och rörelseövningar med eller utan musik för att uppleva och träna bl a puls, takt, rytm, tempo och dynamik,
- leka med rytm i ord och meningar, talkörer och ramsor,
- spela rytmorkester till musik, dels fritt och dels bundet till enklare notvärden,
- träna det melodiska och rytmiska gehöret,
- dansa sånglekar och lära sig enkla danssteg till olika sorters musik,
- sjunga visor och sånger som anknyter till deras intressen, till olika temaområden i skolarbetet och till vuxenvärlden,
- spela på enkla musikinstrument i anslutning till sång eller andra aktiviteter,
- dramatisera sånger, berättelser m m med ljud och rörelse.

Mellanstadiet

Eleverna skall

- utföra rytm- och rörelseövningar för att uppleva regelbundenhet och balans i puls, takt och rytm samt öva dynamik och tempo-förändringar,
- utföra olika sorters rytm- och rörelselekar för att tillgodose rörelse-behov och utveckla rytmkänsla,
- dansa danser, bl a sådana som de själva föreslår och instruerar,
- sjunga sånger och visor såväl svenska och nordiska som sånger och visor från andra länder och världsdelar,
- sjunga sånger och visor som anknyter till deras vardag och till olika temaområden,
- studera sånger och instrumentalstycken med inriktning på karaktär, spänning — avspänning, klang, utförande m m,
- spela på melodi-, ackord- och rytminstrument företrädesvis i anslutning till sång, dikt, dans och rörelse, gehörsmässigt eller efter enklare noter,
- läsa ramsor och ordlekar, traditionella och moderna i bearbetad form eller improviserat för att uppleva textrytm, ordvalör m m.

Högstadiet

Eleverna skall

- genom rörelse och spel arbeta med rytmer från olika världsdelar och kulturer, även jazz och poprytmer,
- spela på olika melodi-, ackord- och rytminstrument till sång, dikt, dans eller rörelse, inlärt på gehör eller efter noter,
- sjunga sånger från skilda tider och genrer med skiftande innehåll och karaktär, även dagsaktuella sånger,
- utföra ljudkompositioner med instrument, röster och andra ljudkällor.

ATT SKAPA MUSIK

Elevernas eget skapande skall vara en motvikt mot passiviserande och stereotyp musik. Eleverna skall få möjlighet att på ett enkelt sätt uttrycka sig i ord, ton, klang, ljud, rytm och rörelse, individuellt eller i grupp.

Lågstadiet

Eleverna skall få möjlighet att

- fantisera i fria rörelser, improvisera egna danssteg och danser till musik eller egna ljudillustrationer,
- tillsammans göra melodier och skriva texter för att träna musikalisk fantasi och språklig uttrycksförmåga,
- skapa effekter och stämningar med hjälp av ljud till dikt och prosa samt lära sig nedteckna dessa med enkla visuella symboler,
- tillverka enkla musikinstrument samt pröva användningsområden för dessa.

Mellanstadiet

Eleverna skall få möjlighet att

- improvisera eller arrangera melodier, klanger och rytmer på olika instrument bl a som ackompanjemang till spel, sång, dikt, dans och rörelse,
- skapa egna danser,
- komponera egna melodier och skriva egna texter för att förverkliga idéer och uttrycka känslor och åsikter,
- experimentera med olika ljudkällor och göra inspelningar av dessa, imitera vanliga ljud i samhälle och natur eller hitta på egna ljud, göra ljudberättelser eller fria ljudkompositioner,

- arrangera egna eller andras texter såsom dikter, ramsor m m till röst- och ljudkompositioner,
- tillverka enkla musikinstrument, gärna i samverkan med slöjd, och pröva användningsområden för dessa.

Högstadiet

Eleverna skall få möjlighet att

- improvisera i rörelse och rytm, inspirerade av musik, dikter, berättelser, händelser m m,
- göra ljudkompositioner med instrument, röster och andra ljudkällor,
- improvisera ackompanjemang på olika melodi-, ackord-, och rytminstrument till sång, dikt, dans eller rörelse,
- dramatisera på teman från olika länder och tider, aktuella händelser m m,
- komponera egna melodier och skriva egna texter för att förmedla känslor, tankar och åsikter i kamratkretsen, skolan och närsamhället.

MUSIKEN I SAMHÄLLET OCH VÄRLDEN

Musiken skall inte studeras isolerad utan skall ses mot bakgrund av den kultur i vilken den utvecklats. Kännedom om de människor som utövar eller utövat musiken och om deras livsvillkor bidrar till förståelse och inlevelse.

Lågstadiet

Eleverna skall få möjlighet att

- lyssna till kortare musikstycken av olika karaktär och från olika epoker och genrer och illustrera dem i ord och bild,
- upptäcka och diskutera ljuden i skolan, närmiljön, naturen och samhället och bli medvetna om hur musik och ljud påverkar oss i olika sammanhang,
- lära känna några vanliga musikinstrument.

Mellanstadiet

Eleverna skall få möjlighet att

- studera sångtexter med avseende på tids- och miljöskildringar, samhällsvärderingar, budskap m m, studera samband mellan musik och text samt upptäcka hur sociala och ekonomiska faktorer påverkar musiken,

- studera ljud och musik inom film och teater,
- studera principer för tonalstring, resonans m m hos orkesterinstrument och folkliga instrument samt instrument från främmande kulturer,
- studera och diskutera ljudet som miljöfaktor i skolan samt musiken och ljuden i närmiljön och samhället samt diskutera åtgärder för förbättringar.

Högstadiet

Eleverna skall få möjlighet att

- studera musik från olika världsdelar, kulturer och genrer bl a med inriktning på musikens sociala, ekonomiska och religiösa funktioner och uppmärksamma den passiviserande och stereotypa musik som förekommer i många ungdomsmiljöer,
- vidga sin instrumentkänedom genom att studera instrumentens konstruktion och funktion och genom att i samarbete med de naturorienterande ämnena få kännedom om de elektroniska instrumenten och den teknik som är tillämpbar på dessa,
- lära sig det väsentligaste om vård och användning av fonogram och ljudteknisk apparatur samt om konsumentfrågor i samband med inköp.

Exempel på olika yrken där kännedom om musik är betydelsefull.

ORIENTERINGSÄMNEN

Orienteringsämnena består av naturorienterande och samhällsorienterande ämnen.

De naturorienterande är biologi, fysik, kemi och teknik. De samhällsorienterande är geografi, historia, religionskunskap och samhällskunskap. På lågstadiet ingår ämnet bild samt moment ur ämnena hemkunskap och slöjd.

Även på mellan- och högstadierna har de tre sistnämnda ämnena beröringspunkter med orienteringsämnena. Deras kursplaner bör därför uppmärksammas när undervisningen i orienteringsämnena planeras.

Studiet av orienteringsämnena får inte bli ensidigt teoretiskt. I dem alla bör finnas inslag av exkursioner, studiebesök och/eller fältarbete, i förekommande fall även av experiment, laborationer och praktiskt arbete. Arbetsmetoderna bör variera och komplettera varandra.

De naturorienterande och de samhällsorienterande ämnena skall stödja och komplettera varandra. Därför har huvudmomenten inom de båda sektorerna grupperats efter samma modell:

Naturorienterande ämnen

Människan
Människan och naturen
Människans verksamhet

Samhällsorienterande ämnen

Människan
Människans omgivning
Människans verksamhet
— i tidsperspektiv
— i samhällsperspektiv
Människans frågor inför
livet och tillvaron;
Religionskunskap*

* När en elev enligt skollagen § 27 befriats från undervisningen i religionskunskap skall i samråd mellan hemmet och skolan överenskommas hur detta praktiskt skall ordnas. Med hänsyn till de speciella motiv som i varje enskilt fall föreligger och undervisningens uppläggning i ifrågavarande klass får från fall till fall avgöras vilka lektioner och avsnitt som eleven skall vara befriad ifrån.

Orienteringsämnen ingår i grundskolans undervisning därför att

- eleverna skall lära sig förstå människolivets betingelser och samspelet med omgivningen, tekniken och naturen,*
- eleverna skall få kunskap om naturen och dess lagar,*
- eleverna skall få kunskap om mänsklig verksamhet förr och nu,*
- eleverna skall få kunskap om medborgarnas rättigheter och skyldigheter,*
- eleverna skall få kunskaper om och kontakt med livs-
åskådningsfrågor.*

NATURORIENTERANDE ÄMNEN

MÅL Genom undervisningen i de naturorienterande ämnena skall eleverna vidga och fördjupa kunskaperna om sig själva, naturen och människans verksamhet.

Undervisningen skall leda till att eleverna lär sig hur människokroppen fungerar. Den skall ge en överblick över olika hälsoproblem bl a rörande arbetsmiljö och beroendeframkallande medel. Eleverna skall på så sätt få kunskap om olika hälsorisker samt om hur man bygger upp och bevarar sin hälsa. De skall uppmuntras att aktivt arbeta för hälsofrämjande vanor, t ex i fråga om alkohol, narkotika och tobak, både när det gäller dem själva och andra.

Eleverna skall lära känna vanliga växter och djur och få perspektiv på hur olika former av liv har utvecklats på jorden. Vidare skall eleverna få kunskap om hur naturen fungerar, vanliga naturtypers uppbyggnad

samt hur människan tidigare och i dag påverkar naturmiljön. Undervisningen skall visa hur kunskap om naturmiljön kan användas i samhällsarbetet, göra eleverna medvetna om människans ansvar för sin och kommande generationers livsmiljö och väcka deras respekt för allt levande.

Undervisningen skall ge eleverna en orientering om ämnens uppbyggnad och reaktioner. De skall få inblick i hur denna kunskap används för att förbättra våra levnadsvillkor men också vilka risker användningen kan medföra.

Undervisningen skall ge en orientering om fysikaliska företeelser av betydelse för kunskapen om vår värld. Den skall belysa hur upptäckter inom naturvetenskapen förändrat människans uppfattning om världen och hur vår världsbild ständigt ändras i takt med nya upptäckter.

Eleverna skall få kunskaper om den tekniska utvecklingen och om hur tekniken kan förändra vår tillvaro, påverka arbetsförhållanden och sysselsättning och inverka på vår miljö. Därigenom skall de få bättre förutsättningar att förstå, kritiskt granska och aktivt ta ställning till olika problem i det tekniskt komplicerade samhälle vi lever i.

Undervisningen skall leda till att eleverna får en orientering om olika arbetsmiljöer, industrier och tillverkningsprocesser. De skall därigenom få insikt i olika yrken och i människors arbetsförhållanden, så att de lättare kan ta ställning till sin egen framtid och arbeta för en förbättrad miljö.

Eleverna skall ges möjlighet att träna sådana vardagsfärdigheter som är viktiga för dem som konsumenter både då det gäller varor ochushållning med naturresurser. De skall i praktiskt arbete och i samverkan med hemkunskap lära sig klara göromål i hemmet och skolan, klara av enklare reparationer och förbättringar. De skall känna till hur vanliga tekniska hjälpmedel är konstruerade och praktiskt lära sig hur man använder dem.

Undervisningen skall göra eleverna medvetna om de risker som finns i människans verksamhet och omgivning samt om det ansvar och de möjligheter man har att handskas med dem.

I alla de naturorienterande ämnena skall eleverna lära sig att använda ett experimentellt och undersökande arbetssätt. Laborationer, fältstudier och praktiskt arbete skall prägla undervisningen. Eleverna skall lära sig att tolka beskrivningar och bruksanvisningar och redovisa iakttagelser och experiment både muntligt och skriftligt. De skall utveckla sin förmåga att upptäcka och identifiera problem, ge förslag till tänkbara lösningar, pröva dessa och själva söka bedöma resultatet.

MÄNNISKAN

HUVUDMOMENT

Lågstadiet

Kroppen och dess funktioner som de kan studeras utifrån barnens egna iakttagelser.

Fortplantning, födelse, åldrande och död. Känslor och konflikter diskuteras och bearbetas i aktuella situationer.

Vila, kost, hygien och rörelse i sammanhang som är kända för barnen.

Läkemedel, alkohol, narkotika och tobak.

Mellanstadiet

Grundläggande frågor som rör människokroppens funktioner och byggnad.

Fortplantning, födelse, åldrande och död. Om människors utveckling, företrädesvis under barn- och ungdomsåren. Sexual- och samlevnadsfrågor belyses mot bakgrund av olika uppfattningar i klassen. Något om ärftligheten hos människan.

Hälsa och sjukdom. Åtgärder som barnen själva kan vidta för att förebygga och behandla sjukdomar och olycksfall.

Exempel på miljöns betydelse för människans utveckling.

Alkohol, narkotika, tobak och andra skadliga ämnen. Förekomst och negativa verkningar för individen och samhället.

Högstadiet

Nervsystemet och sinnesorganen. Andningen och cirkulationen i kroppen. Rörelseapparaten. Träning och kondition. Olika handikapp.

Matsmältningsorganen. Födans kemiska sammansättning och dess näringsvärde. Vårt behov av lämpligt sammansatt föda. Följder av en felaktigt sammansatt föda.

Fortplantning, födelse, åldrande och död. Samlevnads- och sexualfrågor.

Arv — miljö. Utveckling av beteenden och social organisation. Köns roller.

Friskvård, hygien och smittorisker. Allergier. Vanliga sjukdomar och sjukvård. Olyckor, första hjälpen vid olycksfall. Övningar i att bära, lyfta och sitta rätt. Olika arbetsmiljöers inverkan på människan.

Läkemedel, lösningsmedel, alkohol, narkotika och tobak. Deras giftverkan och hur man kan undvika dessa gifter. Möjligheter att komma ur ett beroende. Olika orsaker till missbruk. Vuxnas och kamraters roll och ansvar som normbildare.

NATUREN OCH MÄNNISKAN

Lågstadiet

Undersökning av egenskaper hos ämnen och föremål i den dagliga omgivningen. Vatten, luft och ljus. Väderiakttagelser.

Djur och växter, främst sådana som finns i barnens närhet. Odling av växter och vård av djur.

Studier av naturområden och terrängförhållanden i skolans närhet. Sambandet mellan årstiderna och förändringar i naturen. Miljövård i aktuella sammanhang. Något om rymden.

Frågor kring tingen, livet och döden, föranledda av barnens egna funderingar. Frågor som rör respekten för allt levande och människors förhållningssätt till och ansvar för naturen.

Mellanstadiet

Undersökning av några vanliga ämnen som har betydelse i barnens vardag. Egenskaper hos material. Några vanliga fysikaliska företeelser av betydelse för att förstå vanligt förekommande tekniska tillämpningar. Något om solen som energikälla. Väderiakttagelser och väderrapportering. Några enkla astronomiska observationer.

Döda föremål och organismer. Indelningsgrunder för växter och djur med utgångspunkt i undersökningar i någon naturtyp. Exemplifieringar av levnadssätt och anpassningar. Försök med odling av växter och vård av djur i skolan eller dess närhet. Undersökningar av liv, livsförutsättningar och förändringar i några naturområden som barnen har tillgång till. Miljövård i aktuella sammanhang.

Några vanliga teorier och trosföreställningar som belyser livets uppkomst. Frågor om döden föranledda av barnens funderingar.

Högstadiet

Praktiska försök som visar skillnader mellan grundämnen, kemiska föreningar, blandningar och lösningar. Studier av modeller som klargör atom- och molekylbegreppen.

Undersökningar av ämnens egenskaper och reaktioner. Fysikaliska företeelser av betydelse för människan och naturen, t ex krafter, värme, energiomvandlingar, radioaktivitet. Väderiakttagelser och väderrapportering samt mekanismer som bestämmer väder och klimat. Vattnets kretslopp. Den astronomiska världsbilden och teorier om dess uppkomst och utveckling. Astronomiska observationer.

Huvudgrupper av växter och djur i ett ekologiskt och utvecklingshistoriskt perspektiv. Möjligheter och begränsningar för liv på jorden.

Cellen och olika livsprocesser, t ex fotosyntes.

Landskapets uppbyggnad och olika naturtyper.

Ekosystemets byggnad och funktion.

Människans påverkan av och ansvar för naturmiljön och hur kunskap om naturmiljön kan användas i samhällsarbetet, bla miljökontroll och planering med hänsyn till ekologin.

Växtodling och djurvård i skolan eller i dess närhet.

Naturvetenskaperna och livsfrågorna.

MÄNNISKANS VERKSAMHET

Lågstadiet

Arbetsliv, produktion och naturtillgångar på den ort där man bor. Tekniska företeelser i det dagliga livet. Praktisk träning i färdigheter som behövs i hemmet. Faror och skydd i barnens omgivning. Risker och svårigheter i trafikmiljön. Träning i att observera, bedöma, fatta beslut och handla på ett bra sätt i trafiken.

Mellanstadiet

Exempel på produktionsmetoder inom industri, jordbruk och skogsbruk som kan belysa hur människans arbetsvillkor förändrats och förändras. Arbetsmiljöfrågor.

Exempel på tekniska tillämpningar i hemmet och arbetslivet. Övning i att hantera vanliga verktyg och enkla maskiner. Faror, skyddsanordningar. Den enskildes och samhällets beredskap att möta faror och olyckstillbud. Praktisk träning i trafiken och undersökningar av trafikmiljöer för att kunna delta i trafiksäkerhetsarbetet i närsamhället.

Högstadiet

Teknikens utveckling och dess funktion i samhället samt de förändringar i miljön den medfört. Vatten och reningsverk. Några vanliga industrier som berör t ex skogen och dess produkter, jordbruk och livsmedel, stålframställning, petroleum och plast.

Arbetsplatser och arbetsmiljöfrågor.

Användning av verktyg och maskiner, tillverkning och reparation, montering och demontering av olika enkla produkter som finns i elevens vardag.

Hur en vara utvecklas från idé till färdig produkt.

Tolka, bearbeta och göra enklare ritningar, tabeller och diagram.

Följa bruksanvisningar och förstå innehållsdeklarationer.

Materiallära med inriktning mot vanliga ämnen, t ex kemikalier i hemmen, plast, järn.

Försörjning och förbrukning av energi. Olika energiformer och energiomvandlingar. Åtgärder för att spara energi.

Mätning av t ex längd, volym, massa, densitet, tid, hastighet, temperatur.

Elkunskap med inriktning på vad eleven kommer att möta i vardagen. Säkerhetsriskerna.

Ljusets egenskaper och de optiska hjälpmedel vi vanligen använder t ex glasögon, kamera och kikare.

Ljudets egenskaper och ljud i vår omgivning. Buller som arbetsmiljöproblem.

Trafikplanering och lokala trafikproblem. Orientering om olika kommunikationssystem. Olika trafikantroller. Arbetsätt hos olika motorer. Buller och avgaser. Reaktionsid och friktion.

Datorn, dess utveckling och konsekvenser för människan och samhället.

Elektronik, elektronik i vardagen.

Olika yrken där kunskap i biologi, fysik, kemi och teknik är betydelsefull.

SAMHÄLLSORIENTERANDE ÄMNE

MÅL Skolans samhällsorientering har ett särskilt ansvar för att fostra eleverna till medborgare i ett demokratiskt samhälle. Undervisningen skall ge kunskaper om och förståelse för de lagar och normsystem som vårt samhälle vilar på. Den skall också leda till insikt om vikten av att värna om de demokratiska rättigheterna och fullgöra skyldigheterna.

Genom undervisningen i de samhällsorienterande ämnena skall eleverna vidga sina kunskaper om sig själva och andra, om människors liv och verksamhet förr och nu samt om tillvaron och dess problem. De skall därigenom skaffa sig tilltro till sin förmåga att påverka och för-

bättra sina egna och andras levnadsförhållanden. Eleverna skall stimuleras till egna insatser i samhällslivet och få kännedom om de möjligheter som finns att påverka utvecklingen genom medverkan i politiskt och fackligt arbete och genom anslutning till olika ideella organisationer och föreningar.

Undervisningen skall bidra till att eleverna får ökad förståelse för andra människor och deras villkor som en grund för vilja till jämlikhet och solidaritet. De skall lära känna vad som format och formar människors liv. Eleverna skall därför ges rika tillfällen till kontakt med olika grupper av människor utanför skolan.

I undervisningen skall eleverna träna sig att söka orsaker till motsättningar och att bearbeta konflikter. Skolan skall hjälpa eleverna att förstå hur konflikter mellan enskilda människor, mellan grupper och stater uppstått i det förflutna och kan uppstå i dag, vilken grund konflikterna kan ha, hur de kan förebyggas och hur de kan lösas. Undervisningen skall syfta till att stärka respekten för människans grundläggande fri- och rättigheter. Den skall ge en beredskap för fredssträvanden och öka förståelsen för behovet av internationell solidaritet. Den skall leda till förståelse och respekt för alla folk, för deras kulturer, civilisationer, värderingar och levnadssätt.

Den omgivande verkligheten bör studeras i nära samverkan med de naturorienterande ämnena. Eleverna skall få en orientering om skilda natur- och kulturgeografiska miljöer i världen. Undervisningen skall präglas av en ekologisk grundsyn och leda till elementära insikter i frågor som gäller mänskighetens överlevnad. I samband med undervisningen om industri- och utvecklingsländer skall frågor om fördelningen av jordens begränsade resurser behandlas.

Undervisningen skall hjälpa eleverna att sätta in sig själva i allt större sammanhang i tid och rum. De skall få möjligheter att uppleva att deras eget liv har rötter i tidigare generationer. Studierna bör leda till insikt om att såväl materiella villkor som idéer och föreställningar påverkat utformningen av människors liv. Eleverna bör vidare göras medvetna om att det varit och är möjligt att ändra rådande förhållanden. De skall lära sig att varje tid har sina särdrag och att dess människor bör bedömas utifrån de förutsättningar som då rådde. Eleverna skall stifta bekantskap med olika sätt att se på den historiska utvecklingen.

Undervisningen skall leda till att eleverna får kunskaper om sådana skeenden och företeelser som bidragit till att skapa de förhållanden som råder i dag. Genom att analysera rådande förhållanden ur ett historiskt perspektiv bör eleverna bli medvetna om att framtiden är beroende av handlingar och beslut i gårdagens och dagens samhälle. Studierna skall belysa både social, kulturell, rättslig, vetenskaplig, ekonomisk, teknisk och politisk utveckling.

Eleverna bör bli medvetna om att utvecklingen i sig kan alstra nya problem, vilka kräver en lösning för att utvecklingen skall innebära ett framåtskridande.

Genom skolans studie- och yrkesorientering och arbetslivsorienteringen skall eleverna tillägna sig kunskap om olika verksamhetsområden, arbetsmiljöer, arbetsuppgifter och yrken och om arbetets betydelse för människorna och samhället. Se därom Mål och riktlinjer s 42 f.

Elevernas egna upplevelser och iakttagelser skall vara utgångspunkt för studier av den omgivande miljön. De skall få möjligheter att bedöma hur den svarar mot de behov som de själva och andra — individer eller grupper — har. Särskild vikt skall läggas vid sådana frågor som direkt berör elevernas hälsa och säkerhet. I samverkan med naturorienterande ämnen skall eleverna engageras i arbetet kring alkohol-, narkotika- och tobaksfrågorna. I samverkan med idrott och naturorienterande ämnen skall trafiksäkerheten särskilt uppmärksammas.

Skolan skall hjälpa eleverna att bearbeta frågorna inför livet och tillvaron. Eleverna skall få vidgade kunskaper om den kristna religionen med bibeln i centrum. Även om kristendomen betyder mest för att förstå vår egen kultur, skall det kristna arvet jämföras med andra religiösa traditioner och livsåskådningar. Det religiösa arv som många invandrare för med sig ger värdefulla bidrag till belysningen av dessa frågor.

Eleverna skall också ta del av andra livsåskådningar än de religiösa. Undervisningen skall hjälpa eleverna att utveckla en personlig uppfattning samt förståelse och respekt för andra människors och kulturers värderingar. Den skall samtidigt hävda vår demokratis väsentliga värden och klart ta avstånd från allt som strider mot dessa.

I alla de samhällsorienterande ämnena skall eleverna tillägna sig sådana färdigheter som är viktiga för dem som individer och samhällsmedlemmar. De skall vidga sin omvärldskunskap bl a genom att göra fältstudier samt tolka bilder, kartor och andra källor. De skall lära sig att utvinna kunskap ur egna erfarenheter, t ex genom praktiskt arbete såväl inom som utom skolan samt studiebesök. De skall ges möjligheter att ta kontakt med företrädare för olika sektorer av samhället och i skolarbetet ordna, bearbeta, tolka och kritiskt granska samhällsinformation som de får genom massmedier och på andra sätt. De skall beredas tillfällen att själva producera och förmedla kunskap.

MÄNNISKAN

- HUVUDMOMENT**
- Lågstadiet**
Utveckling och växande: Barns utveckling. Kontakt med människor i olika åldrar.
Relationer till andra: Att vara ensam och i grupp. Samlevnadsfrågor och sexualfrågor. Könrollsfrågor. Hur konflikter kan bearbetas och motverkas i vardagen. Handikappbegreppet.
Läkemedel, alkohol, narkotika och tobak.
Barnens rätt: Något om lagar och förordningar som gäller barnen själva.
- Mellanstadiet**
Utveckling och växande: Enligt vad som anges för lågstadiet. Något om avvikelser som leder till en annorlunda livssituation.
Relationer till andra: Enligt vad som anges för lågstadiet. Olika roller. Att motverka mobbning.
Läkemedel, alkohol, narkotika, tobak och andra droger — förebyggande åtgärder mot missbruk.
Barnens rätt: Barns rättsliga ställning i Sverige och i andra länder. Barns villkor i Norden förr och nu. Jämförelser med barn i andra länder.
- Högstadiet**
Utveckling och växande: Utvecklingen barn — tonåring — vuxen. Utveckling och livskriser.
Relationer till andra: Enligt vad som anges för lågstadiet och mellanstadiet. Särskild tyngdpunkt på samlevnads- och sexualfrågor samt könrollsfrågor. Konfliktbearbetning och konfliktlösning på individ-, grupp- och samhällsnivå.
Läkemedel, alkohol, narkotika och tobak: Enligt vad som anges för lågstadiet och mellanstadiet. Något om skadeverkningar och följder för individ och samhälle.
Barnens rätt — de mänskliga rättigheterna: Enligt vad som anges för lågstadiet och mellanstadiet. Något om familjelagstiftning. Hur bestämmelserna om de mänskliga rättigheterna efterlevs i Sverige och andra länder. Särskild tyngdpunkt på barns situation. Eftersatta grupper och åtgärder mot diskriminering i alla dess former.

MÄNNISKANS OMGIVNING

Lågstadiet

Jordytans byggnad i närområdet och hembygden.

Lägen och avstånd i närområde och hembygd, kartbegrepp.

Väder och klimat: Årstiderna och väderkunskap.

Landskapet: Vatten, berg, sten och jord omkring oss, landskapets form, spår efter istid. Landskapets utseende under olika årstider.

Människan och landskapet: Landskapet förr och nu på den egna orten. Hur naturlandskapet blir kulturlandskap.

Regional geografi: Närområdet, hembygden, Sverige och världen. Att hitta på kartan.

Mellanstadiet

Jordytans utveckling utifrån iakttagelser i närmiljön.

Läge, avstånd, utbredning: Olika slag av kartor, profiler och diagram. Transportvägar och transportsätt. Folktäthetsmönster.

Väder och klimat: Temperatur, lufttryck och nederbörd. Klimatkunskap. Sambandet mellan klimat, växters och djurs samt människors utbredning.

Landskapet: Exempel på krafter som formar jordytan.

Människan och landskapet: Bondelandskap och stadslandskap förr och nu. Hur landskapet förändras genom industrialisering och urbanisering.

Regional geografi: Jordens kartbild, världsdelar och världshav. Ett urval av miljöer i Sverige, Norden och Europa samt i andra världsdelar. Kunskap om viktiga geografiska namn i de olika världsdelarna.

Högstadiet

Jordens byggnad, dess historia och framtid.

Läge, avstånd, utbredning: Kartans betydelse förr och nu. Profiler, diagram och modeller.

Väder och klimat: Jordens klimat- och vegetationsområden.

Landskapet: Hur jordytan formats och hur landskapet förändrats i olika områden.

Människan och landskapet: Människan och landskapet förr, nu och i framtiden. Utvecklingen av bebyggelse, samhällenas utformning, näringslivet och handeln. Kommunikationer. Den politiska och tekniska utvecklingens påverkan på i första hand utvecklingen av näringslivet.

Fördelningen och utnyttjandet av naturresurserna i Sverige och andra länder.

Regional geografi: Befolkningsfördelning och befolkningens förändringar. Industrialisering, urbanisering och omflyttningar. Markplaneringsfrågor, samhällsplanering och lagstiftning i samband med detta. Internationellt samarbete i fråga om resursutnyttjande, produktion och handel. Miljövård och miljöförstöring. Planer för hembygdens utveckling.

MÄNNISKANS VERKSAMHET — TIDSPERSPEKTIVET

Lågstadiet

Min egen historia.

Hembygdens historia: Att se och tyda historiska minnen från hembygden. Hur människor levat och verkat i den egna bygden.

Sagor, sägner, sånger och annat kulturarv från Norden och från andra länder som är kända för elever i klassen.

Miljöbilder från det forntida nordiska samhället.

Att bearbeta olika sakfrågor och värdefrågor som väcker intresse, undran eller oro — sedda i tidsperspektiv.

Mellanstadiet

Min släkts historia. Jämförelser med tidigare generationer och med barn i olika länder. Några olika historiska källor.

Arbete och liv, händelser och gestalter i Norden och Europa under medeltid och nyare tid fram till mitten av 1700-talet.

Aktuella problem, sak- och värdefrågor studerade i ett tidsperspektiv.

Jämförelser mellan det svenska samhället och andra samhällen utifrån elevernas olika erfarenheter, intressen och kulturarv.

Högstadiet

Min Orts historia.

Några olika historiska källor och metoder. Något om olika historieuppfattningar.

Arbete och liv i förindustriella och industrialiserade samhällen. Jämförelser mellan människors levnadsöden, drömmar och ideal genom tiderna.

Utvecklingen från 1700-talets mitt i Norden, i några ledande världs-

makter och i några viktiga utvecklingsländer: Händelser, förändringar, gestalter, idéer.

Ett urval av historiska längdsnitt som belyser olika utvecklingslinjer, t ex in- och utvandringen i vårt land, maktförhållanden och motsättningar, lag och rätt, synen på kvinna, man och barn under olika tider, kampen för frihet och demokrati, överlevnadsfrågor och fredssträvanden.

Aktuella sakfrågor och värdefrågor sedda i tidsperspektiv.

Miljöer, händelser och gestalter i antika samhällen.

Några utomeuropeiska kulturer förr och nu.

MÄNNISKANS VERKSAMHET — SAMHÄLLSPERSPEKTIVET

Lågstadiet

Demokratins grunder utifrån arbetet i den egna klassen.

Lag och rätt i skolan och närsamhället: Att upprätta och följa regler hemma och i skolan.

Arbetsliv i skola och närsamhälle. Arbetsuppgifter och arbetets betydelse för människorna och samhället.

Ekonomiska frågor: Ekonomisk planering utifrån egna behov och resurser och utifrån aktiviteter i den egna klassen.

Skolans, lekens och fritidens miljö och dess anpassning till människorna.

Studier i närmiljön för att lära sig se och klara av trafikfaror och andra faror.

Fritids- och kulturaktiviteter för barn.

Mellanstadiet

Frågor kring demokrati: Demokratiska arbetsformer i den egna klassen och skolan. Något om den kommunala demokratin. Något om förningslivet på orten.

Lag och rätt: Något om brottslighet och dess följder för den drabbade och för samhället. Normer och regler i skolan och närsamhället.

Arbetslivet i skolan och på orten: Enligt vad som anges för lågstadiet. Jämställdhet mellan könen i arbetsliv och samhälle, skolans olika personalgrupper, deras uppgifter och situation. Arbetsmiljöer. Studie- och yrkesval.

Ekonomiska frågor: Enligt vad som anges för lågstadiet. Något om resursfördelning i den egna kommunen.

Närsamhällets behov av och planering för bostäder, kommunikation, arbetsliv och social service.

Den yttre miljön och miljöns anpassning till människorna. Studier i den omgivande trafikmiljön. Träning i att iaktta, bedöma och fatta beslut i olika trafiksituationer.

Miljöer som skapar handikapp. Undersöka hur de speciella problemen ser ut som människor med handikapp har i olika miljöer.

Fritids- och kulturaktiviteter utifrån egna och gruppens behov — olika alternativ.

Högstadiet

Frågor kring demokrati: Mötesformer och mötesteknik, demokratiska arbetsformer i den egna skolan. Demokratiska rättigheter och skyldigheter i skolan och samhället. Politiska partier, folkrörelser och organisationer. Regering och riksdag samt kommuner och landsting.

Lag och rätt: Enligt vad som anges för lågstadiet och mellanstadiet. Hur rättssamhället fungerar. Brottsförebyggande åtgärder. Normer, lagar och regler.

Fred och försvar: Politisk spänning och militära resurser i världen. Internationella strävanden i frågor om fred och samarbete. Den svenska neutralitetspolitiken, totalförsvaret och säkerhetspolitiken i övrigt. Hur samhället fungerar i kriser och krig.

Arbetslivet: Enligt vad som anges för lågstadiet och mellanstadiet. Arbetslivet i samhället. Arbetsmarknaden och dess parter, lagar och avtal. Datoriseringen och dess konsekvenser för individ och samhälle, i synnerhet för arbetsförhållanden och sysselsättning.

Ekonomiska frågor: Privat ekonomi och konsumentfostran. Samhällsekonomi. Jämförelser mellan olika ekonomiska system. Ekonomisk samverkan i Norden, i Europa och i världen i övrigt. Ekonomi och maktförhållanden. Samhällsplanering och resursfördelning.

Kommunikation och påverkan: Massmediekunskap, massmediernas positiva funktioner och negativa effekter, informationsbehandling, databehandling. Datorns betydelse i detta sammanhang samt datalagen.

Den yttre miljön: Enligt vad som anges för lågstadiet och mellanstadiet. Trafikmiljö och trafiksäkerhet i samhället. Olika trafikalternativ. Samhällsplanering och miljöfrågor, bl a med hänsyn till utsatta grupper.

Fritid och kultur: Behov, resurser och alternativ.

Olika yrken där kunskap i historia, geografi, samhällskunskap och religionskunskap är betydelsefull.

MÄNNISKANS FRÅGOR INFÖR LIVET OCH TILLVARON; RELIGIONSKUNSKAP

Lågstadiet

Livsfrågor, tro och etik: Hur olika etiska uppfattningar styr våra handlingar och våra ställningstaganden till olika livsfrågor, t ex om rätt och orätt, gott och ont, synen på människan och tillvaron. Betydelsen av en religiös tro när man på olika sätt i livet tar ställning till livsfrågor. De aktuella livsfrågorna kan vara av typen vårt ansvar för varandra och för allt levande, frågor kring tingen, livet och döden, människors likheter och olikheter, kamrat- och familjerelationer, att lösa konflikter, ensamhet, gemenskap, trygghet, tröst, vänskap, ärlighet, rättvisa.

Undervisningen skall utgå från och anknytas till elevernas egna erfarenheter, aktuella händelser och företeelser och behandla aktuella personer i nutiden. I undervisningen ingår också studier av

- bibeln, t ex Abraham och patriarkberättelserna, Josef och hans bröder, Mose, valda händelser ur Jesu liv,
- några kyrkor och samfund i närsamhället,
- sånger och psalmer i anslutning till det behandlade stoffet,
- personer och livsmönster inom bl a judendomen.

Mellanstadiet

Livsfrågor, tro och etik: Hur olika etiska uppfattningar styr våra handlingar och våra ställningstaganden till olika livsfrågor, t ex om rätt och orätt, gott och ont, synen på människan och tillvaron. Betydelsen av en religiös tro när man på olika sätt i livet tar ställning till livsfrågor. De aktuella livsfrågorna kan vara av typen hur allt började, hur livet förs vidare, sexualetik, människans villkor, frihet, rättvisa och rättfärdighet, våld, krig och förtryck, sjukdom och olyckor, döden och människans åldrande, samvete, förlåtelse, det egna jaget.

Undervisningen skall utgå från och anknytas till elevernas egna erfarenheter, aktuella händelser och företeelser och behandla aktuella personer i nutiden. I undervisningen ingår också studier av

- bibeln, t ex skapelseberättelserna, profeterna, Jesu möte med människor,

- kyrkokunskap, t ex Petrus, Franciscus, Birgitta, Luther, 1600- och 1700-talen,
- personer, tänkesätt och livsmönster inom några samfund och religioner. Lämpliga sånger och psalmer.

Högstadiet

Livsfrågor, tro och etik: Hur olika uppfattningar styr våra handlingar och våra ställningstaganden till olika livsfrågor, t ex om rätt och orätt, gott och ont, synen på människan och tillvaron. Betydelsen av en religiös tro när man på olika sätt i livet tar ställning till livsfrågor. De aktuella livsfrågorna kan vara av typen människans olika livserfarenheter, hur våra normer och värderingar uppstår, relationer, ansvar, sexualetik, samspel i naturen, fritidens och teknikens användning, samvete, skuld och förlåtelse, brott och straff, frälsning och nåd, tro och bön, kärlek och hopp, mening och meningslöshet, ensamhet och trygghet, livskvalitet, verklighetsflykt.

Undervisningen skall utgå från och anknytas till elevernas egna erfarenheter, aktuella händelser och företeelser och behandla aktuella personer i nutiden. I undervisningen ingår också studier av

- bibeln, t ex det gamla och det nya förbundet, Jesu förkunnelse, Jesu som Kristus, den urkristna förkunnelsen, särskilt enligt Paulus. Bibelns tillkomst och bibeln som inspirationskälla,
- kyrkokunskap, t ex väckelserörelserna, katolska kyrkan, nyandliga rörelser, gudstro i modern tid, mission och u-landshjälp,
- religionshistoria, t ex buddhism, hinduism, islam, judendom, naturfolkens religioner. Musikens religiösa funktioner,
- andra livsåskådningar än de religiösa, t ex marxism och humanism.

SLÖJD

Slöjd ingår i grundskolans undervisning därför att

- eleverna skall förstå det mänskliga och ekonomiska värdet i att kunna bearbeta och vårda material,*
- eleverna skall utveckla sin skapande förmåga genom praktiskt arbete och få handlingsberedskap i sitt vardags- och arbetsliv,*
- eleverna skall få lära sig använda olika material och olika arbetsmetoder.*

Ämnet omfattar två slöjdarter: textilslöjd samt trä- och metallslöjd. De båda slöjdarterna har skilda materialområden, olika redskap och verktyg och bygger på speciella tekniker och metoder. Ändå har de mycket gemensamt. Detta bör betonas, så att eleverna när de byter slöjdart känner det naturliga sambandet i verksamheter med hårda och mjuka material.

Slöjden har goda förutsättningar att tillföra undervisningen i såväl hemkunskap som orienteringsämnen värdefulla kunskaper och tekniker. Sådan samverkan bör tas till vara i så stor utsträckning som möjligt.

MÅL Eleverna skall genom praktiskt arbete i textilslöjd och trä- och metallslöjd utveckla sin skapande förmåga och sin känsla för estetiska värden samt lära sig bedöma arbetsmetoder och arbetsresultat. De skall pröva och upptäcka hur redskap och verktyg används och därigenom utveckla sin motorik. I *textilslöjden* skall eleverna lära sig arbeta med sömnad, broderi, vävning, material- och garntekniker. I *trä- och metallslöjden* skall de lära sig bearbeta, sammansätta, forma och ytbehandla trä, metall och kompletterande material.

Eleverna skall få kännedom om kulturarvet inom slöjdens områden.

Studier av olika tider i samarbete med samhällsorienterande ämnen skall uppmuntra dem till att återge och nyskapa gamla ting. De skall få förståelse för de mänskliga och ekonomiska värden som ligger i att själv kunna bearbeta och vårda material och vara sparsam och aktsam om våra resurser.

Slöjdundervisningen skall utveckla elevernas kommunikationsfärdigheter, framför allt i att räkna och i att göra och läsa ritningar. Den skall även ge eleverna den handlingsberedskap som alla behöver i arbets- och vardagslivet för att känna glädje och tillfredsställelse i att lösa praktiska uppgifter samt medverka till jämställdhet.

SKAPANDE VERKSAMHET

HUVUDMOMENT

Lågstadiet

Undersöka och arbeta med slöjdens material både enskilt och i grupp samt i samverkan med andra ämnen.

Beskriva och berätta om slöjdarbetet.

Konstruera föremål genom att förändra former och ytor.

Mellanstadiet

Experimentera och arbeta med slöjdens material både enskilt och i grupp samt i samverkan med andra ämnen.

Arbeta med konstruktion, färg och form.

Planera genom skiss och arbets- och mönsterritning samt tolka arbetsinstruktioner.

Beräkna och beskriva det planerade arbetet.

Högstadiet

Välja metoder och arbeta med slöjdens material både enskilt och i grupp samt i samverkan med andra ämnen.

Arbeta med konstruktion, funktion, färg och form.

Planera genom skiss- och arbetsritning samt genom mönster- och modellförändringar och använda egna och andras beskrivningar och anvisningar.

PRODUKTION OCH KONSUMTION

Lågstadiet

Undersöka och pröva olika materials egenskaper och användningsområden.

Lära sig arbetsrutiner och säkerhetsföreskrifter och att sköta sin arbetsplats, sitt material och sina redskap.

Framställa föremål i hårda och mjuka material.

Vårda sina kläder och sin närmiljö.

Studera konsumentfrågor i samverkan med orienteringsämnena och hemkunskap.

Mellanstadiet

Arbeta med olika material och metoder samt underhålla, reparera och återanvända.

Tillämpa riktiga arbetsställningar och handgrepp och diskutera arbetsmiljöfrågor med betoning av skyddsföreskrifter och arbetshygien.

Jämföra mellan att göra själv och köpa färdigt, diskutera vad som påverkar val av material och produkt samt ta del av konsumentinformation om tillverkning, varor och köp samt vård och service.

Studera konsumentkunskap i samverkan med orienteringsämnena och hemkunskap.

Högstadiet

Välja och arbeta med lämpliga metoder och material samt arbeta med underhåll och återbruk.

Tillämpa skyddsföreskrifter, skapa en säker arbetsmiljö och diskutera dess motsvarighet i arbetslivet.

Diskutera resursproblem avseende råvaror, material och avfall samt energifrågor i samband med arbetet i slöjd.

Diskutera konsumentfrågor och påverkan genom marknadsföring av varor i relation till behov och resurser. Studera konsumentfrågor i samverkan med hemkunskap och andra ämnen.

MILJÖ OCH KULTUR

På alla stadier

I samverkan med andra ämnen studera olika levnadsförhållanden och kulturer från förr och nu avseende kläder, ting och miljö.

Utnyttja slöjdens möjligheter att bidra till en bra lek- och närmiljö och en innehållsrik fritid.

Mellanstadiet

Skaffa sig kunskaper om vad bruks- och prydnadsföremål har för betydelse för människans olika livsvillkor och kulturer.

Studera hantverkets utveckling och betydelse för människan.

Högstadiet

Undersöka vad hemslöjden och annan kulturtradition betytt och betyder för miljön både när det gäller bruksföremål och inredning och tillvarata kunskaper i arbete med bruksföremål och inredning.

Studera slöjdens kulturarv och hur detta kan inspirera till nytt skapande.

SVENSKA

Svenska ingår i grundskolans undervisning därför att

- alla elever skall få lära sig läsa och skriva och utveckla sina färdigheter i att tala och lyssna, läsa och skriva,*
- eleverna skall få möta skönlitteraturen, grundlägga goda läsvanor och lära känna delar av vårt kulturarv,*
- eleverna skall få kunskaper om språket och dess betydelse för människan och samhället,*
- eleverna skall få utveckla sin skapande förmåga.*

MÅL De flesta barn har utvecklat betydande språkliga färdigheter i att lyssna och samtala och är vana vid att använda språket redan när de kommer till skolan. Några har börjat lära sig läsa och skriva.

I skolan skall alla få lära sig läsa och skriva, och alla skall få utveckla sina färdigheter i att tala och lyssna, läsa och skriva. Eleverna skall få möta skönlitteraturen som en källa till kunskaper och glädje. De skall uppmuntras att i skapande arbete utnyttja alla sina uttrycksmedel: ord, bild, rörelse och ljud. De skall också få lära sig vad som utmärker ett bra språk, så att de själva medvetet kan arbeta med att förbättra sitt språk.

När eleverna lämnar grundskolan skall de ha en sådan språklig säkerhet att de kan uttrycka sig tydligt och med respekt för människors värde i de många olika språksituationer de ställs inför i familj, kamratliv, föreningsliv, arbetsliv och fortsatt utbildning. De skall ha lagt en god grund för en livslång utveckling av läsförmågan och kunna läsa så bra, att de kan skaffa sig information, upplevelser och kunskaper genom uppslagsböcker, tidningar och tidskrifter, fackböcker och skönlitteratur. Deras skrivförmåga skall fungera som ett medel för minne och tänkande, för kontakt och påverkan.

Skönlitteraturen skall särskilt uppmärksammas. I litteraturen möter eleverna verkligheten så som andra människor upplever och tolkar den. Möten med litteraturen kan ge eleverna upplevelser av skönhet, humor och spänning och lust att själva experimentera med språk och stil när de skriver. Litteraturen stimulerar fantasin och lusten att berättas, göra bilder, leka och dramatisera. Av dessa skäl skall eleverna ofta läsa, lyssna till, samtala om och arbeta vidare med skönlitteratur. De skall bli väl förtrogna med böcker, författare och bibliotek och vänja sig vid att låna och läsa skönlitteratur.

Eleverna skall genom skolåren bygga upp kunskaper om språket och dess betydelse för människan och samhället. De skall efter hand lära sig förstå och kunna använda det offentliga språket.

Vårt samhälle är mångspråkigt och mångkulturellt. Eleverna skall få sådana kunskaper om språksituationen i vårt land och om de språkskillnader som existerar, att de med förståelse möter människor som talar annorlunda än de själva.

De skall också få kunskaper om språken i våra nordiska grannländer och genom läsning av litteratur och massmedier öka sitt intresse för liv och samhällsförhållanden i dessa.

Eleverna skall få öva sin lyhörddhet och respekt för kvaliteter och värden i egna och andras kulturer: barn- och ungdomskulturer, en mångskiftande svensk kultur och de många minoritetskulturerna i vårt land.

En människas språk hänger nära samman med hennes personlighet och hennes livssituation. Om det sambandet bryts, blockeras utvecklingen av både språk och personlighet. Arbetet skall därför utgå från det språk och de erfarenheter eleverna har när de kommer till skolan, från deras kulturella bakgrund samt från det sätt att arbeta som de lärt sig i förskolan.

SPRÅKUTVECKLING

Språket växer med nya erfarenheter och med ökade kunskaper om människors liv och verklighet genom tiderna. När eleverna i samtal, läsning, skrivande och drama använder sitt språk för att söka sig fram till upplevelser och kunskaper, utvecklas språket. Språkutveckling och kunskapsutveckling hör ihop. I det kunskapssökande arbetet kan man inte isolera undervisningen i läsning från undervisningen i skrivning eller från samtalen. I samtal och skrivande fördjupar eleverna sin läsförståelse, i läsning och samtal får de utgångspunkter och stimulans för skrivande. Språkutveckling sker via språkanvändning kring ett meningsfullt innehåll.

TALA OCH LYSSNA

HUVUDMOMENT

Samspelet med andra människor är en annan av förutsättningarna för utvecklingen av både språk och kunskaper. I olika arbetssituationer skall därför eleverna tillsammans med kamrater och lärare få berätta och resonera om sina upplevelser, samtala om gemensamt lästa texter och bearbeta problem.

I samtalen får lärare och elever tillfälle att lära känna varandra. De kan bygga upp ett vänligt och avspänt arbetsklimat där de lär sig att ta hänsyn till varandra, tolerera olikheter och respektera varandras meningar och insatser. Förhållanden som hindrar vissa elever från att yttra sig måste klarläggas och ändras. Läraren skall ta särskilt ansvar för att flickor och pojkar i lika mån får göra sina röster hörda.

Man bör organisera arbetet så att lärare får fler möjligheter att delta i arbetssamtal i smågrupper och med enskilda elever. På så sätt kan läraren på ett aktivt sätt påverka språkbruket i klassen.

Studier av hur språket fungerar och hur det kan utnyttjas i olika syften ökar elevernas språkliga medvetenhet och kan väcka deras ansvar för hur de använder språket. Sådana studier skall därför ingå i arbetet på alla stadier.

Dramatisk verksamhet

I dramatisk verksamhet kan eleverna bygga upp både inlevelse- och uttrycksförmåga samt öka sina kunskaper om sig själva och andra människor och deras livsvillkor. Dramatisk verksamhet skall därför ingå i arbetet på alla stadier. I t ex rollspel och improvisationer eller dramatisk lek bör eleverna få leva sig in i, utforska och pröva olika roller, situationer och sätt att handla. De bör få tillfällen att i dramatisk form förmedla erfarenheter och kunskaper, idéer och åsikter till andra i syfte att informera, engagera och roa. Arbeta med skriven dramatik kan ingå i den dramatiska verksamheten, framför allt i samband med litteraturundervisningen på högstadiet.

Eleverna skall vidare få ta del av teaterföreställningar och uppmuntras till dramalek och teater inom ramen för arbetet under skoldagen.

Röst- och talvård

Den dramatiska verksamheten ger eleverna många möjligheter att arbeta med sin röst och sitt tal. Arbetet skall läggas upp så att det bidrar till att eleverna ökar sin säkerhet och tydlighet i olika talsituationer samt blir medvetna om hur rösten, talet och kroppsspråket ger uttryck för attityder och känslor. Eleverna skall öva upp ett tydligt uttal. Detta ger säkerhet både åt deras uppläsning och deras stavning.

Talsituationer

Talsituationerna knyts till ett för eleverna viktigt innehåll och ingår som ett led i arbetet i stort — och i elevernas demokratiska fostran. Arbetet skall läggas upp så att eleverna får utveckla både sitt personliga språk i samtal, diskussioner och berättelser och sin förmåga att använda det offentliga språket i redovisningar, rapporter och debatter. Följande ämnesområden och bearbetningsformer gäller alla stadier.

1. Personliga upplevelser
Berätta spontant och förberett.
Gestalta i dramatisk lek, i rollspel och improvisationer.
2. Klassens arbete och liv
Planera.
Intervjua, berätta, samtala, rapportera, redovisa, utvärdera.
Bearbeta konflikter.
3. Aktuella händelser
Uttrycka egna känslor och reaktioner, redovisa kunskaper och åsikter genom att samtala och berätta, även med hjälp av drama.
4. Egna och kamraters texter, redovisningar, bilder och improvisationer
I samtal berätta vad man får ut av texten, bilden etc, fråga sig fram till djupare förståelse samt söka ta fram det som är bra eller föreslå förbättringar.
5. Litterära texter, sakprosa, massmediatexter (även TV, video, film och radio)
I samtal berätta vad man läst och vad man tycker är viktigt, spännande, roligt, hemskt etc i texten. Diskutera personer, händelseförlopp, budskap, värderingar och förhållningssätt samt jämföra med egna erfarenheter och kunskaper. Gestalta situationer, problem, konflikter och relationer i dramatisk lek, rollspel och improvisationer. Redovisa undersökningar. Presentera böcker och författare.

Utvecklingslinjer

Lärarna skall följa och stödja elevernas kunskapsmässiga, sociala och språkliga utveckling under skolåren och lägga upp arbetet med hänsyn till olika elevers behov. Följande utvecklingslinjer gäller främst den språkliga utvecklingen.

1. Mot större offentlighet
Eleverna får börja i den lilla gruppen, gå vidare till större grupper, hela klassen, andra klasser, föräldramöten. De går från samtal med kamrater och lärare, som de känner, till intervjuer av obekanta.

2. Mot större lyhördhet för vad andra säger och därmed ökad förmåga att uppfatta och leva sig in i hur andra människor tänker och känner.
3. Mot större ordförråd och större precision i ordvalet, dvs mot rikare innehåll och större uttrycksfullhet.
4. Mot ökad förmåga att generalisera, att se samband mellan olika erfarenheter och företeelser och i prövande resonemang söka sig fram till en ståndpunkt.

Tyngdpunkter på olika stadier

På *lågstadiet* skall eleverna framför allt få delta aktivt i samtal och dramatisk lek, samt vänja sig vid att berätta för kamrater, lärare och föräldrar.

På *mellanstadiet* skall eleverna få fortsatt uppmuntran att aktivt delta i samtal och dramatiskt arbete. De skall också få utveckla sin förmåga att berätta åskådligt och levande, att demonstrera experiment, bilder etc samt redovisa studiebesök och undersökningar med syfte att kamraterna skall lära sig något.

På *högstadiet* behöver eleverna fortsatt uppmuntran att delta konstruktivt i samtal, diskussioner och debatter, där de framför, motiveerar och granskar argument samt söker sig fram till egna ställningstaganden. De skall tillsammans med kamrater få genomföra rollspel och improvisationer i avsikt att informera, engagera och roa. De skall vidare få möjligheter att utveckla sin förmåga att berätta åskådligt och levande samt att genomföra redovisningar av undersökningar, studiebesök etc som bidrar till att kamraterna breddar och fördjupar sina kunskaper.

LÄSA

Grundläggande läs- och skrivundervisning

Läs- och skrivinläringen innebär att eleverna

- utvecklar sitt språkliga tänkande, så att de bättre kan föreställa sig människor, situationer och händelser som inte finns i här- och nu-situationen utan i en text och
- lär sig skriftspråket.

Den grundläggande inläringen förutsätter att eleverna har konkreta utgångspunkter för sitt arbete. Därför bör den första läs- och skrivundervisningen bygga på

- elevernas egna erfarenheter, upplevelser och intressen,

- dagligt liv och arbete i skolan och
- möten med litteratur.

Läsning och skrivning betyder för barnet gärna omkodning från text till tal och från tal till text. För de flesta barn är det ganska lätt att förstå principerna för denna omkodning. Inläringen av ljud och bokstäver underlättas, om den knyts till ord i de texter som eleverna läser eller själva skapar i klassen.

Den grundläggande inläringen gynnas om undervisningen ofta tar sikte på både skrivande och läsande. I situationer där barnen gjort spontana iakttagelser och har ett uttrycksbehov kan de tidigt lära sig att i skrift fixera ett innehåll. Det är samtidigt viktigt att den grundläggande undervisningen söker utveckla föreställningsförmågan och gör läsningen till ett sätt att skaffa sig kunskaper, erfarenheter och upplevelser.

Redan från början måste barnen få upptäcka att läsning leder till förståelse och vilken praktisk nytta de har av läsning och skrivning. De bör få uppleva spännande äventyr och roliga berättelser i möten med litteratur. Lärarens och föräldrarnas högläsning bäddar för inläringen, liksom samtal om det lästa. I bildarbete, rörelselekar och dramatisk lek kan barnen fördjupa sin förståelse. Bildarbete, rörelselekar och dramatisk lek är därför väsentliga inslag i läs- och skrivundervisningen.

Det är till fördel om skolan också kan engagera föräldrarna i barnens läs- och skrivinläring. Barnen kan regelbundet få läsa upp både sina egna texter och avsnitt ur texter i barnböcker och läseböcker för sina föräldrar. Av särskild vikt är föräldrarnas medverkan för barn med svårigheter eller långsam utvecklingstakt.

I arbetet ingår att barnen lär sig använda begrepp som ord, bokstav, ljud, vokal, konsonant, stavelse, ändelse, ordföljd, mening, stycke och skiljetecken när de talar om ord och texter.

Fortsatt läsundervisning

Efter den grundläggande läs- och skrivinläringen behöver *alla* elever fortlöpande utveckla sin läsförmåga och sitt intresse för läsning. De skall få lägga en god grund för en livslång utveckling av sin förmåga att läsa. I olika arbetssammanhang skall eleverna få *tid* för läsning, få *texter* som möter och vidareutvecklar deras kunskaper och intressen samt få många tillfällen till *samtal* med kamrater och lärare om texter och läsupplevelser.

Eleverna i en klass eller arbetsenhet behöver tillgång till texter som möter olika kunskapsbehov och intressen och som är av skiftande svårighetsgrad. För deras *individuella läsning* skall det finnas gott om

barn- och ungdomsböcker av god kvalitet och lämplig vuxenlitteratur både i svenskämnets egna boksamlingar och i skolbiblioteket. Dessutom behövs ett aktivt samarbete med folkbiblioteken för att få tillgång till såväl deras boksamlingar som den kunskap om barn- och ungdomslitteratur och vuxenlitteratur som finns där. För den *gemensamma läsningen* behövs klass- och gruppuppsättningar av läseböcker, antologier och andra texter som man vill läsa gemensamt i klassen eller gruppen.

För en del elever är vägen till läskunnighet lång och mödosam. De behöver ständig uppmuntran att arbeta vidare, bli genom stöd att utveckla sina starka sidor i det gemensamma arbetet i klassen.

Dessutom behöver de ett individuellt läsprogram, uppbyggt i samråd med dem själva och föräldrarna: tid för läsning, texter som väljs med hänsyn till just deras intressen, kunskaper och läsförmåga samt regelbundna tillfällen att läsa och samtala om texter tillsammans med en vuxen.

Lässituationer

Lässituationerna anpassas till olika syften och olika typer av innehåll. Följande lässituationer gäller alla stadier.

1. Möten med litteraturens värld genom att läraren berättar eller läser högt: dikter, sagor, berättelser . . .
2. Högläsning
Eleverna läser enskilt, i par eller i grupp i syfte att utveckla förmågan att läsa. Detta gäller framför allt lågstadiet och mellanstadiet.
3. Förberedd uppläsning
Eleverna läser upp egna texter, sagor, berättelser och dikter i syfte att engagera och roa.
4. Läsning av litteratur efter eget val
Eleverna skall få lustfyllda upplevelser av spänning, humor, äventyr — möta främmande och fantastiska världar och se sina egna verkligheter skildrade i skönlitteraturen.
5. Närläsning av kortare berättelser, dikter och noveller
Eleverna undersöker tillsammans med kamrater och lärare texternas innehåll och uppbyggnad, språk och stil, prövar värden och värderingar samt skriver, samtalar, dramatiserar, läser på nytt . . .
6. Temaläsning
Eleverna läser texter med skiftande innehåll och svårighetsgrad kring ett gemensamt tema. I samtalen efter läsningen får de diskutera och jämföra händelser, attityder, värderingar och budskap i texterna. De får också lära sig att använda skönlitteraturen som kunskapskälla, tex i samarbete med orienteringsämnena.

7. Bok- och bibliotekskunskap

Eleverna skall lära sig att använda ordlistor, ordböcker, uppslagsböcker och kataloger samt bli väl förtrogna med skolans boksamlingar och kunna utnyttja dem i sitt dagliga arbete. De behöver också lära sig att utnyttja folkbibliotekets resurser.

Utvecklingslinjer

1. Mot större säkerhet i läsningen

Målet är att alla elever skall bli goda läsare, som läser flytande och med förståelse. För enstaka elever innebär detta att den grundläggande läsinlärningen sträcks ut genom skolåren.

2. Mot mer komplicerade texter som kräver mer av kunskaper, inlevelse, tänkande och medskapande av sina läsare

Ökade kunskaper om omvärlden, bildarbete, drama och samtal är jämte direkta textstudier vägar till djupare förståelse av komplicerade texter.

3. Mot en bredare repertoar

I olika lässituationer lär eleverna känna skönlitteratur av olika slag och en mängd olika texttyper. De lär sig då att anpassa läsningen efter textens innehåll och svårighetsgrad och efter syftet med läsningen.

4. Mot ökad förmåga att samtala och skriva om innehållet i texterna

de läser samt om sina egna erfarenheter. I sina tolkningar skall de mer och mer kunna se vad texterna har att säga om människors villkor.

Tyngdpunkter på olika stadier

Den grundläggande läsinlärningen på *lågstadiet* inriktas på att eleverna lär sig läsa så bra, att de gärna använder sin läsförmåga och kan

- läsa en text med behållning, t ex en liten barnbok,
- läsa upp en text med en sådan betoning och frasering, att innehållet blir begripligt för lyssnarna,
- använda alfabetiskt ordnade förteckningar.

Arbetet på *mellanstadiet* inriktas på att eleverna utvecklar sin läsförmåga, så att de med personlig behållning kan läsa

- barn- och ungdomsböcker samt sådan skönlitteratur för vuxna som berör dem,
- faktatexter skrivna för barn,
- tidningar skrivna för barn,
- dagstidningar: texter som intresserar dem,

- uppslagsböcker, ordlistor och ordböcker samt andra alfabetiskt ordnade förteckningar.

Arbetet på *högstadiet* inriktas på att eleverna stabiliserar sin läsförmåga, så att de med personlig behållning kan läsa

- skönlitteratur, både barn- och ungdomsböcker samt vuxenlitteratur,
- faktaböcker samt uppslagsböcker och populärvetenskapliga böcker och tidskrifter på områden som de är intresserade av,
- informationsbroschyrer och andra texter som har allmän giltighet eller vänder sig direkt till ungdom,
- dagstidningar.

SKRIVA

Skrivundervisning

En av lärarens viktigaste uppgifter är att organisera skrivsituationer, där skrivandet har en funktion, är ett meningsfullt och nödvändigt led i elevernas arbete. Skrivsituationen i sig skall alltså vara ett stöd för skrivandet; eleverna skall veta i vilket syfte de skriver och vilka som skall läsa deras texter.

Eleverna skall så tidigt som möjligt få en upplevelse av att kunna skriva i betydelsen formulera ett budskap som kan läsas av en annan. För att eleverna skall förstå principerna för skriften bör de i början få hjälp att skriva brev, meddelanden, bildtexter och "händelseböcker", som de dikterar för lärare eller kamrater. Man behöver inte vänta tills bokstavsinläringen är avklarad, innan man stimulerar dem att skriva själva. Tvärtom kan deras skrivexperiment bli ett bra stöd för läsinläringen.

Skrivandet är en process med många led:

- att samla stoff genom iakttagelser, läsning, samtal, funderingar etc,
- att snabbt skriva ett första utkast, en kladd,
- att läsa upp texten för kamrater i par eller smågrupper och få gen-svar, och få lyssna på andras texter,
- att skriva vidare, bearbeta och göra klart,
- att visa upp sin text för läraren för en genomgång av innehåll och form,
- att skriva rent med tydlig handstil, och på skrivmaskin eller med hjälp av dator/ordbehandlare,

- att visa upp slutversionen för andra, t ex kamrater eller föräldrar, och själv ta del av andras arbeten,
- att utvärdera arbetet och bedöma resultatet.

Elever med skrivsvårigheter behöver mycket tid för sitt skrivande, men de har ändå ofta svårt att utnyttja tiden. Svårigheterna kan gälla dels själva innehållsproduktionen, dels formell osäkerhet och otydlig handstil. Verklighetsstudier, samtal, högläsning och bildarbete kan hjälpa dem att aktualisera ett innehåll som de kan arbeta vidare med i gemensamma dikteringar under lärarens ledning eller på egen hand. Under skrivandet behöver de ofta stöd av någon som i samtal kan stimulera dem att fantisera, fundera och resonera.

Eleverna kan ha nytta av att lära sig skriva på maskin och att använda datorer/ordbehandlare. Det är, i synnerhet för elever med svårigheter, också en väg till en bättre behärskning av stavning och interpunktion.

Alla elever måste få tid och uppmuntran att arbeta med de formella kraven på texterna, så att de blir allt säkrare när det gäller handstil, stavning, ordval, ordböjning, meningsbyggnad och användning av skiljetecken. De skall efter hand lära sig att skriva i enlighet med gängse normer. Detta arbete *måste* läggas upp på ett sådant sätt att det hela tiden ökar de enskilda elevernas säkerhet och självförtroende och därmed deras beredskap att uttrycka sig i skrift. Särskilt för elever med läs- och skrivsvårigheter är det viktigt att kraven på formell riktighet inte sätts så högt, att arbetet leder till ständiga misslyckanden och besvikelser.

Alla elever måste få uppleva tillfredsställelsen i att åstadkomma en genomarbetad och hantverksmässigt väl utformad produkt: en ”händelsebok”, en klassbok kring ett gemensamt tema, en klasstidning eller en utställning.

Skrivsituationer

Skrivsituationerna läggs upp så att skrivandet får en funktion i arbetet som helhet.

Följande gäller för alla stadier:

1. Personliga upplevelser och intressen, minnen, tankar och stämningsslägen
Händelseböcker, dagböcker, berättelser, redogörelser, personliga brev och dikter.
2. Klassens liv och arbete, undersökningar, temastudier, studiebesök etc
Anteckningar, brev och fri skrivning för planering och utvärdering av arbetet i klassen.

Sammanfattningar, redogörelser, väggtidningar och rapporter med krav på sakligt riktiga uppgifter.

3. Aktuella händelser

Referat, tidningsartiklar och personliga reflektioner.

4. I samband med läsning av skönlitteratur

I samband med läsningen av skönlitteratur bör eleverna få många tillfällen att skriva ner sina tankar, upplevelser och åsikter som en fördjupning av läsningen och som en förberedelse för samtal om texter tillsammans med kamrater och lärare. De skall också under hela sin skoltid få riktiga tillfällen att skriva egna dikter, sagor, berättelser, noveller etc. Deras egna texter bör läsas och bearbetas som exempel på skönlitteratur.

Utvecklingslinjer

1. Mot en ökad förmåga att skriva roliga, spännande och intressanta berättelser.
2. Mot en breddning av skrivrepertoaren så att eleverna får öva och med tiden lära sig att behärska språk och stil i olika texttyper och olika genrer.
3. Mot ökad förmåga att se och uttrycka samband mellan olika erfarenheter och förhållanden, att resonera och formulera slutsatser och att påverka sina läsare.
4. Mot ökad formell säkerhet i fråga om handstil, stavning, ordval, ordböjning, meningsbyggnad och interpunktion.

Tyngdpunkter på olika stadier

Skrivundervisningen på *lågstadiet* skall bygga på elevernas textproduktion och inriktas på inövandet av skriften, både textning och skrivstil. I arbetet skall ingå

- att skriva händelseböcker, text till bilder, berättelser, brev, dikter etc och därvid utveckla ett skrivflöde,
- att berätta om undersökningar och studiebesök och annat arbete i klassen,
- att studera stavning och meningsbyggnad, t ex i gemensamma dikteringar och när egna texter renskrivs,
- att lära sig skiljetecken samt att dela upp de egna texterna i meningar och använda stor bokstav och stora skiljetecken.

Elevernas egen produktion av texter skall vara tyngdpunkten i skrivundervisningen också på *mellanstadiet*.

I arbetet skall ingå

- att skriva dagböcker, berättelser, brev och dikter och därvid utveckla sin berättarkonst,
- att läsa skönlitteratur, göra iakttagelser och sedan skriva egna sagor, fantasiberättelser, noveller etc,
- att skriva redogörelser för undersökningar och studiebesök i syfte att kamrater, lärare och föräldrar skall ta del av dem,
- att utveckla en tydlig och avspänd handstil och få lära sig att skriva maskin eller använda datorer/ordbehandlare,
- att öva upp förmågan att stava, fortsatt arbete med skiljedenlig stavning, enkel- och dubbelteckning av konsonanter samt speciella beteckningar för olika ljud,
- att vänja sig vid att använda ordlistor och att alltid läsa igenom sina texter för att kontrollera meningsbyggnad och skiljetecken.

Elevernas egen textproduktion skall utgöra tyngdpunkten även på *högstadiet*.

I arbetet skall ingå

- att skriva berättelser, dikter och andra typer av texter, bl a i anslutning till läsningen av skönlitteratur och söka sig fram till nya uttrycksmöjligheter,
- att skriva planer för och sammanfattningar av undersökningar, studiebesök och temaarbeten som kan användas i arbetet i klassen, gruppen, arbetsenheten,
- att klargöra sina egna ståndpunkter och föra fram övertygande argument i diskussionsunderlag och debattinlägg,
- att vårda handstilen och att använda skrivmaskin och/eller datorer/ordbehandlare,
- att lära sig skriva i enlighet med gängse normer.

Kraven på formell korrekthet ökar successivt efter elevernas individuella förmåga. Elever med svårigheter måste få individuell hjälp att utveckla skrivförmågan, både med innehåll, formuleringar och de formella kraven.

LITTERATUR

Författare och diktare kan med sin konstnärliga gestaltning av människor, händelser och livssituationer, samhällsförhållanden och idéer ge läsarna rika upplevelser som stimulerar fantasin och väcker nyfikenhet och undran inför människors liv och öden, tankar och drömmar.

I skönlitteraturen kan eleverna på alla stadier i grundskolan få lustfyllda upplevelser av spänning, humor och skönhet. Med litteraturens hjälp kan de bygga upp förståelse för människor och livsvillkor och överskrida tidens och rummets gränser och få inblickar i människors liv och tankar i olika kulturkretsar tiderna igenom. Den kan innebära att de bättre förstår sig själva och sitt eget liv. Därför skall skönlitteraturen dominera i undervisningen i svenska.

Litteratur för alla stadier

- De gamla sagorna och sägnerna, myter och fabler.
- Barn- och ungdomslitteratur, både klassiker och vår tids litteratur.
- Lyrik: dikter, sånger och visor, rim och ramsor ur barnkulturens värld.
- De stora berättelserna ur vuxenlitteraturen.
- Pjäser för barn och ungdom och dramatik ur vuxenlitteraturen.
- Elevernas egna berättelser, sagor och dikter.
- Dokumentärskildringar, facklitteratur och tidningar.

Inom ramen för dessa litteraturområden bör lärare och elever söka litteratur som

- ger rika och lustfyllda upplevelser,
- belyser barns och ungdomars liv och villkor,
- hjälper eleverna att upptäcka och utforska centrala mänskliga och samhällsrelaterade värden,
- är en tillgång i diskussioner om nuet och framtiden,
- kan tjäna som förebild och ge idéer och inspiration för ett eget skapande.

Vår tids sagor och myter finns i populärlitteratur, många TV-serier och sångtexter. Elevernas fritidsläsning gäller i stor utsträckning populärlitteraturen. De använder den i bearbetning av livsfrågor som kärlek, arbete, maktlöshet och beroende eller som underhållning för stunden. Därför skall läraren vara beredd att ta upp även populärlitteraturen i undervisningen.

Vid varje val av litteratur måste man som lärare gå ett steg längre i analysen av vilka krav man skall ställa på texterna. Man måste välja litteratur med hänsyn till elevernas livsförhållanden, erfarenheter och kunskaper, till deras nyfikenhet och intressen men också till deras känslomässiga mognad — och till deras förmåga att läsa. Läsningen måste ge klassen, gruppen och de enskilda eleverna möjligheter till igenkänning och identifikation men också till nya upplevelser och erfa-

renheter, där känslan utmanas lika väl som intellektet.

I sin läsning skall eleverna få möta ett mångskiftande svenskt kulturarv i litteratur som speglar människors liv, tankar och förhållanden genom historien. Vid sidan därom skall de också få möta stora berättelser från den västerländska och andra kulturkretsar. Alla elever skall få ta del av litteratur som speglar invandrargruppernas liv och förhållanden, här och i deras hemländer.

Litteraturkunskap

Genom att läsa skönlitteratur och arbeta vidare med den i samtal, bildarbete, drama och eget skrivande lär sig eleverna att söka sig fram till kärnan i en text, och de blir efter hand förtrogna med en rad litterära gestalter och miljöer, böcker, författare och genrer. De lär sig också efter hand att använda ord och begrepp som underlättar samtalen om litteratur: rim, rytm, bildspråk, huvudperson, händelseförlopp, budskap, satir, romantik, realism, symbol, berättarperspektiv etc. Då och då bör man som lärare ge dem tillfällen att fördjupa och skapa sammanhang i sitt vetande, t ex i diskussioner om författare och olika genrer eller i arbete med litterära texter som ger inblickar i både litteraturens och samhällets historia. Under åren bygger de då upp en litteraturkunskap som blir en tillgång för dem i deras fortsatta läsande.

Utvecklingslinjer

1. Mot ökad förmåga att följa och förstå gestalter och händelser i en text och uppfatta centrala budskap.
2. Mot en allt bredare läsning och större vana vid att välja sin läsning med omsorg.
3. Mot läsning av litteratur där människor och livsförhållanden inte målas i svartvitt utan får en mer nyanserad framställning.
4. Mot större kännedom och djupare kunskaper om skönlitteratur och författare.

Tyngdpunkter på olika stadier

På alla stadier skall eleverna få rika möjligheter att läsa skönlitteratur, både efter eget val och gemensamt i klassen. Läraren måste därför planera litteraturläsningen så att den återkommer regelbundet som ett viktigt moment i undervisningen.

Eleverna skall också vänja sig vid att utnyttja skolbiblioteket och folkbiblioteket och med tiden lära sig använda deras kataloger och databanker.

På *lågstadiet* skall eleverna få läsa och lyssna till

- barnböcker, även bilderböcker, lyrik,

- sagor: folksagor, nordiska gudasagor, konst sagor,
- faktaböcker som möter barns nyfikenhet och intresse för människor och djur, natur, teknik och miljö.

På *mellanstadiet* ingår främst följande litteratur i undervisningen:

- barn- och ungdomslitteratur,
- sagor: sagor från våra nordiska grannländer, bla isländska sagor, grekiska myter och sagor från andra kulturkretsar än vår egen,
- lyrik.

På *högstadiet* gäller litteraturundervisningen främst

- ett brett urval av ungdomslitteratur,
- noveller och romaner ur vuxenlitteraturen,
- lyrik.

En del av den gemensamma läsningen på högstadiet bör läggas upp i samband med de längdsnitt ur historien som eleverna studerar i de samhällsorienterande ämnena.

SPRÅKORIENTERING

Med utgångspunkt i iakttagelser av hur de själva och andra uttrycker sig i tal och skrift skall eleverna genom skolåren bygga upp kunskaper om språket och hur det används i olika kommunikationssituationer. De skall få kunskaper i grammatik så att de kan jämföra svenskan med andra språk. De skall lära sig förstå språket som ett system av normer i vårt samhälle och studera språkets historia och utveckling för att bli medvetna om att de själva är medagerande i det språkhistoriska skeendet.

Språkbruk och språkskillnader

Samtidigt som eleverna utvecklar sina egna språkliga färdigheter skall de få göra iakttagelser i språket och lägga märke till vad språk används till och hur det används i olika situationer. Kunskaper inom följande områden ökar elevernas förståelse för eget och andras språkbruk

- språkets funktioner i olika kommunikationssituationer,
- språkskillnader: talspråk och skriftspråk, privat språk/vardagspråk och offentligt språk/riksspråk, språk i olika grupper, dialekter,
- olika texttyper, textbyggnad och stil,
- språk som verktyg för information och påverkan, t ex i massmedier och reklam.

Grammatik

För att kunna göra iakttagelser i språket och resonera om ord och formuleringar i egna och andras texter behöver eleverna känna till och kunna använda några vanliga grammatiska begrepp. Kunskaper i grammatik är också ett viktigt hjälpmedel vid tilläggnelsen av främmande språk. Arbetet skall ge eleverna kunskaper om

- ordbildning, uttal och stavning,
- ordklasser, satser och satsdelar,
- skriftspråkets normer.

Språkets historia och utveckling

Språket är ett historiskt fenomen. Det förändras i takt med vårt samhälle. Det språkliga normsystemet förändras och detta ger upphov till konflikter om vad som är rätt och fel i språket. För att eleverna skall få förståelse för denna process och bli medvetna om sin egen roll i den behöver de

- kunskaper om språkets historia och glimtar ur skriftens historia,
- bli uppmärksammade på förändringar i dagens språkbruk.

Tyngdpunkter på olika stadier

På alla stadier skall eleverna göra iakttagelser i språket och studera hur det används i olika situationer.

På lågstadiet i samband med läs- och skrivundervisningen

- uppmärksammas skillnader mellan talande och skrivande, mellan talspråk och skriftspråk,
- får eleverna lära sig grammatiska begrepp som hör ihop med läs- och skrivundervisningen: ord, bokstav, ljud, vokal, konsonant, stavelse, ändelse, mening.

På mellanstadiet fortsätter arbetet med

- iakttagelser av talspråk och skriftspråk,
- studier av språkbruk och språkskillnader och av språkets funktioner i samhället,
- grammatik: ordbildning, uttal och stavning.

På högstadiet ligger tyngdpunkterna på

- fortsatta studier av språkbruk och språkskillnader och av språkets funktioner i samhället,
- grammatik: ordklasser, satser och satsdelar samt skriftspråkets normer,

- glimtar ur språkets historia och studier av förändringar i dagens språkbruk.

SPRÅKEN I DE NORDISKA LÄNDERNA

De nordiska länderna utgör en geografisk och kulturell enhet med en i stora stycken gemensam historia och med ett utvecklat och omfattande samarbete på många områden i samhället. Undervisning om språken i de nordiska länderna skall därför ingå i arbetet.

På alla stadier skall eleverna få kunskaper om språken i våra nordiska grannländer. De bör efter hand få sådana kunskaper i danska och norska att de förstår lättare texter, kan ta del av radio- och TV-program samt vågar samtala med människor som talar danska eller norska. Vidare skall man på alla stadier läsa litteratur som kan väcka elevernas intresse för våra nordiska grannländer. Huvuddelen av den litteraturen läses i översättning. Men på alla stadier skall eleverna få ta del av texter på danska och norska, i början genom uppläsning av läroren, eller via ljudband, film, TV eller video, så småningom också genom egen läsning. En orientering om uttalsregler och typiska drag i finska skall också ingå i undervisningen.

Tyngdpunkter på olika stadier

På *lågstadiet* skall eleverna

- få lyssna till enkla texter på danska och norska,
- lära sig förstå ord och fraser i några enkla vardagssituationer.

På *mellanstadiet* skall eleverna

- få lyssna till och efter hand också själva läsa kortare texter på danska och norska,
- få en orientering om språken i de nordiska länderna och lära känna några författare i samband med att man läser om Norden i orienteringsämnen,
- få lära sig några av de vanligaste orden i danska och norska, t ex via skönlitteratur, dagstidningar eller brevväxling med jämnåriga.

På *högstadiet* skall eleverna

- få lyssna till och själva läsa texter på danska och norska, t ex i samband med temastudier,
- få en orientering om språken och språksituationen i de nordiska länderna.

SVENSKA SOM FRÄMMANDE SPRÅK

Svenska som främmande språk ingår i grundskolans undervisning därför att

- elever med annat hemspråk än svenska skall få sådana kunskaper i svenska att de kan tillgodogöra sig den reguljära undervisningen och lättare delta i kamratlivet och i samhällslivet i Sverige.*

Till alla årskurser i grundskolan kommer elever med annat hemspråk än svenska och med annan kulturbakgrund. En del av dessa saknar helt kunskaper i svenska, en del har just börjat lära sig svenska och andra kan tala rätt bra men saknar de språkkunskaper som behövs för att förstå svenska i olika undervisningssituationer. Därför behövs en särskild kursplan som ett komplement till kursplanen i svenska med tanke på dessa elever som behöver lära sig svenska som ett främmande språk. Nybörjarundervisning måste vid behov ges i alla årskurser och då påbörjas när som helst under läsåret. Elever som förvärvat tillräckliga kunskaper för att väl kunna tillgodogöra sig den reguljära undervisningen i svenska övergår till denna.

MÅL Elever med annat hemspråk än svenska och med annan kulturbakgrund skall få sådana kunskaper i svenska att de kan leva och verka i kamratkretsen, i skolan, på arbetsplatser och i samhället i övrigt på samma villkor som kamrater med svenska som hemspråk. Undervisningen i svenska som främmande språk skall utformas så, att den fortlöpande utvecklar elevernas svenska språk. Däri ingår att de tillägnar sig ord och begrepp för olika ämnesområden. Den skall leda till en sådan språkförmåga att eleverna uppfattar vad andra säger, kan skaffa sig kunskaper genom läsning samt vågar uttrycka sig i tal och skrift i olika sammanhang.

Undervisningen skall ge eleverna sådana nödvändiga språkkunskaper, som elever med svenska som hemspråk fått före skolåldern och som

kamrater i motsvarande ålder lärt i svenskundervisningen. De skall också lära sig ord och begrepp som är nödvändiga för att de på ett meningsfullt sätt skall kunna delta i undervisningen i olika ämnen.

LYSSNA OCH TALA

Eleverna skall lära sig att förstå svensktalande personer i olika åldrar inom och utom skolan. Därför måste de öva sig att lyssna till texter, fraser, ord och ljud.

De skall också träna sig att tala språket. De skall lära sig ord och meningar som de behöver i olika talsituationer. Att lyssna och tala övas i början huvudsakligen i dialogform för att träna både uttal och intonation. Undervisningen syftar till att eleverna lär sig ett vårdat talspråk utan stora dialektala avvikelser.

Egna upplevelser, iakttagelser och aktuella händelser skall ge eleverna tillfälle att berätta, beskriva och demonstrera. De skall i samtal bearbeta och bedöma erfarenheter och problem.

LÄSA

Elever som lärt sig läsa på sitt eget språk behöver träning i det som är specifikt för läsning av svenska. För de grupper som inte kan få lära sig läsa på sitt hemspråk anpassas läsinlärningen på svenska speciellt för varje språkgrupp. Texterna skall ge eleverna information och upplevelse. Läsningen skall ge underlag för samtal kring elevernas egna intryck av det lästa samt om textens innehåll. I samband med läsningen skall eleverna få kunskap om författare.

Svenska barn är redan före skolåldern förtrogna med en del sagor, dikter, berättelser, ramsor osv som är speciella för vår kultur och tradition. Sådana texter bör väljas och läsas efter elevernas intressen. Avsikten är att eleverna skall få möjlighet att utveckla ord och begrepp som man ofta förutsätter att alla behärskar och vars betydelse därför ofta endast antyds.

Texterna bör behandla sådana företeelser i det svenska samhället som elever med annat hemspråk än svenska vanligen inte kommer i kontakt med och som därför inte naturligen ingår i deras ord- och begreppsföråd.

SKRIVA

Om eleverna inte kan latinska skrivtecken måste de lära sig dessa för

att kunna skriva svenska. Eleverna bör tidigt få öva sig att själva skriva berättelser, dikter, dagböcker m m. De bör själva anteckna vad de lär sig och göra sammanfattningar. Skrivundervisningen skall bidra till att utveckla elevernas förmåga att ge uttryck för känslor, fantasi och vilja.

Genom att skriva till människor inom och utom skolan och därvid framföra meddelanden, önskemål, åsikter och frågor eller redovisa fakta skall eleverna utveckla sin förmåga att få kontakt med andra människor.

SPRÅKLÄRA

I svenska som främmande språk spelar grammatiken en väsentlig roll. Den underlättar språkförståelsen genom att den ger struktur åt den mångfald nya enheter som annars mödosamt måste läras in som osystematiserade och svårförståeliga detaljer.

Eleverna skall öva uttal, grammatiska mönster och ordförråd för att utveckla förmågan att aktivt använda svenska språkets ordförråd och behärska dess system för uttal, ordböjning, ordbildning och ordföljd. Förhållandet mellan form och innehåll i språket skall betonas.

Grammatikövningarna inriktas på att eleverna skall lära sig iaktta och förstå de grammatiska strukturerna, då de möter dem i tal och skrift. Övningarna skall vidare bidra till att eleverna lär sig att uttrycka sig begripligt i skrift, efter hand i enlighet med vedertagna normer.

SAMHÄLLS- OCH KULTURORIENTERING

Eleverna bör stifta bekantskap med svenskt vardags- och arbetsliv, med närsamhället och med svenska samhällsförhållanden. De bör få del av svensk kultur i litteratur, musik m m och på så sätt öka sina möjligheter att känna gemenskap med människor i Sverige och samhörighet med både sin ursprungskultur och den svenska kulturen. Skolan bör medverka till att eleverna får kontakt med kamrater, föreningsliv etc samt uppmuntra dem att utnyttja bibliotekens service, dvs bokutlåning, bokutställningar, rådgivning och kulturprogram. Undervisningen i svenska som främmande språk bör medverka till att eleverna får kunskap om och förståelse för människors olika livsvillkor och livsmönster.

HEMSPRÅK

Hemspråk ingår i grundskolans undervisning därför att

- en harmonisk allsidig utveckling förutsätter att man behärskar sitt eget språk,*
- elever med annat hemspråk än svenska skall kunna befästa och utveckla sitt hemspråk och kunna upprätthålla sina kontakter med hemlandet.*

Kursplanen i detta ämne gäller undervisningen i över etthundra språk som sinsemellan är mycket olika. Därför skall tillämpningen av kursplanen anpassas till olika elevgruppers språkförhållanden. När hemspråket studeras som tillvalsämne på högstadiet bör tillämpningen av kursplanen anpassas därefter.

MÅL Undervisning i hemspråk syftar till att eleverna utvecklar sitt språk, så att det blir ett medel för dem att växa till människor med stark självkänsla och en klar uppfattning om sig själva, sin grupptillhörighet och livssituation.

Hemspråksundervisningen skall medverka till att eleverna bevarar kontakten med sin familj och sin språkgrupp. Därmed ökar förutsättningarna för deras språkutveckling. Undervisningen skall ge grunden för elevernas utveckling mot aktiv tvåspråkighet.

En människas språk hänger nära samman med hennes personlighet och livssituation. Om det sambandet bryts, blockeras utvecklingen av både språk och personlighet. Därför är det ett viktigt mål för hemspråksundervisningen att stärka elevernas självkänsla, så att de vågar yttra sig och stå för sina åsikter.

Alla elever som undervisas i hemspråk har inte samma tillgång till sitt språk eller sina föräldrars kultur. Det finns elever som riskerar att tappa kontakten med föräldrarna, eftersom de inte längre har ett gemen-

samt språk. Därför är det viktigt, att deras olika förkunskaper och förfärdigheter får utgöra utgångspunkten för undervisningen i hemspråk. Eleverna skall kunna börja studera sitt hemspråk oavsett vilken årskurs de går.

Eleverna skall lära sig lyssna och tala, läsa och skriva och därvid få tillfälle till sin egen förmåga att använda språket. De skall lära sig att samtala och skriva. De skall vänja sig vid att ta del av litteratur, tidningar, broschyrer etc. på hemspråket. Undervisningen i skrivning skall stödja elevernas intresse för skapande verksamhet, stimulera deras lust att uttrycka sig i skrift samt leda till att de kan använda skrivning som medel för kontakt med andra människor. Ett mindre antal elever har ett hemspråk utan eget skriftspråk. För dessa blir bilder, filmer och muntlig tradition särskilt viktiga inslag i undervisningen.

Undervisningen skall bidra till att eleverna klarar av den språkliga och kulturella påfrestning som kan ligga i att tillhöra en minoritetsgrupp. Undervisningen skall bidra till att samhörigheten med två eller flera kulturer och språk blir en berikande erfarenhet. Den skall medverka till att eleverna får förståelse för livssituationen i Sverige och ökar sina kunskaper om livsvillkor och livsmönster i ursprungslandet.

Detta skall ge eleverna en grundval till att aktivt och kritiskt kunna ta ställning till de kulturella värdena både i ursprungslandet och i Sverige. I vilken grad de vill tillägna sig dem beror alltså på elevernas eget ställningstagande. Härigenom skall eleverna få möjlighet att vara med om att skapa en egen minoritetskultur som har sin förankring här i landet.

Minoritetsgruppernas erfarenheter och språkkunskaper innebär stora resurser både inom Sverige och för internationella kontakter och kulturutbytet över gränserna. Eleverna skall få information om utbildningsvägar och arbetsmarknad, särskilt om yrken där de kan utnyttja sina kunskaper i hemspråket. De skall lära sig uppskatta sina erfarenheter och sin tvåspråkighet som en tillgång för ett mångkulturellt och mångspråkigt samhälle.

LYSSNA OCH TALA

HUVUDMOMENT

Att kunna lyssna och uttrycka sig klart i tal underlättar mänskliga kontakter och stöder all inläring. I en språkmiljö där hemspråket inte talas ofta är det viktigt att eleverna får tillfälle till att lyssna på språket, tex genom bandat material. De skall vänja sig vid att använda sitt språk hemma, med kamrater och i egna föreningar. Att kunna tala språket ger dem ökat självförtroende.

Lågstadiet

I arbetet ingår att

- uttrycka sig i vardagliga språksituationer, t ex vid lekar,
- samtala i en grupp,
- berätta, beskriva och förklara händelser och bilder,
- lyssna på sagor, berättelser och musik och samtala därom,
- lära sig ta ställning till innehållet i vad de hör eller talar om,
- läsa upp egna dikter och spela pjäser,
- träna ljud och satsmelodi.

Mellanstadiet

Utöver vad som anges för lågstadiet ingår i arbetet att

- lyssna på olika människors tal,
- lyssna på texter av olika slag och referera dem,
- framföra sina egna åsikter i gemensamma diskussioner och genom berättelser, dikter och pjäser ge uttryck för sina känslor och upplevelser,
- lära sig intervjua,
- utöka sitt ordförråd i alla sammanhang,
- träna vardagliga språksituationer, bl a i dialogform.

Högstadiet

I arbetet ingår fördjupning och tillämpning av det förut inlärd samt vidare studier i att

- referera och intervjua,
- utnyttja TV- och radioprogram på det egna språket för information och underhållning,
- framföra mindre föredrag och tal,
- jämföra olika sätt att tala,
- diskutera för eleverna aktuella erfarenheter, händelser, ämnen och problem, bl a konfrontations- och konfliktsituationer. Val av utbildning och arbete bör ägnas särskilt intresse,
- ge uttryck åt sina upplevelser i dramatisk verksamhet.

LÄSA OCH SKRIVA

Eleverna bör helst få sin läs- och skrivinläring på sitt eget modersmål. Om elever har fått sin första läsinläring på svenska, bör man ta hän-

syn till att de redan fått grundläggande övningar och färdigheter som kan utnyttjas i hemspråksundervisningen. Läsningen skall först behärskas väl på ett språk, innan eleverna börjar läsa på sitt andra språk.

I skrivning skall hänsyn tas till skriftspråkets ställning i de olika språken. Ljud och bokstavstecken i de olika språken har inte alltid samma motsvarighet som i svenskan.

Elevernas egna ord, kommentarer och meddelanden utgör lämpligt underlag för skrivinläringen. Läs- och skrivinläring på hemspråk skall utgå från elevens totala studiesituation, så att redan inlärd färdigheter tillämpas i hemspråksundervisningen.

Lågstadiet

I läsning på det egna språket använder man elevernas egna ord och texter, bilderböcker, läseböcker, serier och lämpliga spel.

I skrivning skall eleverna lära känna ljud och motsvarande bokstavstecken samt lära sig att skriva ord och meningar.

Mellanstadiet

I arbetet ingår att

- läsa olika texter och därvid öva studieteknik,
- arbeta med lästa texter,
- utnyttja biblioteket och läsa både skönlitteratur, facklitteratur, tidningar, broschyrer etc,
- lära sig att skriftligt uttrycka tankar, känslor och upplevelser genom att skriva meddelanden, berättelser, redogörelser, sagor, dikter etc,
- göra tidningar,
- arbeta med grammatiska strukturer.

Högstadiet

I arbetet ingår att

- utnyttja bibliotekets uppslagsverk och välja ut och läsa skönlitteratur, facklitteratur, tidningar, broschyrer etc,
- skaffa kunskaper och upplevelser via massmedier på det egna språket,
- mångsidigt utveckla sin skriftliga uttrycksförmåga bl a genom att skriva dikter och berättelser, referat och sakprosa eller göra tidningar,
- arbeta med ursprungslandets litteratur, vers och prosa,
- studera eller iaktta det egna språkets struktur, även dialekter och slang, och göra jämförelser mellan det egna språket och svenskan.

Kultur- och samhällsorientering

Eleverna skall få kunskaper om sin kulturella bakgrund: kulturtraditioner, religion, historia, folk, land. De behöver också få reda på aktuella samhällsförhållanden, t ex utbildning och arbetsmarknad, i de länder de kommer från.

Genom detta växer elevernas identitetskänsla, begreppsvärld och ordförråd. Litteratur, bilder och musik på det egna språket utnyttjas. Särskilt på högstadiet kan eleverna genom läsning, intervjuer och diskussioner skaffa sig kunskaper om invandrarnas situation i Sverige och andra länder samt om invandrarnas rättigheter och skyldigheter.

Den kulturförmedlande undervisningen i hemspråk bör kompletteras med kulturorienterande inslag i ämnen som bild, slöjd, musik, hemkunskap.

MASKINSKRIVNING

Maskinskrivning ingår i grundskolans undervisning därför att

- maskinskrivning är en vardagsfärdighet som eleverna bör behärska och som de har nytta av i skolan, som enskilda medborgare, i kommande arbete och vid fortsatta studier.*

FÖRUTSÄTTNINGAR OCH SYFTE

RIKTLINJER

Att kunna skriva maskin hör till de vardagsfärdigheter eleverna har nytta av i skolan, i kommande arbete och vid fortsatta studier. Skrivmaskinen bör bli ett naturligt hjälpmedel för eleverna. Därför skall de lära sig begagna den på ett rationellt och ergonomiskt riktigt sätt. Att både pojkar och flickor lär sig skriva maskin kan bidra till ökad jämställdhet.

Träningen i maskinskrivning bör på ett naturligt sätt ingå i elevernas övriga skolarbete. Maskinskrivning bör utnyttjas i för eleverna meningsfulla sammanhang i samverkan med olika ämnen. Den kan ingå i tema- och projektstudier inom olika ämnen och ämnesgrupper. Genom träning i maskinskrivning skall eleverna utveckla sin läs- och skrivförmåga. De skall lära sig ställa upp praktiska skrivelser för att därigenom få en större säkerhet i skriftlig framställning. Maskinskrivningen skall ge stöd och stimulans åt elever med läs- och skrivsvårigheter. Den nytta dessa elever har av maskinskrivning är väl dokumenterad.

INNEHÅLL I OCH UPPLÄGGNING AV UNDERVISNINGEN

Varje elev bör få ett visst antal träningstillfällen i skolan. Inläringen, som innebär att man med rätt anslagsteknik och rätt fingersättning lär sig skriva maskin, bör ske integrerat i olika ämnen helst redan på mel-

lanstadiet. Undervisningen syftar till att i samverkan med olika ämnen lära eleverna använda skrivmaskinen som ett hjälpmedel. Eleverna skall lära sig ställa upp brev, redovisningar, debattartiklar, protokoll, tabeller, skoltidningar m m enligt systematisk maskinskrivning. De skall också lära sig att använda skrivmaskinen vid direktutskrift av egna texter. Duplicering skall ingå i arbetet för att eleverna skall kunna mångfaldiga utskrifter för att dela ut till klasskamrater, föräldrar m fl. Det är viktigt att färdighetsträningen inte präglas av ensidig metodik med isolerade formella övningar.

Maskinskrivning kan också ingå i tillvalskurser och väljas som fri aktivitet.

Omfattningen av den tid som avsätts för maskinskrivning fastställs lokalt.

- 0 2 2

TIMPLANER

FÖRESKRIFTER FÖR TIMPLANER

I inledningen till 1980 års läroplan för grundskolan framhålls att detaljerade bestämmelser om verksamheten i skolan finns i skolförordningen (1971:235). I denna regleras bl a arbetets anordning i grundskolan. Förhållanden som berörs i dessa timplaner kan därför ha sin författningsmässiga reglering i skolförordningen. Timplanerna och föreskrifterna för dessa kan således inte alltid läsas fristående i förhållande till skolförordningen.

TIMPLANER FÖR TRÄNINGSSKOLAN**LÅGSTADIET, MELLANSTADIET, HÖGSTADIET**

Stadium	Antal stadieveckotimmar
Lågstadiet	70
Mellanstadiet	90
Högstadiet	138

FÖRESKRIFTER FÖR TIMPLANER**1 Undervisningstidens fördelning**

Samtliga undervisningsområden skall förekomma i en omfattning motsvarande minst 10% av undervisningstiden. Resterande undervisningstid skall fördelas på respektive område allt efter elevernas behov.

Undervisningen skall fördelas så att varje undervisningsområde förekommer på lågstadiet under minst två och på mellan- och högstadiet minst tre av veckans dagar.

2 Veckotimmar

Med veckotimme avses en lektion i veckan i en årskurs. I timplanerna anges för varje stadium det sammanlagda antalet veckotimmar i stadiets årskurser (stadieveckotimmar).

Rektor beslutar om stadieveckotimmarnas fördelning på årskurser inom respektive stadium.

Tid för tillval kan förekomma under högstadiet enligt föreskrifter i p 3.

Rektor beslutar om och i vilken omfattning timplanebunden undervisningstid får användas för nödvändig träning i samband med skolmåltider.

3 Tillval

På högstadiet kan för tillval avsättas en tid om sammanlagt högst åtta stadiveckotimmar. Rektor beslutar om stadiveckotimmarnas fördelning på årskurser.

Rektor beslutar vilka kurser som skall kunna väljas inom tillvalsblocket och vilka kursplaner som skall gälla. Tillvalskurs får anordnas om minst fyra elever väljer respektive kurs. Elevens föräldrar/vårdnadshavare skall varje läsår samråda med eleven om tillval skall göras och i förekommande fall välja mellan de av rektor beslutade alternativen.

4 Hemspråk m m

Undervisning i hemspråk skall erbjudas de elever i vilkas hem ett annat språk än svenska används i det dagliga umgänget. För samma elever skall även erbjudas studiehandledning på hemspråk i annan undervisning.

För elever som har svenska som andraspråk skall skolan anordna undervisning i svenska som andraspråk. I sådan undervisning är deltagande obligatoriskt.

På högstadiet kan elever välja hemspråk som tillval. Tillvalskursen skall då i första hand behandlas som varje annat valalternativ skolan erbjuder eleverna.

5 Raster

Längre förflyttning under skoldag till och från undervisningslokal räknas ingå i rast. Elevernas förberedande och avslutande göromål i samband med lektion räknas ingå i denna lektion. I samband med rörelseträning och fysiska aktiviteter bör dock rasttid utnyttjas för omklädning och dusch. Rektor beslutar om och i vilken omfattning även undervisningstid får användas för nödvändig träning vad gäller omklädning och dusch.

AVVIKELSER FRÅN GÄLLANDE TIMPLANER FÖR TRÄNINGSSKOLAN

6 Jämkning

Den lokala styrelsen för särskolan får, om särskilda skäl föreligger, besluta om jämknings mellan stadierna i fördelning av antalet stadiveckotimmar. Vid skolstarten och vid övergång till nytt stadium, i de fall eleven byter skola eller lärare, kan undervisningstiden och skoldagen i övrigt begränsas under två till fyra veckor i syfte att underlätta skolstarten respektive stadiövergångarna.

7 Hemspråk m m

Undervisning i hemspråk, studiehandledning på hemspråk och undervisning i svenska som andraspråk ersätter undervisning av motsvarande omfattning.

8 Etniska och kulturella moment

Vid behandling av etniska och kulturella moment som kan stå i konflikt med elevers religiösa tillhörighet skall, i samråd med föräldrarna, eleverna kunna erbjudas alternativ undervisning i motsvarande omfattning.

9 Musik

För elev som deltar i skolans frivilliga musikundervisning får — om verksamheten inte kan förläggas till icke timplanebunden tid — tiden för annan undervisning minskas med sammanlagt högst 20 lektioner för läsår.

10 Sjukgymnastik

För elever med rörelsehinder som är i behov av sjukgymnastik skall tid för denna ersätta tid för timplanebunden undervisning under skoldagen av motsvarande omfattning.

11 Nedsättning av undervisningstid

Nedsättning av undervisningstiden för enskild elev får göras om särskilda skäl föreligger med hänsyn till elevens fysiska och psykiska förutsättningar. Nedsättning av undervisningstiden för enskild elev beslutas av rektor i samråd med föräldrar/vårdnadshavare och efter hörande av elevvårdskonferensen. Ett sådant beslut får omfatta högst ett läsår.

I de fall beslut om nedsättningstid bedöms behöva överstiga 4 veckotimmar hänskjuts ärendet till lokala styrelsen för särskolan.

TIMPLANER FÖR GRUNDSÄRSKOLAN

LÅGSTADIET

Ämne	Antal stadiieveckotimmar	
	<i>Medeltal</i>	<i>Tillämpbara intervaller</i>
Idrott	15	14—16
Matematik	9	8—10
Musik	6	5— 7
Orienteringsämnen	18	17—19
Slöjd	8	7— 9
Svenska	18	17—19
Summa	74	

MELLANSTADIET

Ämne	Antal stadiieveckotimmar	
	<i>Medeltal</i>	<i>Tillämpbara intervaller</i>
Bild	3	—
Hemkunskap	8	6—10
Idrott	12	10—14
Matematik	15	13—17
Musik	6	5— 7
Orienteringsämnen	20	18—22
Slöjd	15	13—17
Svenska	23	21—25
Summa	102	

HÖGSTADIET

Ämne	Antal stadiieveckotimmar	
	<i>Medeltal</i>	<i>Tillämpbara intervaller</i>
Barnkunskap	1	—
Bild	4	—
Engelska	7	6— 8
Hemkunskap	20	18—22
Idrott	12	—
Matematik	17	15—19
Musik	8	—
Orienteringsämnen	22	20—24
Slöjd	17	15—19
Svenska	22	20—24
Tillval	8	—
Summa	138	

FÖRESKRIFTER FÖR TIMPLANER**1 Veckotimmar**

Med veckotimme avses en lektion i veckan i en årskurs. I timplanerna anges för varje stadium det sammanlagda antalet veckotimmar i stadiets årskurser i olika ämnen och ämnesgrupper (stadiieveckotimmar). Stadiieveckotimmar har angivits i intervaller för att ge möjlighet till planering av undervisningen utifrån elevernas individuella behov. För samtliga stadier gäller att varje ämne skall förekomma med minst det i intervallet angivna minimiantalet lektioner.

Rektor beslutar om fördelning av tid för olika ämnen per årskurser inom stadierna. Antalet veckotimmar som förläggs till olika årskurser skall därvid uppgå till

<i>åk 1</i>	<i>åk 2</i>	<i>åk 3</i>	<i>åk 4</i>	<i>åk 5</i>	<i>åk 6</i>	<i>åk 7</i>	<i>åk 8</i>	<i>åk 9</i>	<i>åk 10</i>
20	24	30	34	34	34	33—35	33—35	33—35	33—35

Det sammanlagda antalet stadieveckotimmar i årskurserna 7—10 skall uppgå till 138. Svenska och matematik skall förekomma i varje årskurs.

Tid för tillval skall förekomma i var och en av årskurserna 7, 8, 9 och 10 enligt föreskrifter i p 2.

Rektor beslutar om och i vilken omfattning undervisningstid får användas för nödvändig träning i samband med skolmåltider.

2 Tillval

På högstadiet skall för tillval avsättas en tid om åtta stadieveckotimmar. Rektor beslutar om stadieveckotimmarnas fördelning på årskurser.

Rektor beslutar vilka kurser som skall kunna väljas inom tillvalsblocket och vilka kursplaner som skall gälla. Tillvalskurs skall anordnas om minst fyra elever väljer respektive kurs.

Elev är skyldig delta i tillvalskurs(er) om tillsammans åtta stadieveckotimmar under de fyra årskurserna på högstadiet. Sedan information lämnats av skolan skall varje elevs vårdnadshavare efter samråd med eleven välja tillvalskurs.

3 Orienteringsämnen

I orienteringsämnena ingår på lågstadiet bild samt samhälls- och naturorientering. I undervisningen skall också ingå moment från andra ämnen.

På mellan- och högstadierna består orienteringsämnena av två ämnesgrupper, samhällsorienterande och naturorienterande ämnen.

I samhällsorienterande ämnen ingår geografi, historia, religionskunskap och samhällskunskap.

I naturorienterande ämnen ingår biologi, fysik, kemi och teknik.

4 Slöjd

På låg- och mellanstadierna omfattar undervisningen i slöjd för alla elever två slöjdarter, dels textilslöjd, dels trä- och metallslöjd. På högstadiet skall eleverna inom det gemensamma ämnet slöjd utöver att arbeta med moment från såväl textil- som trä- och metallslöjd, ges möjlighet att välja arbetsuppgifter med inriktning mot endera slöjdarten.

5 Maskinskrivning och datoranvändning

Eleverna kan ges färdighetsträning i maskinskrivning och datoranvändning i samband med arbetsuppgifter i andra ämnen. Träning i maskinskrivning och datoranvändning kan också ingå som moment i tillvalskurs.

6 Hemspråk m m

Undervisning i hemspråk som ämne skall erbjudas de elever som använder ett annat språk än svenska i sitt dagliga umgänge med vårdnadshavaren/vårdnadshavarna. För samma elever skall även erbjudas studiehandledning på hemspråk i annat eller andra ämnen.

För elever som har svenska som andraspråk skall skolan anordna undervisning i svenska som andraspråk. I sådan undervisning är deltagande obligatoriskt.

På högstadiet kan elever välja hemspråk som tillval. Tillvalskursen skall då i första hand behandlas som varje annat valalternativ skolan erbjuder eleverna.

7 Raster

Längre förflyttning under skoldag till och från undervisningslokal räknas ingå i rast. Elevernas förberedande och avslutande göromål i samband med lektion räknas ingå i denna lektion. I samband med lektion i idrott bör dock rasttid utnyttjas för omklädnad och dusch.

8 Idrott

Antalet stadiesvekotimmar innefattar lektioner i ämnet samt tid för träning vad gäller omklädnad och personlig hygien.

Rektor beslutar om och i vilken omfattning undervisningstid får användas för denna träning.

AVVIKELSER FRÅN GÄLLANDE TIMPLANER FÖR GRUNDSÄRSKOLAN

9 Jämkning

Vid skolstarten och vid övergång till nytt stadium, i de fall eleven byter skola eller lärare, kan undervisningstiden och skoldagen i övrigt begränsas under två till fyra veckor i syfte att underlätta skolstarten respektive stadieövergångarna.

För den grundsärskolelev som får sin undervisning i en grundskolklass kan vissa avsteg från timplanen vara nödvändig med hänsyn till uppläggnings av den ordinarie undervisningen i klassen. Ansvarig skolledare för särskolan får efter hörande av eleven och föräldrarna besluta om sådan jämkning.

10 Hemspråk m m

Undervisning i hemspråk, studiehandledning på hemspråk och undervisning i svenska som andraspråk ersätter undervisning av motsvarande omfattning i ett eller flera ämnen.

11 Anpassad studiegång

Om i undantagsfall en enskild elev inom ramen för undervisningen enligt läroplanen inte kan erhålla en utbildning som i rimlig grad är anpassad efter hans eller hennes behov, intressen och anlag får lokala styrelsen för särskolan efter hörande av elevvårdskonferensen besluta om avvikelser från timplanen — anpassad studiegång.

Anpassad studiegång innebär förskjutning i antalet veckotimmar mellan olika ämnen på timplanen.

På högstadiet kan därutöver delar av utbildningen för en enskild elev förläggas till arbetsplats utanför skolan. Under sådan tid skall eleven ha handledare, som är anställd på arbetsplatsen och stöd av skolans personal. Eleven skall fortlöpande beredas undervisning i skolan i vissa grundläggande färdigheter.

12 Befrielse från religionskunskap

Religionskunskap ingår i ämnesgruppen samhällsorienterande ämnen. För undervisningsgrupp i vilken ingår elev som befriats från undervisning i religionskunskap enligt 3 kap 12 § skollagen (SFS 1985:1100) skall lärostoffet i religionskunskap behandlas under särskilda, på förhand bestämda lektioner.

13 Musik

För elev som deltar i skolans frivilliga musikundervisning får — om verksamheten inte kan förläggas till icke timplanebunden tid — tiden för annan undervisning minska med sammanlagt högst 20 lektioner för läsår. För varje elev bör minskningen fördelas på flera olika ämnen.

14 Sjukgymnastik

För elever med rörelsehinder som är i behov av sjukgymnastik skall tid för denna ersätta tid för timplanebunden undervisning under skoldagen i motsvarande omfattning.

15 Nedsättning av undervisningstid

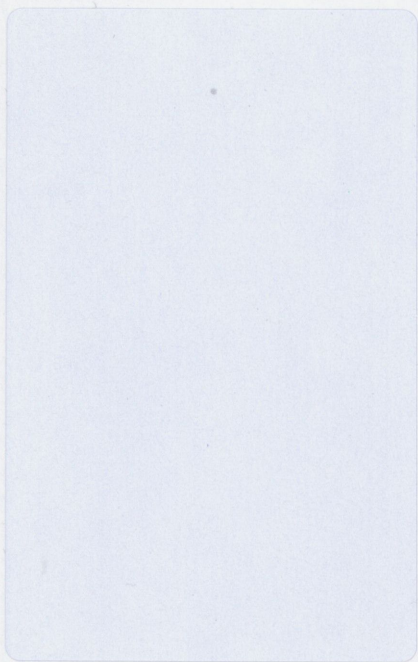
Nedsättning av undervisningstiden för enskild elev får göras om särskilda skäl föreligger med hänsyn till elevens fysiska och psykiska förutsättningar. Nedsättning av undervisningstiden för enskild elev beslutas av rektor efter samråd med föräldrar/vårdnadshavare och efter hörande av elevvårdskonferensen. Ett sådant beslut får omfatta högst ett läsår.

I de fall beslut om nedsättningstid bedöms behöva överstiga 4 veckotimmar hänskjuts ärendet till den lokala styrelsen för särskolan för beslut.

PEDAGOGISKA
BIBLIOTEKET

LÄROPLAN FÖR DEN OBLIGATORISKA SÄRSKOLAN

Allmän del

Mål och riktlinjer, timplaner, föreskrifter
för timplaner samt kursplaner

Läroplan för den obligatoriska särskolan, Lsä 90, består av två delar, en allmän del och ett kommentarmaterial.

Allmän del innehåller mål och riktlinjer för skolans verksamhet, timplaner, föreskrifter för timplaner samt kursplaner.

Kommentarmaterialet utges, förnyas och aktualiseras fortlöpande. Det innehåller inga föreskrifter. Avsikten är istället att materialet skall beskriva aktuella problem och svårigheter — sådana de upplevs av dem som arbetar ute i skolan — och från den utgångspunkten diskutera alternativa metoder att söka bemästra svårigheterna och arbeta i den riktning som målen för skolan anger. Erfarenheter och forskningsresultat inarbetas successivt i förnyade versioner av kommentarerna. Olika målkonflikter belyses.

Redovisningen av forskning, försöksverksamhet, erfarenheter från skolans dagliga arbete och av aktuella problem kan bilda utgångspunkt för diskussion och beslut om olika arbetssätt, stoffurval och organisationsformer. Tillsammans med information, fortbildning, lokalt utvecklingsarbete och läromedelsutveckling bör kommentarmaterialet kunna bidra aktivt till en förnyelse av innehåll, arbetssätt och organisation.

Kommentarmaterialet bör därigenom kunna ge inspiration till de arbetsplaner och det utvecklingsprogram som skall utformas lokalt inom varje rektorsområde.

Kommentarmaterialet behandlar ämnesspecifika problem och alternativa arbetssätt. Det skall dessutom belysa olika centrala frågor i skolans inre arbete.

ISBN 91-47-03312-6

UTBILDNINGSFÖRLAGET
